
SEÇİLMİŞLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ASKER-SİYASET İLİŞKİLERİ VE BU KONUDA YENİ ANAYASA DÖNEMİ İÇİN BAZI ÖNERİLER

*Adnan KÜÇÜK * Kırıkkale Üniversitesi*

ÖZET

Osmanlı-Türk devlet geleneği içerisinde en güçlü kurum silahlı kuvvetlerdir. Silahlı kuvvetler, sadece Cumhuriyet döneminde değil Osmanlı zamanında da siyaset üzerinde etkili olmuştur. Bazı dönemlerde askerlerin siyasete müdahale etmesine mani olucu önlemler alınmaya çalışılmış ise de başarılı olunamamıştır. Cumhuriyetin ilk döneminde, geçmişe kıyasla ordunun günlük siyasetten uzaklaştırıldığı görüşü nispeten doğru ise de, modern anlamda kuvvetler ayrılığının olmadığı ve asker-sivil zihniyetin ayrışmadığı bu dönemde, sırf ordu darbe yapmadı ya da muhtıra vermedi diye ordunun siyasete müdahale etmediğini ileri sürmek doğru değildir. Bu dönemde de ordunun sistem içindeki ağırlığı, olması gerekenin ötesinde olmuştur. Köklü bir askeri vesayet geleneğinin söz konusu olduğu ülkemizde, yakın gelecekte yapılması düşünülen demokratik sivil bir Anayasa ile askeri vesayet dönemine son verilmesine imkân sağlayacak bir fırsat söz konusudur. İşte bu yazıda, Türk siyasi hayatında uzun yıllar yaşanan asker-siyaset ilişkileri gözden geçirilerek, bu ilişkilerin demokratik zeminde konuşlanmasını sağlayacak bir dizi önerilere yer verilecektir.

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Son yüz küsür yıllık Türkiye tarihinde, askerlerin, içinde bulunulan çok yönlü şartlara bağlı olarak değişen ölçülerde ve kapsamlarda siyasi hayatta bir şekilde etkili oldukları görülmektedir. Aslında askerlerin siyasetteki etkileri Osmanlı'nın son dönemleri ile de sınırlı değildir; daha önceleri de mevcut idi, ama çözülme döneminde askerlerin siyasetteki etkisi, önceye kıyasla çok daha donanımlı, misyon sahibi ve yaygın hale geldi. Askerlerin siyasi etkinliği, Cumhuriyet döneminde daha da kurumsal ve sistematik hal aldı. Ülkemizde askerlerin siyasi etkinliği sadece askeri müdahale dönemlerine özgü olarak kalmadı; olağan dönemlerde de, ya fiili bir yönelim olarak ya da askeri dönemlerde demokrasiye geçiş sürecinde hazırlanan Anayasa ya da askerlerin etkisi altında yapılan Anayasa değişiklikleri ile anayasallaştırılan kurumsal yapı ile askeri etkinlik daha da köklü hale getirildi¹.

Her ne kadar askerler 28 Nisan 2007 E-Muhtırası ile siyasetin yeniden tanzim edilmesi için bir atak yapmış ise de devamında bu atağın kısmen de olsa başarısız kaldığı görülmüştür. Son birkaç yıldır darbeye teşebbüs suçundan bazı askerlerin yargılanması, hatta 12 Eylül 1980 askeri Darbesini yapanlar hakkında adli soruşturma açılması, başta Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Org. Kenan Evren olmak üzere hayatta kalan bazı darbeci paşaların ifadesinin alınması, asker siyaset ilişkilerinde geline yeni evreyi göstermektedir.

Gerçi asker siyaset ilişkilerinde askerlerin vesayetçi bir anlayışla siyasette etkili olması, ara ara darbe ya da muhtıra yoluyla siyasi hayatı, bizzat ya da dolaylı olarak tanzim etmesi yönündeki uygulamalar sadece Türkiye'ye mahsus değildir. Ama ileri demokrasilerde bu manada yönelimler yoktur. Bu tür özelliklere, genellikle ya demokrasilerin hiç olmadığı ya da kökleşemediği üçüncü dünya ülkeleri ile bazı Latin Amerika ülkelerinde rastlanmaktadır. Türkiye'de yaygın bir şekilde yaşanan bu tür uygulamaların, kendisi için hedef ilke olarak belirlemiş olduğu muasır medeniyet düzeyi ve ileri demokrasi ile bağdaşırılığı yoktur.

Gerek 1961 (md. 2), gerekse 1982 Anayasalarında (md. 2), Türkiye Cumhuriyeti'nin "demokratik devlet" olduğu hükmü yer almaktadır. Bir Anayasada demokratik devletten söz ediliyorsa, tutarlılık gereği, diğer hükümlerin de demokratik devlet ilkesi ile uyumlu olması gerekir. Şayet herhangi bir Anayasa'nın bir, hatta birden çok maddesinde demokratik devletten söz edilmekle birlikte, diğer maddeler demokratik devletin gerekleri ile

¹ Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 329.

uyumlu değil ise, Anayasadaki demokratik devleti öngören hüküm, o ülkeyi demokratik kılmak için yeterli olmaz. Ya eksik bir demokrasi ya da ilkesel olarak demokratik olmayan bir ülke ortaya çıkar. Bu vesileyle Türkiye'deki asker-siyaset ilişkilerini Anayasadaki demokratik devlet ilkesinden bağımsız olarak düşünmek yanlış olur.

Türkiye, 1950 seçimleri ile birlikte, tekrardan demokrasi ile yönetilmeyi bir siyasi sistem olarak benimsedi. Fakat bu demokrasi, asker-siyaset ilişkileri bağlamında "Türk usulü demokrasi" oldu. Türkiye'deki demokrasinin kurum ve kuruluşlarıyla bütünlük içerisinde Batı usulü demokrasiye benzetilebilmesi için, ordunun sistem içerisindeki yerinin neresi olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu vesileyle bu yazıda önce demokratik sistemde askerlerin konumunun ne olması gerektiği yönünde bir belirleme yapılacak, daha sonra, Osmanlıdan günümüze asker-siyaset ilişkilerine yer verilecek en sonunda da yeni anayasa dönemi için bazı öneriler sıralanacaktır.

Seçilmiş Atanmış İlişkisi

Temsili demokrasilerde kendileri veya üyeleri seçimle belirlenen kişi ya da kurumlar ile bunların yanında atama yoluyla belirlenen kişi ya da kurumlar mevcuttur. Askerlerin de içinde yer aldığı ikinci kesime kamu bürokrasisi de denilmektedir. Seçilmişler demokratik temsili meşruiyete sahip oldukları halde, atanmışlar için böyle bir meşruiyet söz konusu değildir. Kamu bürokrasisi esasen teknik uygulayıcılar olarak bilinir. Demokratik olmayan ülkelerde böyle bir ayrışma yoktur. Dolayısıyla bu ülkelerde, siyasi toplumun mukadderatı ile alakalı kararları alan kişi ya da kurumların teşkilinde halk belirleyici olmadığı gibi, kararlar, halkın doğrudan ya da dolaylı olarak muvafakatına bağlı olmaksızın alınırlar.

Demokratik ülkelerde de siyasi toplumun mukadderatı ile ilgili kararların alınmasında seçilmişlerle atanmışlardan hangisinin öne çıkacağı meselesi gündeme gelmektedir. Beetham, demokrasinin göstergelerinden birisi olarak, ister asker ister sivil olsun seçimle belirlenmeyen kamu görevlilerinin, seçimle belirlenen siyasetçilerin kontrolüne tabi olmasını ve bu tabi olmanın kapsamını göstermektedir². Atanmış-seçilmiş çekişmesinin olduğu ülkelerde, teknik uygulayıcılar olarak bilinen kamu bürokrasisi, kendi bilgi ve donanımlarına güvenerek belirleyici olmak isterlerken, seçilmiş kişiler de, demokratik devlet ilkesinin bir gereği olarak kendileri belirleyici olmak isterler. Demokratik ülkelerdeki bu iki kesim arasındaki rekabet, demokratik temsiliyet ile de

² David BEENTHAM, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, (Çev.: Bilal CANATAN), Liberte y., Ankara, s. 254-256.

uyumlu olarak seçilmişler lehine neticelenmiştir³. Seçimlerin demokratik sistemle uyumlu olarak anlamlı kılınması, seçim neticelerine saygı duyulmasına bağlıdır. Aksi takdirde seçimler, sadece prosedürel anlamda tatbik edilmiş olmaktan öte bir anlam ifade etmez⁴. Dahl'ın, modern siyasi demokrasinin (onun ifadesiyle polyarchy/poliarşi) varlığı için zorunlu gördüğü asgari usulî şartlardan birisi de, yönetim tarafından izlenecek politika ile ilgili kararlar üzerindeki kontrolün, anayasal olarak, seçimle belirlenmiş görevlilere bırakılmış olmasıdır⁵. Weiner'e göre, demokrasinin varlığı için şart olan dört özellikten birisi şudur: "Seçilen hükümetler yönetimin gerçek sahibidirler ve seçilmemiş elitlerin hukukları değildirler"⁶. Demokratik bir devlette siyasi toplumun mukadderatı ile alakalı temel kararları alma yetkisi egemenlikle alakalı olup, bu yetki, bulundukları mevkilere halkın oyu ile gelen seçilmiş kişi ve organlara aittir. Bu vesileyle, bir demokraside, meşru karar verme yetkisine sahip olmanın tek meşru yolu, halk tarafından yetkilendirilmiş olmaktır. Bir demokraside bunun dışında sahip olunan seçkinlik, bilgelik, asillik vb. nitelikler, siyasi karar alma hakkına sahip olmak için yeterli bir gereklilik değildir⁷. Bu vesileyle seçilmişlerin karar alma hakkına sahip olmaları demokrasinin özünü teşkil etmektedir⁸.

Kamu bürokrasisi, kendi inisiyatifi ile siyasi kararlar alamaz. Onun görevi, sadece seçilmişlerin göstermiş oldukları istikamette, onlara karşı sorumlu olarak teknik idari hizmetleri icra etmektir. Bunların halkı temsil yetkileri yoktur⁹. Atanmış kişilerden teşekkül eden kamu bürokrasisinin, kendi inisiyatifleri ile kararlar alarak veya kararların alınması üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olarak ya da seçilmişlerin bazı kararları almasına mani olarak seçilmişler üzerinde tahakküm kurduğu ve siyasi kararları alma ve tatbik etme sürecine müdahale ettiği bir sistem demokratik olmaz¹⁰. Bürokratik iradenin belirleyiciliğindeki bir ülkede, devlet, şayet her

³ Yıldırım TORUN, "Demokrat Mıyız? Değil Miyiz? Türkiye'de Demokrasinin Bazı Sorunları", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 15, Yaz 2008, s. 170.

⁴ TORUN, *age.*, s. 170.

⁵ Robert DAHL, *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev.: Levent KÖKER), Yetkin y., Ankara, 1996, s. 281, 296.

⁶ Nakleden: Peter L. BERGER, "Günümüz Dünyasında Demokrasi", (Çev. Cevdet AYKAN), *Sosyal & Siyasal Teori*, (Derleyen ve Yayına Hazırlayan Atilla YAYLA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 31.

⁷ Fatih DEMİRCİ, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokrasinin gelişim Seyri ve Demokrasi", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008, s. 142, 157, 158.

⁸ DEMİRCİ, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokrasinin gelişim Seyri ve Demokrasi*, s. 157.

⁹ Mustafa ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 6. B., Orion y., Ankara, 2010, s. 137; Yavuz ATAR, "Demokratikleşme Kriterleri Açısından Türkiye'nin Anayasal - Siyasal Sistemine Bakışlar", *Demokrasi Platformu D.*, Y 1, S. 2, Bahar 2005, s. 36; Adnan KÜÇÜK, *Anayasa Hukuku*, Orion y., Ankara, 2008, s. 62-63.

¹⁰ TORUN, *Demokrat Mıyız? Değil Miyiz? Türkiye'de Demokrasinin Bazı Sorunları*, s. 170.

şeye kadir aşkın bir güç, halk da, temel vazifesi ve erdemi devleti yönetenlere itaat olan reaya olarak görülüyorsa, o ülkede, halkın iradesine ve seçilmişlerin üstünlüğüne dayalı ve hesap verebilir bir demokratik yönetimin varlığından söz edilemez¹¹.

Diğer yandan demokrasi, atanmış kişilerin seçilmiş kişi ve kurumlar tarafından denetlenebilmelerini ve gerekli hallerde görevden alınabilmelerini de gerekli kılar. Bu itibarla, bürokrasi kesiminin yaygın bir şekilde imtiyaz ve muafiyetlere sahip olmaları, seçilmişlerin üstünlüğü ilkesi ile bağdaşmaz¹².

Holden'e göre, demokrasiyi, halkın zayıf veya güdük durumda olduğu diktatörlükten ayıran şey, halkın kararlar alma yetkisi ve ameliyesidir. Halk belirleyici temel siyasi kararları alma noktasından hem yetkili olmalı, hem de doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla bu kararları gerçekten alıyor olmalıdır¹³. Burada halkın yetkilenme olmasının fiilen bu kararları alıyor olması, sistemin demokrasi olarak adlandırılması için yeterli değildir. Buna göre, halkın temel belirleyici kararları alma yetkisi, kaynağını, temel belirleyici kararların halk tarafından alınmasına yetki veren bir Anayasadan veya başka bir normlar sisteminden alır¹⁴.

Holden'in demokrasi tanımlamasındaki ikinci önemli noktayı, "kamu politikasına ilişkin önemli konularla alakalı temel belirleyici kararlar" ifadesi teşkil etmektedir. "Temel belirleyici kararlar" ibaresi tamamen müphem ve belirsiz değildir; kendi başına az ya da çok açıklayıcı bir ifadedir. Burada vurgu, olayların gidişatını fiilen belirleyen ve tali karar ve fiillerin neşet ettiği asli kararlara yapılmaktadır. Genel siyasetle ilgili temel belirleyici kararlar asli siyasi kararlar olup, bu kararları alan organ, en üst siyasi iktidarı elinde bulundurur¹⁵.

Demokratik bir ülkede azınlıkta kalan unsurlarla çoğunluğu teşkil eden unsurların, azınlıkta kalanların hakları zarar görmeksizin barış içinde bir arada yaşayabilmeleri, demokrasinin aynı zamanda liberal olmasını da lüzumlu kılmaktadır. Başta parlamento olmak üzere, halkın temsilcilerinin yetkilerinin tahdit edilmediği bir rejim, demokratik olarak nitelendirilebilse de, bireysel hürriyetler teminattan mahrum olduğu için, bu sistem, liberal değildir. Liberal ya da anayasal demokrasilerde, yönetenlerin belirlenmesi

¹¹ Birol AKGÜN, "Türkiye'de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008, s. 5.

¹² ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 137; ATAR, agm., s. 36.

¹³ Barry HOLDEN, *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, (Çev.: Hüseyin BAL), Liberte y., Ankara, 2007, s. 6-7.

¹⁴ HOLDEN, agm., s. 7; ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 105.

¹⁵ HOLDEN, agm., s. 8; ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 105.

ve temel siyasi kararların alınması, temel hürriyetleri teminat altında olan vatandaşların rıza ve onayına dayandığı gibi, siyasi iktidarın yetki alanı da temel hak ve hürriyetlerle tahdit edilmiştir¹⁶. "Koruyucu demokrasi" olarak da ifade edilen liberal/anayasal demokraside, devlet iktidarının sınırlandırılması tekniği ile halkın gücünü devlete ortak etmesi ideali birleştirilmiş olmaktadır¹⁷. Dolayısıyla liberal-anayasal demokrasilerde seçilmişlerin üstünlüğü mutlak bir üstünlük değil, insan hakları, özellikle de azınlıkların hakları ile sınırlı bir üstünlüktür.

Diğer yandan halkı temsil eden kişi ve kurumlar olmaksızın demokrasilerin varlığından söz edilemez ise de, pratikte bürokrasi kesimi olmaksızın da demokratik sistemin başarılı bir performans sergilemesi pek mümkün değildir. Dolayısıyla günümüz modern dünyasında akılcı bir şekilde teşkilatlanmış etkin bir bürokratik yapı mevcut olmaksızın demokrasi de dâhil olmak üzere hiçbir siyasi sistem istikrarlı bir şekilde işleyemez. Bu vesileyle demokratik bir sistemde de, uzmanlık esasına dayanan ve görevlerini siyasi kararlara borçlu olan atanmış kamu görevlilerinden teşekkül eden rasyonel bir bürokrasiye de ihtiyaç vardır. Ancak, atanmış kişiler olan bürokrasi kesiminin hiçbir siyasi yetkileri mevcut değildir; bunlar, sadece demokratik süreçlere uygun bir şekilde seçilen kişiler ya da kurumlar tarafından alınan siyasi kararları onlara karşı sorumlu olarak tatbik etmek, bu bağlamda teknik idari hizmetleri yürütmek ve gerektiği zamanlarda onları teknik yönden bilgilendirmektir¹⁸.

Şayet kanunlar ve hükümet politikasıyla ilgili temel kararlar, demokratik temsili meşruiyete sahip olmayan teknik uygulayıcılar tarafından alınıyorsa, siyasi kararların alınmasında hukuken ve/veya fiilen bu kesim belirgin ve etkili oluyorsa; kamu bürokrasisi, kanuni ya da fiili olarak siyasi süreci yönlendiriyor, denetliyor ya da siyasi sürecin demokratik olarak işlemesini engelleyerek sistemi tıkayabiliyorsa; seçilmiş kişi ya da kurumlar, almış oldukları kararlar sebebiyle atanmış kişiler tarafından sanki bir nevi hesaba çekiliyor, azarlanıyor, deyim yerinde ise bu kararları aldıklarına bin pişman ediliyorsa, bazı kararlar, atanmışların muhalefeti sebebiyle alınamıyor, hatta alınması gündeme bile gelemiyor ya da en azından böyle bir izlenim ve algı ortaya çıkıyorsa, o ülkede her ne kadar birden çok parti siyasi faaliyetlere katılıyor ve serbest seçimler düzenli aralıklarla yapılıyor, hükü-

¹⁶ Giovanni SARTORI, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev.: Tunçer KARAMUSTAFAOĞLU & Mehmet TURHAN), Yetkin y., Ankara, 1996, s. 416.

¹⁷ *Ibid.*, s. 419. ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 107-108.

¹⁸ ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 137; TORUN, *agm.*, s. 170.

metler oluşan çoğunluklara bağlı olarak değişiyor olsa da, demokrasinin varlığından söz edilemez. Bu ülkede olsa olsa demokrasi değil bir bürokratik tahakküm var demektir¹⁹. Bürokratların belirleyici konumda olduğu ülkelerde, bürokrasi, hem siyasi sistem içerisinde aşırı derecede bir bağımsızlık ve otonomi kazanır, hem de bürokrasinin üst kademeleri, idari olduğu kadar belli başlı siyasi işlerle de iştigal ederler²⁰. Schmitter ve Karl'ın da ifade ettiği üzere, "halk tarafından seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini seçilmemiş organların (fiilî olsa bile) ezici muhalefetine tabi olmadan kullanabilmelidir. Eğer ordu mensupları, yerleşik memurlar ya da devletin yöneticileri seçilmiş memurların özgürce hareket edebilme kapasitelerini sınırlarsa yahut halkın temsilcileri tarafından alınan kararları veto ederse demokrasi tehlikeye girer"²¹.

Asker-Siyaset İlişkisi

Atanmış-seçilmiş ilişkileri kapsamında yer alan bir ilişki türü de, asker-siyaset ilişkisidir. Her bir siyasi toplumun ve modern devletlerin benimsediği temel politikalardan birisi de, önleyici ya da bastırıcı nitelikte önlemler alınarak iç güvenliğin sağlanması yanında, dış tehdit ve tehlikelerin bertaraf edilmesidir. Hiçbir devlet, kendi hâkimiyetinin geçerli olduğu ülkesinde diğer devletlerin, egemen olma, iç işlerine müdahale etme, hüküm yürütme, güç kullanma vb. faaliyetlerine karşı seyirci kalmaz²². Bunların, egemenlik hakkının tabiatı ile bağdaşırılığı yoktur. Dış egemenlik şeklinde de ifade edilen, bir devletin egemenliğinin dışa dönük yönü, esas itibariyle kendisini "bağımsızlık" kavramında gösterir. Bir diğer ifadeyle uluslararası hukuk bakımından egemenlik, "bağımsızlık"tan başka bir şey değildir²³. Dış egemenliğinden vazgeçerek bağımsızlığını yitiren bir siyasi toplumun, devlet olma özelliği kalmaz²⁴. Bu vesileyle, devlet bağımsızlığının zaruri bir gereği olarak, ülkenin (yurdun) dış müdahale ve tecavüzlere karşı korunması ihtiyacı kendisini göstermektedir.

¹⁹ Adnan KÜÇÜK, "Türkiye'de Asker Siyaset İlişkisinde Geline Nöktä", (12 Mayıs 2009), <http://www.stratejikboyut.com/yazi/turkiye8217de-asker-siyaset-iliskisinde-gelinen-nokta-651.html>.

²⁰ Metin HEPR, *Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişmesi ve Niteliği*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi y., Ankara, 1974, s. 1; DEMİRCİ, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokrasinin gelişim Seyri ve Demokrasi*, s. 142.

²¹ Philippe C. SCHMITTER & Terry Lyn KARL, "Demokrasi Nedir... Ne Değildir", (Çev. Levent GÖNENÇ), *Sosyal & Siyasal Teori*, (Derleyen ve Yayına Hazırlayan Atilla YAYLA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 9.

²² Mustafa ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük, Yetkin y.*, Ankara 2002, s. 237.

²³ Kemal GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 1. B., Ekin y., Bursa, 2010, s. 163.

²⁴ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 237.

Bir devlet ülkesinin dış müdahale ve tecavüzlere karşı korunması, koruyucu yönde önlemlerin alınması, "ülke/yurt savunması" ya da "milli savunma" kavramları ile ifade edilmektedir. Hemen her devlette, bu yöndeki ihtiyaçların giderilmesi amacıyla, milli savunma hizmetinin örgütlenmesi ve bu çerçevede teknik bir aygıtın oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bu örgütlü yapı, "ordu" ve "silahlı kuvvetler" şeklinde ifade edilmektedir. Silahlı kuvvetler, bir devletin bağımsızlığını ve anayasal düzenini, harici tehdit ve tehlikelere karşı korumak üzere kurulmuş olan örgütlü bir devlet gücüdür²⁵.

Genel olarak ordu-siyaset ilişkisi bağlamında ordunun siyasi yapı içerisindeki hukuki ve fiili fonksiyonları, her bir devletteki cari sisteme göre değişkenlik arz etmektedir. Şöyle ki;

Otoriter ya da totaliter rejimlerde ordunun iki tür fonksiyonunun olduğundan söz edilebilir. Bunlar: (1) Devletin hükümlerlik hakkının fiziki teminatını teşkil etmesi, (2) Devletin siyasi karakterinin verdiği meşruiyet anlayışıyla, mevcut devlet yapısının fizikî teminatını sağlaması. Burada sözü edilen iki noktadan birincisi, devletlerarası ilişkiler düzeyinde hükümlerlik alanını kapsamakta, bu yolla milli savunma ihtiyacı karşılanmaktadır. İkinci nokta, toplumla devlet arasındaki ilişkilerde var olan meşruiyet anlayışıyla ilgili olup, devletin mevcut yapısına karşı "toplumdan gelen", devletin şeklini (statükoyu) değiştirmeye yönelik hareketlere karşı bir fizikî güç kullanma hakkını ihtiva etmektedir²⁶. Bu, otoriter ya da totaliter devletlerin bulduğu bir çıkış yolu veya siyaset anlayışıdır. Bu devletlerde, devletin ideolojik yapısını, otoritesini ve siyaset yapma hakkını tekeline tutanların, değişim isteyen toplumsal muhalefete karşı orduyu önleyici ya da bastırıcı güç olarak kullanması meşru görülmektedir. Belli bir ideolojiden beslenen ve onu tahkim etmek gibi temel bir misyonu olan tek partili otoriter ya da totaliter yönetimlerde, mutlak bir güç olarak tasarlanan bu ideoloji ile devletin resmi gerçeği belirlenir. Daha sonra devlet, bu resmî gerçeği yaymak için kendisine, kuvvet ve inandırma vasıtaları tekeli olarak iki tekel tanır. Bu kuvvet vasıtaları tekelinin en belirginlerinden birisi de ordudur.

Demokratik devletlerde birinci nokrada herhangi bir sorun mevcut değil iken, sorun, meşruiyet anlayışında, bir diğer ifadeyle askerlerin siyaset yapmalarının "meşruiyet"inde toplanmaktadır. Demokratik devletlerde, devletin mevcut yapısının değiştirilmesi yönündeki talepleri de ihtiva edecek şekilde

²⁵ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 237.

²⁶ Vedat BİLGİN, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi", *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>,

siyaset yapma hakkı, bir siyasi hak olarak, başta birey ve toplulukları olmak üzere toplumda yer alan çeşitli unsurlara ait olduğu için, bu yöndeki bir toplumsal talebi dillendiren muhalefetin, silahlı kuvvetlerin kullanılması yoluyla bastırılması düşünülemez. Çünkü şiddeti içermeyen nitelikte her türlü muhalefet etme hakkı bizatihi demokrasinin yapısal bir unsurudur. Diğer taraftan modern demokratik devlet, ideolojik bir dogmayı esas almayan, aksine toplumsal çoğulculuk temelinde bir meşruiyet anlayışına sahip olduğu için, ordu, bu anlamda baskı aracı olarak herhangi bir fonksiyona sahip değildir²⁷. Bu modelde ordu, sivil iktidara tabi olup, depolitize ve oldukça profesyonelleşmiştir. Her ne kadar ordu mensuplarının bir kısmı ya da tamamı, sivil yönetimin politikalarını kabul etmeseler de, onun otoritesine bağlılık gösterirler. Bu modelde siviller, hem daha fazla sorumluluk taşıdıkları, hem yönetim konusunda daha fazla becerili oldukları, hem de inisiyatif sivillerde olduğu için, askerler sivillerin yanında ikincil bir konumda kalırlar. Demokratik yönetimlerin temel özelliklerinden birisi de, silahlı kuvvetlerin sivil makamların otoritesi altında olmalarıdır. Bu konuya ilişkin gelişmelerin ilk işaretine ABD'nin siyasi tarihinde rastlandığı görülmektedir. Nitekim 1776 Tarihli Virginia İnsan Hakları Beyannamesinin 13. maddesine göre, "Ordu, her durumda sivil gücün emri altında bulunmalı ve sivil güç tarafından yönetilmelidir"²⁸. Anayasanın kurduğu yüksek sivil organlar, rütbeleri ne olursa olsun, askeri kumandanlar üzerinde otorite sahibidirler. Bu ilke, modern devletin bir sivil devlet olduğu ve modern devlette ordunun bir kamu hizmeti teşkil ettiği fikrinin ifadesidir²⁹. Bu ilkeyi en radikal bir şekilde ifade eden Duguit'ye göre: "Askeriye hükümetin elinde pasif bir araçtır. Onun görevini yapabilmesi, hükümetin emrinde tam anlamıyla bilinçsiz bir aygıt olarak kullanılabilecek bir durumda olmasına bağlıdır. Bu durumda askeri liderlerin hükümetin emirlerine uymayı reddetmeleri imkânsız hale gelir... Askeri liderlerin hükümetin emrini tartışma konusu yapabildikleri yerde devlet yoktur. İdeal silahlı kuvvet, hükümetin yalnızca bir düğmeye basarak harekete geçirebileceği bir kuvvettir"³⁰.

Bu bağlamda üçüncü tür devletlerin varlığından da söz edilebilir. Bunlar, demokratik olmakla birlikte, demokrasinin, bütün kurum ve ilkeleri ile bütünlük içerisinde pekişmediği, bazı demokratik kurum ve ilkelerin sadece

²⁷ BİLGİN, agm.,

²⁸ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 244-245.

²⁹ Metin KIRATLI, *Koruyucu İdari Hizmetler*, Ankara, 1973, s. 91.

³⁰ Raoul GIRARDET, "Civil and Military Power in the Fourth Republic", *Changing Patterns of Military Politics*, (Ed.: Samuel P. HUNTINGTON), 1962, New York, s. 121'den nakleden: ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 245.

görünürde mevcut olduğu ya da başta seçim olmak üzere bazı demokratik kurumların, cari otoriter sistemin demokrasi imiş gibi gösterilmesi için kamuflaj işlevi gördüğü, ama yine de kendisine demokrasi denilen, bazılarında demokrasiden askeri yönetime git-gellerin yaşandığı, askerlerin dâhili siyasete müdahale noktasından kendilerini yetkili, hatta bazılarında yükümlü gördüğü devletlerdir. Bu devletlerde var olduğu söylenen demokrasi, ya sadece siyasi iktidarın nispeten dürüst ve yarışmacı seçimlerle belirlenmesi sebebiyle kendisine demokrasi adı verilen, ama sivil ve siyasi hürriyetlerle hukuk devleti güvencelerinin mevcut olmadığı ya da zayıf olduğu "seçim demokrasisi" (electoral democracy)³¹/ "seçimsel demokrasiler" (electoral democracies)³², ya da devletin, belli bir ideoloji (resmi ideoloji) ile bütünleştirilerek kendisine bu ideolojinin korunması misyonunun yüklendiği, bazen bu iş yapılırken Cumhuriyetin kazanımlarının ya da bizzat Cumhuriyetin korunması bahanesi ile bu misyonun hayata geçirilmesi konusunda dâhili güvenliğin sağlanması için silahlı kuvvetlerden alabildiğine yararlanıldığı militan (mücadeleci, savaşçı) demokrasidir³³. Felsefi temelini, kısaca "Cumhuriyeti güçlendirmek, bunun için, birer ihanet yuvası olarak kabul edilen her türlü muhalefeti susturmak; kötülere ve kötülükleri, yani Cumhuriyet düşmanlarını yok etmek" şeklinde tanımlanan jakobenizmin oluşturduğu³⁴ militan demokrasinin cari olduğu ülkelerin birçoğunda, özellikle çoğunluğun iradesinin Cumhuriyetin kazanımları ile çeliştiği söylenen ülkelerde, Cumhuriyetin iç düşmanlara karşı korunması için, kendisine pek güven duyulmayan sivil iradenin kontrolünde olan polis teşkilatından ziyade, ilerilik ve modernleşme konusunda taşıyıcı ve rehber güç olarak görülen silahlı kuvvetlere güvenilir; koruma ve kollama yükü askerlere finanse edilir; ya da bizzat askerler bu işi kendiliklerinden üstlenirler. Bu tür militan demokrasilerde, Anayasa ve kanunlarda asıl görevi ne şekilde belirlenirse belirlensin, ordu, resmi ideolojiyi koruma ve kollama ödevi yükümlülüğü bilinciyle, o ülkenin dış düşmanlara karşı korunması yanında, ülke-

³¹ ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 246; Marc F. PLATTNER, "Liberalism and Democracy", *Foreign Affairs*, Vol. 77, Marc-April 1998, s. 171.

³² Ergun ÖZBUDUN, "Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü", *Anayasa Yargısı*, S. 24, Yıl 2007, s. 359; Larry DIAMOND, *Developing Democracy Toward Consolidation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1999, 24-26.

³³ Militan demokrasi için bkz: Adnan KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, Asil y., Ankara, 2005, s. 120-123; "İfade Hürriyetinin Sınırlanması", *Liberal Düşünce D.*, Yıl 8, S. 32, Güz 2003, ss. 41-77; Mustafa ERDOĞAN, "Siyasi Partiler Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce D.*, Yıl 6, S. 22, Bahar 2001, ss. 59-66; Yusuf Şevki HAKYEMEZ, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin y., Ankara, 2000; Bakır ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", *Anayasa Yargısı*, S. 7, Ankara, 1990.

³⁴ KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 120-121; HAKYEMEZ, *age*, s. 32.

lerin iç güvenliğinin sağlanması konusunda da, bazen polis teşkilatı ile birlikte, bazen de onlara rağmen ya da onları da kendi inisiyatifine alarak birinci derecede rol sahibi olabilmektedir. Bu ülkelerde ordu, resmi ideolojiyi koruma ve kollama adına, siyasi iktidarı, onun toplumsal tabanını veya iktidarda olmayan çeşitli siyasi ve/veya toplumsal kesimleri, bu resmi gerçekliği koruma adına uyarabilmekte, tehdit edebilmekte, bunları iç düşman olarak ilan ederek savaş açabilmekte, muhtıralar verebilmekte, darbeler yapabilmektedir.

Demokratik bir devlette, asker-siyaset ilişkilerinin tayininde, askerlerin yetki ve görev alanının belirlenmesi gerekmektedir. Silahlı kuvvetlerin asıl görev alanını, genel olarak milli güvenlik kavramının tanımından faydalanarak belirleyebilmek mümkündür. Milli güvenlik, Devlet bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü ile millet egemenliğinin, milli veya milletlerarası alanlarda gerçek ve yakın bir tehlikeye düştüğü zamanlarda, Anayasada gösterilen yetkili organ veya organlar tarafından, Devlet tüzelkişiliğinin korunması ve güvenlik altına alınmasıdır³⁵. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, devlet bağımsızlığını korumaya yönelik bulunan dış güvenlik, milli güvenlik üst kavramının kapsamı içerisinde yer almakta; milli güvenliğin bir kısmını teşkil etmektedir. Devletin örgütlü güvenlik birimleri içerisinde silahlı kuvvetlerin asıl görevi dış güvenliğin temin edilmesidir. Milli güvenliğin bir kesimini teşkil eden dış güvenlik, başka devletlerin ve kuruluşların emir, gözetim ve denetimi altında olmama, yabancı devletlerin saldırı veya saldırı tehlikesinden uzak bulunma ve bunlara karşı korunma demektir³⁶. Milli savunma hizmetini sağlamanın temel ve olağan aracı, süreklilik arz eden kurumlaşmış silahlı devlet gücüdür. Özellikle savaş zamanlarında bu hizmetin ifa edilmesinde silahlı kuvvetlere yardımcı olmak üzere başka yardımcı oluşumlardan da faydalanılması öngörülmüş olabilir³⁷. Milli savunma hizmetinin sağlanmasında rol alacak asıl kurum silahlı kuvvetler olduğu için, diğer kurumlar, sadece yardımcı işlev görür ve bu işlevin icrasında silahlı kuvvetlerin organizasyonuna tabidir. Bu süreci tersine çevirerek, milli savunma hizmetinin görülmesinde diğer yardımcı kurumların asıl rolü üzerine alarak silahlı kuvvetleri kendisine tabi kılmasının, bu hizmetin tabiatı ile bağdaşırılığı bulunmamaktadır.

³⁵ Tayfun AKGÜNER, 1961 *Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İÜ y., İstanbul, 1983, s. 96.

³⁶ AKGÜNER, *age.*, s. 83; Pertev BİLGİN, 1961 *Anayasasına Göre Sıkıyönetim*, İstanbul, 1976, s. 70; ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 238.

³⁷ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 238.

Her ne kadar demokratik devletlerde de, harici tehlike ve tehditlerin bertaraf edilmesi amacı ile kurulmuş ise de, bu asıl/ana göreve ilave olarak, silahlı kuvvetlerin, devletin iç güvenliğinin ve bütünlüğünün muhafazası için, iç güvenlik örgütüne yardımcı olmak üzere, özel görev olarak, iç güvenliğinin sağlanması alanında, bazı kayıt ve şartlar altında, belli bazı usuli işlemler yerine getirilmek suretiyle, istisnai durumlarda ihtiyaca bağlı olarak görevlendirilmesi söz konusu olabilmektedir³⁸. İç emniyetin tesis olunması konusunda asıl görevli kurum polis teşkilatıdır. Silahlı kuvvetler, iç güvenliğinin temini konusunda ancak istisnai olarak ihtiyaca binaen devreye girilebilecek yardımcı bir kurumdur. Buna göre devlete yönelik iç saldırılar, amaç, nitelik ve kapsam yönünden belli bir sınırı tecavüz eden kamu düzeni ihlalleri şeklinde ortaya çıkabilir. Bir diğer ifadeyle, kamu düzenini bozucu hareketler, nitelik veya nicelik veyahut da her ikisi bakımında devlet tüzel kişiliğinin varlığı için gerçek manada bir tehlike teşkil ediyorsa, bu durumda silahlı kuvvetlerden faydalanılması milli güvenlik ve onun kapsamı içerisinde yer alan iç güvenlik için kaçınılmaz hale gelebilir. Burada askerlerin iç güvenliğinin sağlanmasına yönelik katkı sağlamasında temel ölçüt, doğrudan doğruya devletin varlığına yönelik olan veya anayasal düzenin esaslarını hedef alan fiili tehlikenin polis gücü ile bastırılıp bastırılmamasıdır. Şayet bu tehlike, iç güvenlik birimi olan polisiye önlemlerle bastırılabilir ise, silahlı kuvvetlerin iç güvenliğinin sağlanmasında kullanılmasına gerek yoktur. Ama bu tehlike polis gücü ile bastırılmıyorsa, bir diğer ifadeyle artık bu nitelikteki hareketler ülkenin genel güvenliğini tehlikeye sokan bir boyuta erişiyorsa, işte burada milli güvenlik sorunu ortaya çıkmış, silahlı kuvvetleri devreye sokmaya ihtiyaç hâsıl olmuş demektir³⁹. Bu durumda, silahlı kuvvetler, iç güvenliğinin sağlanmasında polis gücüne yardımcı güç olarak kullanılabilir. Askerler tarafından gerçekleştirilecek yardım faaliyetlerinde inisiyatif iç emniyet birimlerindedir; yardım faaliyeti, askerlerin kendiliğinden verecekleri bir kararla değil, ya sivil iktidar tarafından verilecek siyasi bir kararla, ya da iç emniyet birimlerinin hiyerarşisi içerisinde alınan bir kararın gereği olarak söz konusu olabilir. Silahlı kuvvetlerin kendiliğinden inisiyatif olarak iç güvenliğinin sağlanmasında rol alması, iktidar alanının siviller aleyhine daraltılması, askerlerin, siyasi iradenin alanına giren bir konuda karar vermesi, bir nevi siyasi etkinlikte bulunması neticesini doğurur ki, bu tutumun demokratik sivil yönetim ile bağdaşırılığı yoktur.

³⁸ *Ibid.*, s. 237-239; KIRATLI, *age.*, s. 86; Lütfi BURAN, *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul, 1982, s. 129.

³⁹ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 239-240.

Askeri hizmetlerin iki yönü vardır; birisi, silahlı kuvvetlerin, barışta ve savaşta teknik ve askeri yönden sevk ve idare edilmesi, bu bağlamda, silahlı kuvvetlere ait emir ve komuta zinciri içerisinde savaşa hazırlanması, eğitim, günlük idari ve askeri hizmetler, planlar, tatbikatlar vb. görevlerdir. Bunlar Genelkurmay Başkanlığı tarafında ifa edilen ve teknik yönü öne çıkan askeri hizmetlerdir. Onun temel görevini layıkı veçhiyle yerine getirebilmesi her şeyden önce kendi içine dönük bu görevinde başarılı olmasına bağlıdır. Diğer, silahlı kuvvetlerin ne zaman, ne yönde kullanılacağı, iç güvenlikle kullanılıp kullanılmayacağı, yurt dışına gönderilip gönderilmeyeceği gibi hususlardır ki, bu konuda yetki sivil iradeye aittir. Askerler bu ikinci tür faaliyetleri kendi inisiyatifleri ile gerçekleştiremezler⁴⁰.

Asker-siyaset ilişkisinde demokratik devlet açısından önemli olan bir husus da askerlerin denetime tabi olması, demokratik sivil iradeye karşı sorumlu olmasıdır. Demokratik sistemlerde milli savunma ve askeri kuruluşlar daima sivil makamların denetimi altındadır⁴¹. Heywood'a göre, demokrasilerde sivil-asker ilişkileri, silahlı kuvvetler üzerinde objektif ya da liberal sivil demokratik denetim esasına dayanır. Bu denetim şeklinin temel özelliğini, siyasi ve askeri roller ve sorumluluklar arasında kesin bir ayırım yapılması oluşturmaktadır. Bu, askerlerin tamamen siyasetin dışında kalması anlamına gelir. Askerler, parlamentoya ve halka karşı hesap vermek durumunda olan sivil liderlere tabidir. Savunma ve askerlik dâhil bütün alanlarda politika belirleme sorumluluğu sivil siyasilere aittir. Bu alanlarda askerler sadece "*tavsiye*"lerde bulunabilir ve uygulamanın sorumluluğunu üstlenir. Askerler uygulamada sivil yöneticilerin aldıkları kararları *sorgulama yetkisine sahip değildir*. İktidarda hangi parti ya da hükümet olursa olsun, silahlı kuvvetlerin siyasi bakımdan tam anlamıyla tarafsız olması gerekir⁴². Diamond'a göre, silahlı kuvvetler sivil denetime ve demokratik anayasal düzene sıkı sıkıya bağlanmadan demokrasi yerleşemez. Sivil otoritenin üstünlüğü, demokratik yoldan seçilmiş hükümetlerin, milli savunmanın hedeflerinin tanımlanmasının, örgütlenmesinin ve uygulanmasının denetimi dâhil bütün alanlarda izlenecek politikalarda tartışılmaz otoriteye sahip olması anlamına gelir. Askerin rolü, milli savunma ve uluslararası güvenlik ile sınırlıdır ve sivillerin, -iç güvenlikle ilgili bütün sorumluluklardan arındırılmış olan- ordu (ve istihbarat örgütleri) üzerinde etkin gözetim ve denetim

⁴⁰ *Ibid.*, s. 246.

⁴¹ AKGÜNER, *age.*, s. 136.

⁴² Andrew HEYWOOD, *Politics*, Second Edition, New York, 2002, s. 384-385.

kurumları (sivil savunma bakanlığı gibi) yönetim organları tarafından sağlanır"⁴³.

Atanmış kesim lehine denetim muafiyetlerinin mevcut olması, demokratik kurumların geriletilip atanmış kesimin baskın hale gelmesi neticesini ortaya çıkaracaktır. Bu ortamda, demokratik hukuk devletinin bir gereği olan seçilmişlerin üstünlüğünden söz edilemez.

Askerlerin, demokratik ilkelerle çelişme pahasına siyasete müdahale etmeleri çeşitli şekillerde olabilmektedir. Bazen askerler doğrudan yönetime el koymakta, bazen çeşitli anayasal ve kanuni kurumlar yoluyla yönetim üzerinde perde gerisinden etkili olmakta, bazen de bu etkileme ve yönlendirme fiili bir uygulama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Askerin siyasete müdahale türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Riyaset ve Denetimli Demokrasiler. Silahlı kuvvetler, bazı durumlarda darbe ya da müdahale sonrasında iktidarı sivillere devretseler bile, geri planda sivilleri yönlendirerek dilediği işlemleri yaptırmaya devam ederler; her ne kadar zahiren sivil bir güç var imiş gibi görünse de, gerçek güç askerlerdedir. Burada demokrasi görüntüsü vermekle birlikte, gerçekte askerlerin çeşitli kurumsal mekanizmalar yoluyla hukuki ve/veya fiili denetimi altında işleyen bir rejim söz konusudur⁴⁴. Bu modelde askerler, iktidarı doğrudan devralmadan hükümet kararları üzerinde veto yetkisini kullanarak etkili olabilmektedir. Reform yolu ile demokrasiye geçilen başta askeri rejimler olmak üzere otoriter iktidar sahipleri, otoriter rejimden çekilerek sivil yönetime geçiş sürecinde demokrasiye geçmenin şartlarını bizzat kendileri tayin edebilmektedirler. Bu süreç neticesinde ulaşılan demokratik siyasi düzende "çıkış garantileri" şeklinde de ifade edilen, iktidardan belli pay garantileri alabilmektedirler⁴⁵. Silahlı kuvvetler lehine sağlanan bu çıkış garantileri genellikle demokrasiye geçişi sağlayan ilk serbest seçimlerden hemen önce yapılan yeni Anayasaya dâhil edilirler⁴⁶. Burada sözü edilen çıkış garantilerini beş başlık altında toplamak mümkündür.

(1) *Vesayet yetkileri.* Bu kapsamda ordu, serbest seçimlerle işbaşına gelmiş hükümetlerin izleyecekleri politikalar üzerinde etkili olmalarını sağlayan garantiler elde eder; bu garantilerle askerlere bazı vesayet yetkilerinin verilmesi amaçlanır⁴⁷. Ulus devletin muğlak bir şekilde tanımlanan asli ve

⁴³ Larry DIAMOND, *Consolidating the Third Wave Democracies*, Johns Hopkins, 1997, s. xxvii.

⁴⁴ ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 331.

⁴⁵ Ergun ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, (Çev.: Ali Resul USUL), Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 97-98.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 98; ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 330.

⁴⁷ Serap YAZICI, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin y., Ankara, 1997, s. 26.

sürekli menfaatlerini koruma iddiasında olan silahlı kuvvetler, bu tür yetkilerle, hükümet ve O'nun siyasi kararları üzerinde geniş bir denetim imkânı elde eder⁴⁸. Amaç, ordunun seçilmiş hükümetlerin izleyecekleri politikalar üzerinde etkisini sürdürmesini temin etmektir. Anayasal açıdan bakıldığında bu neticeye ulaşmanın muhtelif yolları bulunmaktadır. Bu yollardan ilki, ordu tarafından özel önem verilerek yüceltilen ve himaye edilen, devletin ülke bütünlüğü, milli egemenlik, kanun hâkimiyetinin sağlanması ve düzenin korunması, sosyalizm, sosyal adalet ve laiklik gibi değerlerin Anayasalarda yer alması, bunların muhafaza edilmesi adına vesayet yetkilerinin kullanılmasıdır⁴⁹.

(2) *Mahfuz Alanlar*. "Mahfuz alan"lar, aslında hükümet ve seçilmiş makamlara ait olması gereken önemli sayılabilecek türden bazı yetkilerin seçilmemiş makamlara verilmesi⁵⁰, ordu için, belli bazı politika alanlarında büyük bir özerkliğin sağlanması anlamına gelmektedir. Ordu, kendi belirlediği kurallara göre kendi amaçlarını, misyonunu ve bu konuda takip edilecek ana hatları kendisi ortaya koyar. Ordu, devlet içerisinde haiz olduğu bu güçlü konumu sayesinde sadece harici yönlendirme ve denetime karşı koymakla yetinmez, aynı zamanda askeri olmayan alanlarda da etki alanlarını genişletebilir⁵¹.

(3) *Seçim Sürecinin Yönlendirilmesi (Manipülasyonu)*. Bazen iktidardan çekilmekte olan askerlerin, demokrasiye geçişin sağlandığı ilk seçimlerde, gerek devlet başkanlığı, gerekse parlamento seçimlerini, demokratik seçim ilkeleri ile çelişme pahasına müdahale ederek yönlendirdiği, bu seçimlerde, bazen kendisine kanuni ve anayasal zeminde yetkiler vererek, bazen de fiili bir tutum takınarak bu yönde bir yönelimi benimsediği görülmektedir⁵².

(4) *Askeri Rejim Döneminde Yapılan İşlemlerin İptali Yasağı*. Askeri yönetimlerin yapmış oldukları eylemleri geri dönüşümsüz yapmaları, yönetimleri döneminde çıkarmış oldukları hukuki işlemlerin değiştirilmelerini yasaklamaları ya da zorlaştırmalarıdır⁵³.

(5) *Af ve muafiyet yasakları*⁵⁴. Bir diğer çıkış garantisi de askeri rejim liderleri ile bunların emri altında çalışan subaylar ve diğer görevlilerin insan

⁴⁸ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, 98; YAZICI, *age.*, s. 32, 36-37.

⁴⁹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, 98; YAZICI, *age.*, s. 27.

⁵⁰ YAZICI, *age.*, s. 32; ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 101-102.

⁵¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 102.

⁵² *Ibid.*, s. 103-104; YAZICI, *age.*

⁵³ Samuel P. HUNTINGTON, *Üçüncü Dalga*, (Çev.: Ergun ÖZBUDUN), Kita y., Ankara, 2007, s. 255.

⁵⁴ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, 98; YAZICI, *age.*, s. 26.

haklarını ihlal eden fiilleri ile bu fiillerle ilişkili suçlarını affeden, bunlar hakkında yargı yoluna müracaat edilmesini men eden kanunları yürürlüğe koymalarıdır⁵⁵.

Askerler, çıkış garantileri ile yönetime doğrudan müdahale etmek yerine, perde arkasından etkileme ve yönlendirme suretiyle kamusal kararların yönünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ordu, pasif gibi görünen konumuna rağmen, kendi görev anlayışı ve siyasi ilgisine bağlı olarak, öngördüğü amaçları gerçekleştirmek ve çıkarlarını koruyabilmek için, siyasi iktidarların siyasi, ekonomik, kültürel karar ve uygulamalarını veto edebilmektedir⁵⁶.

Kısa Süreli Askeri Yönetimler. Bazen, bekçiliğini yaptığı çıkar ve kurumların tehlikede olduğunu gördüğü zaman, siyasi iktidarı ele geçiren askerler, genellikle belli bir (2-4 yıl) süre yönetimde kaldıktan sonra, lüzumlu gördükleri düzenlemeleri yapıp siyasi önlemleri almasını takiben, yapılan seçimlerle iktidarı tekrardan sivillere devrederler. Bu rejimde askerler belli bir süre iktidarda kalmak üzere yönetimi doğrudan devralırlar⁵⁷.

Hükmedici rejimler. Bu tür rejimlerde yönetime doğrudan el koyan askerler, çok daha uzunca bir süre iktidarda kalmayı tercih ediyorlar⁵⁸. Burada askerler, kendilerini sivillere kıyasla devrimci ya da radikal modernleştirici olarak tanımlarlar. Hükmedici rejimde radikal değişimler yapılmaya çalışılırken, kamuoyu nezdinde etkili faaliyetlerde bulunabilecek unsurlar katı bir denetime tabi tutulur, bu yapı tarafından kurdurulan örgütler haricindeki tüm örgütlü yapılar ve siyasi partiler kapatılarak kısmen daha az radikal olan rejimlerden çok daha fazla baskıcı hale gelirler⁵⁹. Bu rejimde ordu, siyasi rejimin yapısını ve işleyişini sadece kendi istedikleri gibi düzenlemek için değil, siyasi iktidara tümüyle hâkim olmak için siyasi hayata müdahale ederler. Darbeyi yapan askerlerin, uzun süre kullanmaya kararlı oldukları iktidarı bir siyasi ideolojinin emrine vererek, ülkenin, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısında köklü değişiklikler yapmaları halinde, askeri müdahale "ihtilal" niteliğini alır⁶⁰.

⁵⁵ YAZICI, *age.*, s. 39; ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 106-107.

⁵⁶ Şükrü KARATEPE, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, 3. B., İz y., İstanbul, 1999, s. 26.

⁵⁷ William HALE, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Çev.: Ahmet FETHİ), Hil y., İstanbul, 1996, s. 260.

⁵⁸ Metin HEPER, "Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923 Yılından Bu Yana 'Demokrasi' Serüveni", <http://www.konrad.org.tr/index.php>

⁵⁹ HALE, *age.*, s. 259-260.

⁶⁰ KARATEPE, *age.*, s. 27-28.

Rejimi Gözetken Ordu Modeli. Bu modelde ordu doğrudan yönetime el koymak yerine, zaman zaman bazı hükümetlerin düşmesinde önemli rol oynayabilmektedirler.

Doğrudan ya da vesayetçi kurumlar vasıtasıyla etkileme ve yönlendirme yoluyla dolaylı olarak gerçekleştirilen askeri müdahalelerin olduğu ülkelerde genellikle sivil otorite ve siyaset kurumu değişen ölçülerde zayıftır; siyasi partiler, yasama ve yürütme organları askerlere karşı son derece cılızdır. Sivil otoriteler, alınacak temel kararlarda hep askerlere bakarlar; onlardan olumsuz ses çıkması ve çıkma ihtimalinin belirmesi hallerinde, onlara rağmen kararlar alamazlar. Bu siyasi atmosfer, askerlerin hâkim konumda olmalarını sağlar.

Askerler çoğu kereler kendileri inisiyatif alarak yönetimi ele geçirirken ya da yönetim üzerinde etkili olurken, bazen de, belli etkili çevreler onlardan askeri nitelikte olmayan görevleri yerine getirmelerini isterler. Pretorijen rejimlerde siyasetteki boşluk askerler tarafından doldurulurken, çoğu kereler zayıf siyasetçiler, siyasi ya da ideolojik birlikteliğin bir neticesi olarak zaafiyetlerini telafi etmek için askerleri göreve çağırabilmekte, iktidarda olanlar yine siyasetteki zaafiyetin bir neticesi olarak askerlerden korkmakta, bazı aydınlar, medya, iş dünyası çevreleri de bu asker çağırma işine girişebilmekte ya da bu tür yönelimlere destek vermektedir. Bütün bunlar bir de belli ölçüde toplumsal destek de bulunca, artık askeri müdahale ya da etkilemeler deyim yerinde ise olağan bir hal almaktadır.

Ülkemizde Geçmiş Yıllarda Asker-Siyaset İlişkileri

Türkiye’de gerek Osmanlı gerekse sonraki dönem asker-siyaset ilişkilerinin bütünlük içerisinde daha isabetli bir şekilde yorumlanabilmesi, Osmanlı’nın son dönemlerinden Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte günümüze gelinceye değin bu bağlamda sıklıkla yaşanan hadiselerin tarihi köklerinin teşhir edilebilmesi ve asker-siyaset ilişkisinin günümüzde geldiği aşama ile bu konuya ilişkin ileriye yönelik önerilerde bulunulabilmesi için, genel olarak Osmanlı devlet yapısı ve bu yapı içerisindeki bürokrasi ile bu kesim içerisinde yer alan askerlerin, devlet içerisindeki konumunun ve etkinliğinin tespit edilmesi gerekiyor. Çünkü bu belirleme ile ortaya çıkan tespitlerin sadece ilgili dönemlerle sınırlı kalmadığı, ilerleyen yıllarda da tevarüsen devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı-Türk Devleti, güçlü bir devlet geleneği olarak nitelenir. Burada güçlü devlet geleneğiyle, döneminin standartlarına göre makul kabul edilebilecek ölçüde etkin, oldukça özerk, siyasi kültürde merkezi ve oldukça

önemli bir yer işgal etmekte olan, güçlü ve merkezileşmiş bir devlet kastedilmektedir. Güçlü devlet olan Osmanlıda güçlü bir tüccar sınıfı ortaya çıkmadığı için, Batı'daki manada alternatif güç merkezleri vasıtasıyla devlet elitinin gücünü tahdit edici bir mekanizma teşekkül etmedi. Bu vesileyle Osmanlı'da temel sosyal bölünme sınıfsal değil siyasi kritere dayanmaktaydı. Buna göre, Batı tipi bir feodal sistemi olmayan Osmanlı toplumu, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı. Yönetici sınıf, kendilerine yönetme yetkisi verilen saray ve ordu yetkilileri, devlet memurları ve ulemadan teşekkül etmekte, yönetilenler ise Müslüman olan ve olmayan bütün sivil halktan meydana gelmekteydi. Yönetici sınıfın aynı zamanda asker olduğu kabul edilmektedir⁶¹.

Güçlü Devlet olgusunun mevcut olduğu Osmanlı-Türk siyasi düşüncesinde ve halkın algılamasında, Devlet, kendi başına değerli; toplumdan kısmen özerk; vesayetçi ve paternalist bir role sahip idi. Bir yandan halkın zihin dünyasında mevcut olan "Devlet baba" ifadesi bu paternalist imajı tescil ederken, diğer yandan Osmanlı yazıları üzerinde ve siyasi söylemlerde yer alan "Devlet-i Âliye", "hikmet-i hükümet", "hikmetinden sual olunmaz", "devletin âli menfaatleri" vb. terimler, devleti yüceltmekte, ona yüksek değer atfetmektedir. Ayrıca "Allah Devlete zeval vermesin", "Devleti yaşat ki insan da yaşasın" şeklindeki devleti birey karşısında üstünleyen bir anlayış halkın zihin dünyasında kök salmıştır. Bu anlayışın iki tür manasını sezinlemek mümkündür. Birincisi, devlet aşkınlaştırılmakta, ikincisi bu sözlerin yaygın olarak söylenmesi, bireylerde ve toplumda bu anlayışın ne ölçüde kök salmış olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet de, bu anlayışın takipçisi olarak, aşkın bir devlet geleneğine dayanmaktadır⁶². Devletin yüceltilmesi, hem ordu, hem de eğitim sistemi tarafından sürekli beslenerek tahkim edilmiştir⁶³. Bu aşkın devlet anlayışının bir neticesi de şu olmuştur: "Her şeyi devlet ve onun emrindeki yöneticiler bilir, yönetilenler sınıfının hiçbir şekilde devlet işlerine karışmamaları gerekir. Buna göre devlet ne yaparsa mutlaka doğrudur, emrindeki görevliler sadece devletin belirlediği bu doğru emirleri icra safhasına koyarlar"⁶⁴.

Ordu sadece Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı döneminde de güçlü bir konumda idi. Osmanlı'nın kuruluşundan 15. yüzyıl sonuna ka-

⁶¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 114; KARATEPE, *age.*, s. 22-24.

⁶² Metin HEPER, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev.: Nalan SOYARIK), Doğu Batı y., Ankara, 2006.

⁶³ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 115-116.

⁶⁴ KARATEPE, *Drge.*, s. 183.

darki dönemde, merkezî ordu fevkalade güçlüdür⁶⁵. Osmanlı zamanında, ortadan kaldırılınca kadar yeniçeriler, Batıdaki devletlerde olduğu şekliyle sadece askeri görevlerle yetinmediler; baştan beri Saray ve bürokrasi ile birlikte siyasetin içerisinde yer aldılar. Özellikle devletin zaafa düştüğü dönemlerde askerler, padişah, şehzade, ulema sınıfı ve diğer devlet görevlileri ile pazarlığa girilerek iktidarın, hatta bazen padişah olacak kişilerin belirlenmesinde önemli ölçüde etkili oldular⁶⁶. Osmanlı'nın gerileme döneminde, padişahların çeşitli sebeplerle tahttan indirilerek öldürülmeleri, olağan bir hal haline gelmişti. Sultan II. Mahmud dönemine kadar padişahları, genellikle ulema ile yeniçeri sınıfı ittifak ederek tahttan indiriyorlardı. Padişahı indirme teşebbüsü hangi taraftan gelirse gelsin, başarılı olabilmesi için bu iki sınıfın ittifak etmesi gerekiyordu⁶⁷.

Batı'da çoğu devletlerde, 18. ve 19. yüzyıllarda merkezi otorite, önce sağlamlaştırılıp daha sonra bu otorite, yazılı kurallarla sınırlandırılmaya çalışılırken, Osmanlı'da, ancak 19. yüzyılın başlarında çöküntü durumundan sonra, merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik girişimler başlatıldı. Osmanlı'daki ordu-devlet özdeşleşmesi sebebiyle Devleti büyüten siyasi ve askeri mekanizmanın çökme durumunda olduğunun anlaşılmasından sonra, devlet ve ordu krizin içine sürüklendi. 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı yöneticileri, kendi otoritelerinin siyasi temelini yıkmadan orduyu yeniden yapılandırma göreviyle yüz yüze geldiler⁶⁸.

Güçsüzleşen Osmanlı'da devletin güçsüzlük halinden kurtulabilmesi için, devletin üst bürokrasisi, bu amaca yönelik reform hareketlerini askerî bağlamda ararken; ordu mensupları da devleti yeniden güçlendirme arayış-

⁶⁵ "Ali Bayramoğlu İle Söyleşi", (Konuşan: Mücahit BİLİCİ), *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>.

⁶⁶ KARATEPE, *age.*, s. 23. Yeniçerilerin 15. Osmanlı Padişahı I. Mustafa'nın 1617'de tahta çıkışında oynadığı rol, yeniçerilerin siyasete doğrudan ilk müdahalesi olması açısından önemlidir. Kasım 1617'de tahta çıkan I. Mustafa, hastalığı nedeniyle tahttan indirildi, yerine II. Osman geçti. Yeniçeri Ocağı'nın asli görevlerinden uzaklaştırılması ve bozulmaya başladığını gören Genç Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak istemiştir. Fakat Sultanın bu niyetini öğrenen Yeniçeriler, saraya düzenledikleri bir baskın sonucunda Genç Osman'ı yakalayıp öldürdüler. Bu olayla birlikte, Yeniçeriler daha da güçlenerek, istedikleri padişahı tahta çıkarıp, indirmeye, gerektiğinde kendilerini padişahları öldürmeye yetkili görmeye başlamışlar. Tanju TOSUN, *Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1991, s.42. 1648-1651 arasındaki üç yıllık devre "Ağalar Saltanatı" olarak nitelendirilmektedir ve bu da yeniçeri ağalarının ne ölçüde güçlendiğini ifade etmektedir. 1683 II. Viyana kuşatmasını takip eden yıllarda Alman-Türk savaşlarında, 1687 yılında Belgrat önünde paniğe kapılan ordu, yenilgilerden padişahı ve komutanlarını sorumlu tutarak, kendisine yeni bir komutan seçiyor, İstanbul üzerine yürüyerek padişah IV. Mehmet'i tahttan indiriyordu. Ümit ÖZDAĞ, *Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İbnü Dönemleri)*, Gündoğan y., Ankara, 1991, s. 26.

⁶⁷ KARATEPE, *age.*, s. 81.

⁶⁸ HALE, *age.*, s. 58.

şında başı çektiler. Bu dönemde canlanan "Güçlü ordu-güçlü devlet" bağlantısı, dış ve iç çatışmalarında giderek hayati bir öneme sahip hale geldi. Osmanlının son yıllarında devlet, esas iradesini ordu ve eğitimle ilgili olarak ortaya koydu, bu ikisinin bir araya geldiği askerî okullar, modernleşmenin taşıyıcılarını yetiştirmeye başladı⁶⁹.

Burada askeri reformların yapılması bağlamında asker-siyaset ilişkilerinde meselenin iki veçhesi üzerinde durmak istiyorum. Birincisi, askerlerin almış oldukları eğitimin felsefi rengi ve bunun askerlerin oynadıkları fonksiyon üzerindeki etkileri, ikincisi, gerek askerlerin kendilerine gerekse sivil bürokrasi ile aydınların askerlere biçtikleri rol üzerinde duracağım.

Tunaya'nın ifade ettiği üzere ordu, 1926'dan itibaren her zaman ıslahatta en fazla açık ve istidatlı, yeniliklerin en önce içerisine girdiği müessese oldu⁷⁰. Bu vesileyle Osmanlı'da devlet gücünün merkezileştirilerek "güçlü devletin" ortaya çıkarılmaya çalışıldığı dönemlerde devlet kurumları içerisinde reformasyon faaliyetleri ilk önce askeriye başladı. 19. yüzyıla gelindiği zaman, askeriye gerçekleştirilen reformlarla, bir yandan büyük ölçüde dağılmış olan merkezi gücü tahkim etmek üzere merkezi otoritenin zapt-ı raptı altında olan bir ordunun oluşturulması⁷¹, diğer yandan da askeriye'nin siyasetin dışına çıkarılması amaçlanmıştır⁷².

Osmanlı'da reforma tabi tutulan orduya subay kadroları yetiştiren ilk modern eğitim kurumu olan Harbiye'de, pozitivist felsefe belirgin bir şekilde öne çıktı. Felsefi bir düşünce olarak pozitivizmin temel özelliği, bilimi, tek geçerli bir bilgi türü olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilecek tek obje olarak kabul etmesidir⁷³. Gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları içerisinde büyük ölçüde rağbet gören, gerekse bu dönemdeki askeri eğitimde birinci derecede etkili olan garpçılık cereyanı tarafından benimsenen pozitivist düşünceye göre, insanlık tarihinde, tecrübi (deneysel) bilimler ve tıp alanındaki gelişmelerle Darwinizm teorisi ışığı altında, ortaya çıkacak mücadele neticesinde "mevcut dinlerin sonu" denilebilecek aşamaya gelinmiştir. Bu telakkiye göre tecrübî bilimin aydınlatıcı

⁶⁹ Etyen MAHCUPYAN, "Askerî Otoritenin Kurumsallaşmasına ve Zihniyetine Dair", *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>,

⁷⁰ Tarkan Zafer TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 27-28.

⁷¹ Cemil KOÇAK, "Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz", (Konuşan: Ali ARSLAN), <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=2743>.

⁷² M. Şükrü HANİOĞLU, "Bir Asır Sonra 'İnkılâb-ı Azim'", *Kanun-i Esasî'den Askerî Müdahaleye II. Meşrutîyet*, (Hazırlayan: Yusuf ÇAĞLAR), Zaman Kitap, İstanbul, 2008, s. 48-49.

⁷³ Şafak URAL, *Pozitivist Felsefe*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 18.

yol göstericiliği haricinde hiçbir rehber ihtiyacı olmayan yeni bir gerçeklik şekillenecekti⁷⁴. Bu eğitim neticesinde içinde askerlerin de yer aldığı pozitivizm temelli bir zümre ortaya çıktı. Diğer yandan, aynı dönemin laik sivil kadroları da zihniyet olarak askerlerden pek farklı değildi. Onlar da, pozitivizmden fazlasıyla etkilenmiş insanlardı. Askeri bürokrasi ile aydınlar zümresi o dönemde hâkim bir telakki olan laik modernleşme tasavvurunun içinde yer aldılar. Askerî kadroların laik ve pozitivist bir çizgiyi benimsemeleri, ordunun, hem toplum karşısındaki hem devlet içindeki göreceli gücünü ve özerkliğini artıran bir etkiye sahipti ve sonraki dönemlerle laik ve pozitivist çizgi bu kez bilinçli olarak bir iktidar alanı yaratmak üzere kullanıldı⁷⁵.

Osmanlı, 19. yüzyıla girdiğinde Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmiş olmasının bir neticesi olarak, gerek bir yandan padişahın baskılarından kaçarak Avrupa'ya giden aydınlar, gerekse o yıllarda egemen olan modern değerleri iktibas etmek üzere Batı'ya devlet tarafından gönderilen öğrenciler, pozitivist bilimlerin yanında Fransız İhtilalinin ürünü olan elitizm ve jakobenizm rüzgarından büyük ölçüde etkilendiler. Bu etkileşimden nasıplenen aydın zümresinde Elitist-jakoben tutumu benimsemiş ve devlet iktidarının bir parçası olma isteği ortaya çıktı. Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında kalarak kendilerini aklın ışığını taşıyan birer kurtarıcı, birer fener ve rehber olarak kabul eden ve halkı da aydınlatılması gereken cahil cühela zümresi olarak tanımlayarak küçümseyen ve aşağılayan elitist-jakoben aydın kesimin, bu etkileşim neticesinde edindikleri kazanımlar şu şekilde özetlenebilir: "Geçmişten, gelenekten, töreden, dinden gelen her ne varsa tüm bunlar bir kenara bırakılarak toplumun baştan ayağa aklın ışığında yeniden dizayn edilmesi". Bu anlayışa göre, halk, geçmişin, geleneğin ve dinin etkisi altındaki cahil cühela kitlesidir. Kendilerine düşen temel misyon, halkın aydınlatılmasıdır. "Halka rağmen halk için" düşüncesi, tam da bu anlayışın politik tarzı olarak gelişmiştir. Aklın ışığını taşıyan ve aynı zamanda devlet aygıtına hükmeden bürokrat sınıfı, cahil cühela halka bilince verecek, onu uyandıracak, bütün bunları da halka rağmen yapacaktır⁷⁶. Yurt dışında eğitim alan aydınlar, ülkelerine döndükleri zaman devlet kurumlarında da istihdam edildiler. Bütün bu gelişmelerin bir neticesi olarak, gerek Osmanlı'nın son yüzyılında, gerekse Cumhuriyet tarihi boyunca bürokrat-aydın sınıfı iktidar mücadelesinin bir parçası haline geldi. İttihat ve Terakki Fırkası bürokrat-aydınları iktidara taşıyan önemli bir siyasal araç olmuştur.

⁷⁴ M. Şükrü HANİOĞLU, "Seçkinler, Modernlik ve Dindarlık", *Kanun-i Esasî'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet*, (Hazırlayan: Yusuf ÇAĞLAR), Zaman Kitap, İstanbul, 2008, s. 67-68.

⁷⁵ MAHCUPYAN, agm.

⁷⁶ Ömer ÇAHA, "'Apoletli Aydın'ların Darbe Düşleri!", *Star Gzt.*, Açık Görüş, 20.04.2009.

1908'den itibaren üniversitelerde, askeriyede, sivil bürokraside ve medyada konumlanmış olan aydın sınıfı, bürokratik iktidarın bir sacayağını oluşturmuş ve bundan sonraki iktidar kavgalarında hep aktif rol oynamıştır⁷⁷.

Bu dönemde pozitivist ideolojinin benimsendiğinin temel kıstası olarak "gelenekten tamamen kopmak" görülüyordu. Modernleşmeciler, geleneksel kurum ve değerlere pozitivist bilim temelli ideolojik yaklaşımlarla şiddetle karşı çıkıyorlardı⁷⁸. Bunun temel sebebini, Batılı ve Osmanlıdaki modernleşmecilerin, geriliğin temel kaynağı olarak Dini görmeleri teşkil etmektedir. Özellikle Batılı gözlemciler, Hristiyanlık Dininden olmayan toplumlarda yenileşmeye karşı olan her davranışı dini bir tepki olarak görme eğilimindedirler⁷⁹.

Dinin geleneksel hali ile günlük modern hayat arasında telafisi imkânsız bir uyumsuzluk bulunduğunu, dinin, bu hali ile bilimsel açıdan bir hurafe olmanın yanında aynı zamanda modernlik ve çağdaşlığın da karşı tezini teşkil ettiğini, dindarlığın modernliği kavramasının, onunla uzlaşmasının ve ona cevap verebilmesinin mümkün olmadığını düşünen asker-sivil bürokrasi ve aydınların gelenekten kurtulmak için geliştirdikleri politikanın özünü "geleneksel dinin reforme edilmesi" oluşturmaktadır. Amaç, bu yolla, din ile bilim çatışmasını ortadan kaldırmak, seküler bir toplum inşa etmektir⁸⁰.

Bu projenin, demokratik usullerle değil jakoben ve militan usullerle yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesi yolu benimsenmiştir. Osmanlıda modernleşme döneminde, laik bir toplum projesinin yukarıdan aşağıya tesis edilmesi konusu, ordudaki hassasiyetlerin temelini teşkil etmiştir. Bu usulü benimsemenin temelini halka güvensizlik teşkil etmektedir. Burada iki tür güvensizlik mevcuttur. Birincisi, halka, ikincisi üyelerini halkın seçtiği meclise güvensizlik.

Jakobenizm ve "seçkinliği" özümsemiş olan asker-sivil bürokratlar ile aydın kesiminin, düşünüy kurdıkları projeyi fiilen hayata geçirmek için benimsenmiş oldukları temel ilkelerden bazıları "kitlelere karşı güvensizlik" ve bununla bağlantılı olan "halka rağmen halkçılık"tır. Burada halka karşı duyulan güvensizliğin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bunun için geliştirilen proje şudur: "Seçkinler tenvir eden, geri kalanlar da tenvir olunan" şeklinde kabul edilerek, "tenvir-tenevvür" ilişkisi⁸¹ çerçevesinde halkı yukarı-

⁷⁷ ÇAHA, agm.

⁷⁸ KARATEPE, *age.*, s. 21-22.

⁷⁹ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Hazırlayan: Ahmet KUYAŞ), YKY, İstanbul, 2004, s. 28-29.

⁸⁰ HANİOĞLU, *Seçkinler, Modernlik ve Dindarlık*, s. 68-70.

⁸¹ *İbid.*, s. 70-71.

dan aşağıya dönüştürmek suretiyle geleceğe yönelik tasarımı yapılan yönetime uygun bir halk inşa etmek.

Bu kesime göre, üyeleri halk tarafından da seçilse, meclisler, homojen olmayan bir kalabalıktan ibarettir. Bu kalabalık, esasen toplumsal ilerlemeye pozitif katkı sağlayan dinamik bir yapı değil, bilakis toplumsal ilerleme karşısında set oluşturan bir unsurdur⁸².

Modernleşmeci ekibin tasarladıkları amaca ulaşmak için uygun gördükleri yol demokrasi değil, ihtilaldır. Bu, "Miskin miskin oturan", her türlü baskıları sineye çeken, kendisine güvenilmediği için ne zaman ne yapacağı belli olmayan, farklı muhraklar tarafından kandırılarak farklı meclislere kayması her an için mümkün ve muhtemel olan halk kitlelerine dayalı bir ihtilal ile değil, halka rağmen halkı dönüştürmek amacıyla halk üzerinde yapılan bir ihtilal ile olur. Bu vesileyle 1905-1908 arası dönemde yapılan Jön Türk propagandaları, halkı değil, ihtilal yapmak için güç olarak kullanılabilir genç subayları hedef almıştır⁸³.

Pozitivis düşüncesi benimsen yeni nesil askerler ve sivil bürokrasi, içinde yer aldıkları kurumların asıl görev alanının çok ötesine geçerek kendilerini, kapsayıcı reformların öncüleri, aydınlanmanın taşıyıcı unsurları, devletin muhafızı, kamu menfaatlerinin koruyucusu ve hamisi olarak görmüşlerdir⁸⁴. Ordu ile devletin tarihten gelen kader birliğinin devamının sağlanması düşüncesinin bir neticesi olarak, yapılan modernizasyon bağlamında orduya, devlete, iç ve dış badireler karşısında koruma ve güçlendirme misyonu yüklenmiştir⁸⁵.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ordu, hem devletin hem de siyasetin merkezinde yer almaya başladı. 1908 sonrası dönemde bu yöndeki gelişme ivmesi doruğa çıkmıştır⁸⁶. Özellikle ikinci Meşrutiyet döneminde bu memur kadroları son derece politize olmuş bir şekilde, Şerif Mardin'in "milli bürokrasılık" olarak ifade ettiği bir düşünce ve davranış tarzını da özümsemiş bir şekilde, eylemci ve devrimci özellikleriyle aktif bir şekilde siyasi mücadele içerisine girmişlerdir⁸⁷. Memur olmanın çok ötesin-

⁸² HANİOĞLU, Bir Asır Sonra "İnkılâb-ı Azim", s. 45-47.

⁸³ İbid. s. 45.

⁸⁴ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 115-116; HALE, *age.*, s. 59.

⁸⁵ MAHCUPYAN, *agm.*

⁸⁶ Bayramoğlu ile Söyleşi.

⁸⁷ Şerif MARDİN, "Türk Siyasasını Açıklayan Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Ed.: Mümtaz'er TÜRKÖNE & Tuncay ÖNDER), İletişim y., İstanbul, 1990, s. 47-48; H. Aliyar DEMİRCİ, "Tek Parti Rejimleri ve İttihat ve Terakki Tecrübesi Işığında Atatürk'ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti Bürokrasi İlişkisi", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008, s. 106-107.

de siyasi roller üstlenen, İttihat ve Terakki içerisinde yer alarak bu teşkilatın ilkelerine tam manası ile sarılan bu kesim, II. Meşrutiyet döneminde resmi olarak sahip oldukları yetkilerin çok ötesine geçerek, sistem içerisinde padişahı da büyük oranda etkisizleştirerek sistemin merkezine yerleşmişlerdir.

Bu dönemin bir diğer özelliği de, askeri bürokrasi yanında diğer bürokratlar da aşırı ölçüde siyasetin içinde yer aldılar; padişaha karşı sanki bir siyasi parti gibi muhalefet ettiler ya da yanında yer aldılar. Kısaca aşırı siyasi bir ordu ve diğer bürokrasi kesimi ortaya çıktı. Bazen sivil bürokrasi askeri bürokrasinin önüne geçerek onları mücadelelerinde manivela olarak kullandılar, bazen de özellikle İttihat ve Terakki döneminde, askerler sivil bürokratların önüne geçerek siyasi hayatta en etkili güç haline geldiler. İleri demokrasilerdeki devlet örgütlenmelerinde bürokratlar siyasi kararların alıcısı olarak değil de uygulayıcıları olarak işlev görürlerken, Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrasisi, salt uygulayıcılıkla yetinmeyip siyasi kararların alınması konusunda da önemli ölçüde etkili hatta belirleyici olmuşlardır⁸⁸.

Osmanlı devletinde iktidar mücadelesi Batı'da olduğu gibi Kral ile burjuva arasında değil, padişah ile bürokratik elit arasında cereyan etmiştir⁸⁹.

Koçak'ın ifade ettiği üzere, yapılan reformlarla, her ne kadar orduyu merkeze bağlama projesi gerçekleşti ise de, 19. yüzyılın ikinci yarısında modernleşme güçleri ikiye bölündü. Bir tarafta merkezî gücü savunan ve modernleşme aşamasında mutlak bir otokrasiyi gerekli gören Sultan Abdülaziz grubu; diğer tarafta meşruti monarşiyi, anayasacılığı ve parlamentoculuğu savunan ve modernleşmenin muhakkak birazcık da demokratikleşme ayağı olması gerektiğini söyleyen Genç Osmanlılar yer aldı. Genç Osmanlılar, mutlakiyetçi yönetimi devirip yerine anayasal bir monarşiye geçiş konusunda diğer bazı başka seçenekleri de gözden geçirdikten sonra, bunu, yeni kurulan ordu aracılığıyla yapabileceklerine hükmettiler. Genç Osmanlılar bu amaçla uyumlu olarak orduya el attıkları gibi, ordu içerisinde de bu yönde bir elin uzatılmasını içtenlikle bekleyen bir grup vardı⁹⁰.

Her ne kadar ordu içerisinde modernleşmeci kesimler mevcut idi ise de, bu dönemde ordu içerisindeki subaylar homojen bir tutum sergilememektedirler. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ordu içindeki eğilimlerin kabaca dörde ayrıldığı belirtilir. Bunlar: muhafazakâr, ittihatçı, liberal ve

⁸⁸ KARATEPE, *age.*, s. 22-24.

⁸⁹ Sinan TAVUKÇU, "Selçuklu'dan 27 Mayıs'a Ordunun Tarihi Dönüşümü", (03.10.2010), <http://www.haber10.com/makale/21348/>

⁹⁰ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz.*

tarafsızlar. Muhafazakârlar, devrimden ve köklü değişikliklerde pek haz almayan, İslami gelenekten herhangi bir uzaklaşmayı oldukça kuşkuyla karşılamaya eğilimli bazı askerler mevcut idi. Bir diğeri ittihatçılar ki, bunlar yeni askeri okullardan mezun olan daha genç ve daha az tecrübeli devrimci aktiviteye sahip mekteplilerdi. Devrimi destekleyen subaylar ittihatçı görüşten yana olanlar ve liberal sivil politikacılara sempati duyanlar olmak üzere bölünmüşlerdi. Askerlerin önemli bir kesimi tarafsız ya da partisiz idi. Bu tarafsızlar kesiminin temel amacı, dış düşmanlara karşı imparatorluğu korumak şeklindeki esas işlevini layıkı veçhiyle yerine getirebilmek için orduyu siyasetin dışında tutmaktı⁹¹.

Benzer ayrımın sivil bürokrasi için de geçerli olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın son yıllarındaki mücadele hem ordu içerisinde farklı eğilimler arasında, hem sivil bürokrasinin kendi içerisinde birbirlerine, hem ordu içerisinde belli bir grup ile sivil bürokrasi içerisinde belli bir grubun koalisyonu şeklinde diğer gruplara, hem de bazı asker ve sivil bürokrasinin padişaha ve onun çevresinde kenetlenen asker ve sivil bürokratlara karşı mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Ordu, aşırı kriz anlarında yönetimi devralmaya yetkili olmalı mı ya da iç siyaset ve yönetimde sürekli ve belirleyici bir rol oynamalı mı; devrim hedeflerinin genel kabule mazhar olmaması ve devrimci güçlerin birbiriyle savaşan hiziplere bölünmesi halinde, bu mücadelede ordu taraf olmalı mı? Sorularına iki kesimden iki tür cevap verilmektedir. Modernleşmeci jakoben-elitist kesim bu sorulara olumlu yönde cevap verirken, Mahmut Şevket Paşa gibi üst düzey bazı komutanlar, bu sorulara kesinlikle olumsuz cevap vermektedirler. Bu ikinci kesim için, orduyu, birleşik bir savaş kuvveti olarak koruma ve yüksek komutanın otoritesini sürdürme gereği en önde gelen amaçlardı⁹². Orduyu siyasetin dışında tutmayı amaçlayan Mahmut Şevket Paşa, bu amaca yönelik olarak "*Mensubin-i Askeriye'nin Riyâsat ile Men'i İştigali Zımında Askeri Ceza Kanunu'na Zeyil Olmak Üzere Tanzim Olunan Layiha-i Kanuniye*"⁹³ başlıklı kanun teklifi ile muvazzaf subayların siyasete bulaşmalarını cezai yaptırıma bağlayan düzenlemenin yapılması yönünde teşebbüste bulundu ise de, ittihatçıların katı direnci karşısında başarılı olamadı ve istifa etmek zorunda kaldı⁹⁴. 1912 yılında seçimlerin yenilenmesini ve ülkenin meşrutiyet esaslarına göre yönetilmesini talep ederek siyasi ta-

⁹¹ HALE, *age.*, s. 43.

⁹² *Ibid.*, s. 59.

⁹³ Ahmet Turan ALKAN, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 144.

⁹⁴ HALE, *age.*, s. 47-48.

lepleri de içeren önerilerle sahneye çıkan Halaskâr-ı Zabitan grubu da ordunun siyaset yapmasına karşı idi⁹⁵. Asker-sivil bürokrasisi koalisyonu ile yönetime gelen II. Abdülhamid, kendisine karşı olan askerler de aynı aracı kullanabilir diye, orduya karşı kuşku duyduğu, bu amaca yönelik bazı önlemleri aldığı halde, korktuğunun başına gelmesine mani olamadı⁹⁶.

Sultan Abdülaziz, asker-sivil bürokrasi ittifakı neticesinde, Şeyhülislamdan da "şuuru muhtel ve devlet işlerini yürütemeyecek kadar siyasetten bihaber" fetvası alınarak 1876'da tahttan indirildi, yerine V. Murat getirilir⁹⁷. Süleyman Paşa, Sultan Abdülaziz Han'ın, fil ve hareketlerinden memnun ve hoşnut olmayan millet tarafından tahttan indirildiğini belirterek, tarihimizde, üç-beş kişinin garezi için yapılan gayrı meşru işler için ilk defa "millet" adını kullanmış, bu istismara, daha sonraları yapılan darbelerde de sürekli müracaat edilmiştir⁹⁸.

Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren asker-sivil bürokrasi koalisyonu, amaçlarına hizmet etme noktasından yetersiz olan V. Murat'ı, Doktor tarafından verilen "daimi cinnet hali" raporu ile tahttan indirdi, yerine Mithat Paşa ile yapılan pazarlıklar neticesinde, "eğer tahta çıkarılırsa Anayasalı bir meşrutî idareye geçeceği" vaadinde bulunan II. Abdülhamit'i tahta geçirdi⁹⁹. Kısaca, darbe ile tahta çıkarılan V. Murat, aynı ekip tarafından yapılan bir başka darbe ile tahttan indirilmiş oldu. Bu şekilde II. Abdülhamit de aslında asker-sivil bürokrasi tarafından yapılan bir darbe neticesinde saltanat koltuğuna oturmuş oldu. Prens Sabahattin de Abdülhamid Han'ı tahtan indirmek için darbe planları yaptı ise de planını tatbik edemedi¹⁰⁰. Önce Abdülaziz'i, sonra da V. Murat'ı hal etmek için tezgâhlanan oyunlar, 30 yıl sonra İttihat ve Terakki erkânı ve cuntası tarafından II. Abdülhamid'e karşı sergilenmiştir¹⁰¹.

Osmanlı-Türk Anayasa geleneğinde özellikle II. Meşrutiyetten itibaren ülkedeki siyasi hayatta dominant faktörün silahlı kuvvetler olduğu gözlenmektedir¹⁰². 1908 darbesi muvazzaf subayların belirleyici etkisi altında gerçekleştirildiği için, bunun bir ordu darbesi olduğu söylenebilir¹⁰³. 1908 dar-

⁹⁵ ALKAN, *age.*, s. 144.

⁹⁶ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz*.

⁹⁷ Yılmaz ÖZTUNA, *Bir Darbenin Anatomisi*, Ötüken y., İstanbul, 1984, s. 63-66; KARATEPE, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, s. 79; Avni ÖZGÜREL, "Darbeler Tarihi Bir Tekerrürdür", *Radikal Gzt.*, 03.05.2009.

⁹⁸ ÖZTUNA, *age.*, s. 68.

⁹⁹ KARATEPE, *age.*, s. 84.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 108.

¹⁰¹ ÖZGÜREL, *agm.*

¹⁰² Cengiz SUNAY, *Türk Siyasetinde Asker-Siyaset İlişkileri*, Orion y., Ankara, 2010, s. 19.

¹⁰³ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz*.

besini takiben İttihat ve Terakki'nin yönetimde belirleyici konuma geldiği dönemde, ordunun siyasetteki ağırlığı sürekli arttı. Bu dönemde gerçekleşen 31 Mart Vak'ası, esasen ordu içindeki bir grubun diğer gruba karşı bir isyanıdır. Darbeciler, bu Vak'a'da ordu aracılığı ile siyasi iktidara el koydu. Ordunun 1908'de siyasete etkili bir şekilde müdahil olmasından sonraki dönemlerde ordu içinde cuntalaşmalar gerçekleşti. Her bir siyasi grup "ordu içinde bir ağırlığımız olsun" diye orduya sızmaya çalıştı. Bunlara paralel olarak artık siyasi mücadeleler Ordu zemininde ya da ordu içerisinden belli bir grup vasıtasıyla yapılmaya başladı ve bu bağlamda siyaset, ordunun ne kadar ağırlıklı kısmını yanımıza çekeceğiz mücadelesine dönüştü. Çünkü geline bu dönemde ordu içinde yeteri kadar gücü yanına çeken siyasi grupların, iktidara gelme şansları yükselmiş oluyordu¹⁰⁴.

Sivil bürokrat yetiştiren tek okul olan Mülkiye'ye karşılık, Harbiye, Bahriye, Baytariye, Mühendishane ve Topçu Okulu gibi askeri mekteplerde, çok sayıda resmi bürokratlar yetişiyordu; buralardan yetişenler, askeri bürokrasi içinde yer aldıkları gibi sivil bürokrat olarak görev yapanlar da vardı. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde siyasi hayatta bu askerler ve bürokratlar öne çıktı; Mustafa Kemal ve arkadaşları da bu dönemde asker oldukları halde ülkenin yönetimi ile; yani bir diğer ifadeyle siyasetle yakından ilgilendiler¹⁰⁵.

Osmanlı'nın son dönemlerinde askerler siyasi hayatta ne kadar etkili olurlarsa olsun, Osmanlı anayasal sisteminde bir muvazzaf askerin, bu görevden istifa etmeden milletvekilliği yapması yolu kapalı idi. Her ne kadar bazı İttihatçı subaylar Meclise seçildiler ise de, askerî görevinden istifa edip sivil kıyafetlerini giydikten sonra Mecliste seçilerek yerlerini aldılar ve bu şekilde siyaset yaptılar¹⁰⁶.

II. Meşrutiyetten sonra, askeri hiyerarşi alt-üst edilerek, alt kademedeki subaylar büyük ölçüde siyasetin içinde etkin olarak yer aldılar. Askerlerin siyasi hayata müdahil olmalarını katı bir şekilde cezalandıran kanuni hükümlerin tavizsiz şekilde tatbik edilmesini tavsiye eden Serasker Mehmet Rıza Paşa başta olmak üzere orduda üst komuta kademesi iktidara sadık idi. II. Meşrutiyet sonrası dönemde, Harbiye'den yeni mezun olan ve itti-hatçı ideolojiyi benimseyen vatan kurtarıcı genç subaylar ile iktidara sadık üst komuta arasında çetin mücadele yaşandı. 1913 sonrasında bu mücadelede ezici çoğunluğu İttihat ve Terakkiyi destekleyen genç subayların kesin

¹⁰⁴ İbid.

¹⁰⁵ KARATEPE, *age.*, s. 184.

¹⁰⁶ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz.*

zaferi ile neticelendi. Bunun neticesinde Enver Paşa'nın liderliğindeki ordu bir kurum olarak siyasetin temel aktörlerinden birisi haline geldi¹⁰⁷.

Burada İkinci Meşrutiyet dönemine ilişkin asker-siyaset ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesi için, üyelerinden birçoğunun asker olduğu, askeri gücü siyasi amaçları için kullanma konusunda bayağı mahir olan İttihat ve Terakki cemiyetinin yapısının bilinmesinde fayda vardır. İttihatçılık, sadece bir gizli cemiyet ya da siyasi parti üyeliği anlamına gelmemektedir; "milletin mukadderatına hükmetme" inancını sağlayan karizmatik bir misyon ve ideolojiyi benimsemektir. İttihat ve Terakki, memleketi kurtaracak tek güç idi. İttihatçılarda kökleşmiş olan inanca göre, herkesin mutlaka kendileri gibi inanmaları ve düşünceleri, kendilerini onaylamaları gerekiyordu. Bu düşüncenin tabii bir neticesi olarak siyasette rakipleri ve söylediklerinin alternatifi yoktu. Karşı iddiada bulunanlar hainlerdi¹⁰⁸.

İttihat ve Terakki, klasik manada sivil, demokratik bir siyasi parti olmanın çok ötesinde bir yapılandırmadır. Bu yapı içerisinde sivil unsurlar yanında asker ve sivil bürokratlar, çeteler, jandarma teşkilatı olarak adlandırılan fedai şubeleri, askeri kulüpler vb. mevcuttu. Bu cemiyet, görünen faaliyetleri yanında gizli faaliyetleri çok daha baskın olan para-militer bir yapı olarak faaliyet yürütmekteydi. İttihat ve Terakki'nin içerisinde askerlerin etkin bir şekilde rol aldığı yapıdan kurtularak demokratik bir siyasi parti haline dönüşebilmesi bir hayli güç görünmektedir. Harbiye ve Bahriye Nazırlarının siyasi cemiyet lideri olduğu bir dönemde¹⁰⁹, hukuki düzenlemelerle askerlerin fiili olarak siyasetle meşgul olmaktan uzak tutmaya çalışmak, nehri tersine akıtmaktan farksız bir şeydir.

1908 ve 1909'da İmparatorluğun siyasi kaderinin belirleyicisi olduğu için ordu neredeyse tam boy siyaset ağına düştü. Subay grupları iç hesaplaşmalarda taraf oldukları için, ordu, tarafsız, ulusal bir kuvvet konumunu kaybetti. Güçlerini muhafaza etmek için sivil siyasetçilere ve kurumlara dayandılar. Askerlerin siyasetle iç içe politikaları 1918'de yenilgi felaketi ile sonuçlandı¹¹⁰.

Yeni Türkiye Devletinin Kuruluşunda Asker Siyaset İlişkisi

23 Nisan 1920 günü TBMM'nin açılması ile birlikte yeni Türkiye Devleti kurulmuş oldu. Ama bu kuruluş sorunsuz olmadı. Türkiye'de devam eden

¹⁰⁷ HANİOĞLU, Bir Asır Sonra "İnkılâb-ı Azim", s. 48-49.

¹⁰⁸ KARATEPE, *age.*, s. 134; HANİOĞLU, Bir Asır Sonra "İnkılâb-ı Azim", s. 47.

¹⁰⁹ HANİOĞLU, Bir Asır Sonra "İnkılâb-ı Azim", s. 48.

¹¹⁰ HALE, *age.*, s. 59-60.

yıllarda, varlık-yokluk savaşı şeklinde cereyan eden bir Kurtuluş Savaşı yaşandı. Birinci Dünya savaşında, siyasetin en derinliklerine kadar inerek güç kaybetmelerinin bir neticesi olarak ağır mağlubiyeti yaşayarak aşırı derecede prestij kaybına maruz kalan askerler, Kurtuluş Savaşının, TBMM, sivil bürokratlar ve gönüllü oluşumlarla birlikte yürütülmesi neticesinde bu savaşın kazanılması ile birlikte, zaferden hasıl olan prestijin büyük ekseriyetinin orduya verilemesi üzerine en üst perdeden güç ve prestij kazandı¹¹¹.

5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen 18 Sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 4. maddesine göre, kural olarak bir kişi hem BMM üyesi hem de memur olmaması gerekir iken, o dönemin şartları dikkate alınarak, ordu ve kolordu komutanlığı görevlerinin Meclis Üyeliği ile bağdaşabileceği öngörülmüştür. Bu suretle, kolordu düzeyinin altındaki askeri birimlerin siyasetle ilgilenmesi hukuken önlenmeye çalışılmıştır¹¹².

Milli Mücadele boyunca birçok komutan aynı zamanda Meclis üyesiydi. Birinci TBMM'nde (muvazzaf 1920-1923) %15, İkinci TBMM'nde (muvazzaf 1923-1927) %20 oranında asker yer aldı¹¹³. 1924 yılından önce en az 14 muvazzaf ordu komutanı parlamento koltuğunu (hatta bir kısmı bakanlık koltuğunu) doldurmaktaydı¹¹⁴. Hem askerlik sıfatına sahip olup hem de bakan, milletvekili, büyükelçi ve valilik görevlerini yürüten 19 kişi mevcut idi¹¹⁵. İlk Meclisin 437 üyesinden 60 tanesi asker veya asker kökenli milletvekili idi¹¹⁶. Mustafa Kemal, Temmuz 1919'da Sultanın ordusundan istifa etmişti. Fakat 1921'de Başkomutanlığa atandıktan sonra Mudanya Mütarekesi'ne kadar orduların aktif komutanı olarak kaldı. Burada hem orduda hem de siyasi hayatta yer alan beş paşa dikkati çekiyordu. Bunlar İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'dir. Birinci Dünya Savaşında Kolordu Komutanlığı yapan İnönü, Genelkurmay Başkanı ve Edirne milletvekili oldu. Dışişleri Bakanı ve Lozan'da Baş Temsilcilik görevini icra ettikten sonra, 30 Ekim 1923'de Başbakanlığa atandı¹¹⁷. 1918-1920 arası dönemde Osmanlı'da Genelkurmay Başkanlığı ve son iki Osmanlı kabinesinde harbiye nazırlığı yapan Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul milletvekili, Ocak 1921'den Temmuz 1922'ye kadar başvekalet görevini

¹¹¹ KARATEPE, *age.*, s. 24.

¹¹² [\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com)

¹¹³ TAVUKÇU, Selçuklu'dan 27 Mayıs'a Ordunun Tarihi Dönüşümü.

¹¹⁴ Mete TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt y., Ankara, 1981, s. 114-116.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 120-123.

¹¹⁶ Ahmet DEMİREL, *Birinci Meclis'te Muhalefet- İkinci Grup*, İletişim y., İstanbul, 1994, s. 85-151.

¹¹⁷ HALE, *age.*, s. 70-71.

yaptı. Ağustos 1922'de İnönü'nün yerine Genelkurmay Başkanlığına atandı. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele, ulusalcı hükümetteki görevleri ve Meclisteki sandalyelerine ilave olarak büyük savaşta ve kurtuluş savaşında önemli komutanlıklarda bulundular¹¹⁸.

Milli Mücadele yıllarında Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay, kabine içerisinde diğer bakanlıklarla birlikte eşit statüde iki bakanlık idi 2 Mayıs 1920 Tarih ve 3 Sayılı Kanunun 1. maddesine göre, 11 üyeli İcra Vekilleri Heyeti (Hey'et-i Vükela, Kabine) üyelerinden birisi Milli Savunma Vekâleti (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) diğeri de Genelkurmay Vekâletidir (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti)¹¹⁹. Bu durum, Birinci İcra Vekilleri Heyetinin teşkilinden (Cumhuriyetin ilk hükümeti, Kuruluşu 03.05.1920), 1924 Anayasası dönemine (Altıncı İcra Vekilleri Heyeti/29.10.1923–06.03.1924) kadar, yaklaşık dört yıl devam etmiştir. Bu dönemde görev yapan altı kabinede Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (İsmet ve Fevzi Paşalar) bakanlar kabine üyesi olarak görev yaptılar¹²⁰.

03.03.1924 Tarih ve 429 Sayılı Kanunla¹²¹ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti lağvedildi, yerine Genelkurmay Başkanlığı kuruldu (md. 8), Genelkurmay Başkanlığı görevinde bağımsız bir kurum haline getirildi (md. 9); Genelkurmay, herhangi bir bakanlığa ya da Başbakanlığa bağlı değildi. Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanına niyabeten orduyu emir ve komuta etmeye yetkili kılınmıştır¹²². Kanunla, Genelkurmay Başkanlığı, hem özerk bir statüye kavuşturulmakta hem de görevi ile alakalı konularda gerekli hallerde bakanlıklarla ilişki kurabileceği belirtilmektedir¹²³. Görev alanına giren konularda, tüm bakanlıklarla yazışma yapabilme yetkisini veren 11. maddeyle Genelkurmay Başkanının adeta "bakanlıklar üstü" bir konuma sahip olduğu ve bu yetkinin uygulamada bakanlıkların Genelkurmay Başkanından izin alması, daha da önemlisi, devletin bütün işlerinin bir nevi "Genelkurmay vizesi"ne tabi kılınması ile sonuçlandığı belirtilmektedir¹²⁴. Genelkurmay Başkanlığının idari olarak sorumsuz olduğu esası benimsenmiştir. 429 Sayılı Kanunun 12. maddeyle askeri bütçe dolayısıyla Meclis'e karşı Milli Savunma Bakanının sorumluluğu ilkesi benimsenerek yetki-

¹¹⁸ *İbid.*, s. 71.

¹¹⁹ *Düstur*, 3. Tertip, C. 1, s. 6.

¹²⁰ Mehmet Ali BİRAND, *Emret Komutanım*, Milliyet y., İstanbul, 1986, s. 425; TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923 – 1931)*, s. 113

¹²¹ *Düstur*, 3. Tertip, C. V, s. 665.

¹²² ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 243.

¹²³ DEMİR, agm.

¹²⁴ Samet AĞAOĞLU, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972 s. 135.

sorumluluk ilişkisi tersine çevrilmiştir¹²⁵. Kısaca ifade etmek gerekirse bu düzenlemeler, yetkili ama sorumlu olmayan bir Genelkurmay Başkanı karşılık, yetkisiz ama sorumlu olan bir Milli Savunma Bakanı şeklinde bir yapı ortaya çıkarmış; bu da, etkisi günümüze kadar süregelen askeri bürokrasinin, devlet bürokrasisi içindeki “özerk” ve “dokunulmaz” statüsünün başlangıcını teşkil etmiştir.

İkinci Mecliste muvazzaf subayların parlamento dışında kalmaları için gerekli adımlar atıldı. 19 Atalık 1923’de gelecek seçimlerde subay ve askerlerin milletvekili seçilmezden önce ordudan istifa etmeleri zorunluluğunu getiren ve o sırada mecliste bulunan kuvvet komutanlarının komutanlık görevlerinden istifa etmedikleri sürece meclis görüşmelerine katılamayacaklarını öngören bir kanun meclisten geçti¹²⁶. 1923 yılında yapılan kanuni değişiklikler TBMM’de halihazırda üye olan askerleri değil, yapılacak bir sonraki seçimlere milletvekili seçilecek askerlerin milletvekili seçilmezden önce istifa etmelerini öngördüğü için, bu kanunun Meclisten geçtiği esnada Mecliste milletvekili olan askerleri kapsamıyordu. Bu hüküm ilk uygulama imkânını 1927 yılında yapılan TBMM seçimlerinde bulmuştur¹²⁷. Ordu, 1923 sonrası dönemde peyderpey yasamadan yasal olarak uzaklaştırıldı. Mesela Askeri Ceza Kanunu’nun 148. maddesiyle askerlere ilişkin siyasete karışma yasağı pekiştirildi. Açıkta siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak, imzalamak veya basına yollamak bir ordu mensubu için suh haline getirildi¹²⁸. 1922 yılında Türkiye’de milli savunma hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla Harp Encümeni kurulmasını öngören bir kanun tasarısı Meclise sevk edilmiş ise de¹²⁹ bu kanun tasarısı çıkarılamadı¹³⁰.

Bütün bunlar, 1924 Anayasası öncesi dönemde askerlerin sistem içerisinde ne derece etkili olduklarını göstermektedir. Askerler, askerlik görevlerini yürütürken, aynı zamanda bir kısmı hükümet içerisinde, bir kısmı da yasama organı içerisinde görev alarak, siyaset üzerinde birinci derecede etkili olmuşlardır. Bu askerlerin bir kısmının silahlı kuvvetler içinde en üst rütbede yer almaları, askerlerin siyaset üzerindeki etkililik derecesini de göstermektedir.

¹²⁵ Ali BAYRAMOĞLU, “Asker ve Siyaset”, *Birikim D.*, S. 160-161, Ağustos-Eylül 2002, s. 32-33.

¹²⁶ HALE, *age.*, s. 72-73; TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 113; Hikmet ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 68.

¹²⁷ HALE, *age.*, s. 73-74.

¹²⁸ Begüm BURAK, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, *History Studies*, Vol. 3/1, Yıl 2011, s. 50.

¹²⁹ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 103; TBMM Gizli Belge Zabıtları, C. 2, s. 550-573, 576-583, 596-610.

¹³⁰ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 103-106; DEMİREL, *age.*, s. 251-252.

1924 Anayasası Tek Parti Döneminde Asker-Siyaset İlişkisi

1924 Anayasası döneminde hem hukuki, hem de fiili olarak asker-siyaset ilişkileri yeniden tanzim edildi. Bir yandan askerler siyasetten uzaklaştırılırken, diğer yandan 1924 Anayasası ve kanunla askerlerin konumu ve asker-siyaset ilişkileri tekrardan düzenlendi.

1924 Anayasasının 23. maddesinde yer alan "Milletvekilliği ile Hükümet memurluğu bir kişide birleşemez" hükmünün, muvazaf askerlerin bu görevden ayrılmadıkça milletvekili olamayacağını da kapsayacağı belirtiliyor. Daha sonra Askeri Ceza Kanununun 148. maddesi değiştirilerek ordunun siyasete katılması yasağı pekiştirildi. Bu madde ile herhangi bir silahlı kuvvetler mensubunun, siyasi bir partiye girmesi, siyasi toplantılar yapması ya da katılması, açıktan siyasi konuşma yapması, ya da siyasi nitelikli herhangi bir bildiri hazırlaması, imzalaması ya da basına göndermesi suç haline getiriyordu¹³¹.

1924 Anayasasının 40. maddesine göre, "Başkomutanlık, TBMM'nin yüce varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harp kuvvetlerinin komutası barışta özel kanuna (kanun-u mahsus) göre Genelkurmay Başkanlığına ve savaş zamanı Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir". 1924'de verilen yetkilerle, Genelkurmay Başkanı bakanlıklarla doğrudan doğruya yazışarak bir anlamda veto ya da süzgeç mekanizması oluşturmuş, Fevzi Çakmak, Güneydoğu'da fabrika ve büyük yolların yapılmasına, okulların açılmasına bu mekanizmayla karşı çıkmıştır¹³².

Genelkurmay Başkanlığının bu statüye kavuşturulmasında Mareşal Fevzi Çakmak'ın 21 yıl aralıksız Genelkurmay Başkanlığı görevini sürdürmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bu statünün benimsenmesiyle, Atatürk, hem karizmatik kişiliği, hem de kendisine sadık güçlü bir komutan olması sebebiyle Çakmak'ın, Ordu içerisindeki güçlü konumundan faydalanarak, hem iç siyasi mücadelede ordunun rakipleri tarafından kullanılmasına mani olmak, hem de ordu içi muhalefeti önlenmek istedi¹³³.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1944 yılında yaş haddinden emekli olmasını takiben, 05.06.1944 Tarih ve 4580 Sayılı Kanunla¹³⁴

¹³¹ TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 113.

¹³² Ali Bayramoğlu İle Söyleşi.

¹³³ Hikmet ÖZDEMİR, *Sivil Cumhuriyet*, Boyut y., İstanbul, 1991, s. 53.

¹³⁴ *Düstur*, 3. Tertip, C. XXV, s. 1033.

Genelkurmay Başkanı Başbakana bağlı hale getirildi¹³⁵. Kanunun 1. maddesine göre Genelkurmay Başkanı, barışta Başbakana bağlı olup, emir ve komuta ile genelkurmay işlerinde Başbakana karşı sorumludur. Bu hükümle Genelkurmay Başkanlığı, bağlı kurum haline getirilerek, hem yetkileri daraltıldı, hem de kısmen de olsa özerklik alanı daraltılmış, statüsü zayıflamış oldu. Genelkurmay Başkanı, 30.05.1949 Tarih ve 5398 Sayılı Kanunla Milli Savunma Bakanlığına bağlı hale getirilerek¹³⁶ adeta Bakanlığa bağlı bir daire¹³⁷ konumuna dönüştürüldü (md. 132)¹³⁸, bu değişiklikle, 1944'de Çakmak'ın emekliliği sırasında başlayan süreç tamamlanmış oldu¹³⁹.

05.06.1946 Tarih ve 4918 Sayılı ve 16.02.1950 Tarih ve 5545 Sayılı Kanunlarla Askerlerin siyasi hayattan bir adım daha uzaklaştırılmasını amaçlayan düzenlemeler yapıldı. Bu değişikliklerle, silah altında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, askeri memurlar, askeri hâkimler ve askeri okul öğrencileri oy kullanma hakkından mahrum bırakıldılar¹⁴⁰.

26.02.1925 Tarih ve 638 Sayılı Kanunla askerlerin, askeri politikaların belirlenmesi konusunda etkili olduğu ve bugünkü YAŞ'nın bir nevi nüvesini teşkil eden Âli Askeri Şura kuruldu. Her ne kadar bu Şura'nın, salt bir danışma organı olduğu ifade edilse de¹⁴¹, Şurayı kuran kanun, 1924 Anayasası döneminde Ordunun, devlet içindeki bağımsız, güçlü ve karar alıcı konumunu pekiştiren bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanunla, Âli Şura'ya, savunma alanındaki siyasi, idari, mali ve askeri tüm unsurları görüşme ve ilke kararına bağlama yetkisi vererek, son derece geniş bir görev alanı bırakılmakta, bu konuda askeri otorite ön plana çıkarılmaktadır¹⁴². Âli Şura'nın, 16 olan üyesinden Cumhurbaşkanı yanında iki üye sivil (Milli Müdafaa ve Bahriye Vekilleri), diğer 13 üye ise askerlerden oluşuyordu¹⁴³. Âli Şurada, milli savunma doktrini tespit edilmekte, sivil savunmadan milli savunma alanına kadar tüm yetkiler Şuraya terk edilmişti. Başında fiilen Genelkurmay Başkanı bulunurdu¹⁴⁴. Askerlerin mutlak üstünlüğünün

¹³⁵ BİRAND, *age*, s. 429; ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 73-74; HALE, *age*, s. 82-83.

¹³⁶ *Düstur*, 3. Tertip, C. XXX, s. 1076.

¹³⁷ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 243.

¹³⁸ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 84; Mehmet Ali BİRAND & Can DÜNDAR & Bülent ÇAPLI, *Demirkırat*, Milliyet y., İstanbul, 1991, s. 118-119..

¹³⁹ HALE, *age*, s. 89.

¹⁴⁰ Tarhan ERDEM, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet y., İstanbul, 1982, s. 185, 201.

¹⁴¹ HALE, *age*, s. 78-79.

¹⁴² Ali BAYRAMOĞLU, "Asker ve Siyaset", *Birikim D.*, S. 160-161, Ağustos-Eylül 2002, s. 34.

¹⁴³ *İbid.*, s. 34-35.

¹⁴⁴ Ali Bayramoğlu ile Söyleşi.

söz konusu olduğu bu şurada siyasi nitelikli konular da görüşülebilmekte, bu konulara ilişkin ilke kararlar alınabilmektedir.

24.04.1933 Tarih ve 14443 Sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile Yüksek Müdafaa Meclisi kuruldu¹⁴⁵. Bu Meclis, Başbakan başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna, Genelkurmay Başkanının katılmasıyla oluşuyordu. Cumhurbaşkanının dilediği zaman bizzat başkanlık edebildiği Müdafaa Meclisinin esas faaliyet alanını, "savaşa hazırlık için milli seferberlik hizmetleri" meydana getiriyordu. Bakanlar Kuruluna, Genelkurmay Başkanının katılımıyla oluşan bu Meclis, Milli Mücadele dönemindeki Genelkurmay Başkanının "bakan" sıfatıyla katıldığı "savaş kabinesi" modeline benziyordu. Milli seferberlik bakımından bakanlıklara verilecek görevleri tespit edip, gerekli esasları kararlaştıran bu Meclis, yılın belirli zamanlarında ve gerekli gördüğünde toplanabiliyordu¹⁴⁶. De facto etkili olabilecek bir Genelkurmay Başkanının böyle bir Meclisten çıkarılacak kararlarda önemli ölçüde belirleyici olabileceği söylenebilir.

Yüksek Müdafaa Meclisi yerine ikame olunmak üzere, 03.06.1949 Tarih ve 5399 Sayılı Kanunla "Milli Savunma Yüksek Kurulu" kuruldu. Bu Kurul, kuruluş kanununa göre, Başbakanın önerisi üzerine, Bakanlar Kurulunca seçilecek bakanlar, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile savaş zamanlarında Harp Kuvvetleri Genel Komutanının katılımıyla oluşuyordu. Cumhurbaşkanının doğal başkan sayıldığı Yüksek Kurul, gerektiğinde Âli Askeri Şura üyeleriyle, her türlü uzman kişiyi çağırma yetkisine de sahipti. Kurul'un başlıca görevleri, iç ve dış düşmanlar karşısında kendini müdafaa edebilmesi amacıyla hükümetçe takip edilecek milli savunma politikalarının esaslarını belirlemek ve barış zamanında topyekün milli seferberlik planını hazırlayarak uygulamaya sokmaktır¹⁴⁷.

Gerek Yüksek Müdafaa Meclisinin, gerekse Milli Savunma Yüksek Kurulunun, milli savunma ve seferberlik hizmetlerinin koordinasyonunda asker ve sivil otoriteyi bir araya getirerek, sivil otorite karşısında askeri bürokrasinin en üst düzeyde (Genelkurmay Başkanı) temsil edilmesi neticesinde, askeri bürokrasinin siyasi sistem üzerindeki vesayetini sağlamak ve sürdürmek bakımından önemli bir adımı teşkil ettiği söylenebilir.

¹⁴⁵ Yüksek Müdafaa Meclisi'nin kurulmasını öngören İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır dolayısıyla bu Meclis gizli bir karamameyle kurulmuş olmaktadır. "Askeri Vesayetten Demokrasiye", (28.09.2010), <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1261/askeri-vesayetten-demokrasiye.aspx>,

¹⁴⁶ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 106-107

¹⁴⁷ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 107-111.

TSK'nin sistem içerisindeki konumu ve rolü 1935 tarihli TSK İç Hizmet Kanununun 34. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede, "TSK'nin görevi, Anayasada belirtilen Türkiye Cumhuriyetini ve Türk ana yurdunu korumak ve kollamaktır" hükmü yer almaktadır. Bu hüküm, 1961 yılında çıkarılan TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesine aktarılmıştır. Gerek 27 Mayıs 1960, gerekse daha sonraki askeri müdahalelerde devletin bekasının ciddi bir tehlike ile karşılaşması halinde bu hüküm, askerlerin siyasi alana müdahale etmeye mecbur hale geldiği şeklinde yorumlanmıştır¹⁴⁸.

Bir kısmı muvazzaf, bir kısmı emekli olan askerlerin tek parti dönemi Meclislerindeki temsil oranları şu şekildedir. İkinci Mecliste (muvazzaf 1923-1927) %20; Üçüncü Mecliste (emekli 1927-1935) %19; Üçüncü Mecliste (emekli 1935-1939) %16; Dördüncü Mecliste (emekli 1939-1943) %18; Beşinci Mecliste (emekli 1943-1946) %16. İkinci Mecliste hemen hemen bütün ordu ve kolordu komutanları milletvekili seçilmişlerdi. Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri Bakanlarının asker olmaları bir gelenek halini almıştı. İsmet Paşa Başbakanlık görevini yürütürken muvazzaf bir generaldi, Cumhuriyetin ilanından üç yıl sonra 30 Ağustos 1926'da birinci ferikliğe (Orgeneralliğe) terfi ettirildi, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) genel başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini yürüten Mustafa Kemal, muvazzaf Mareşal idi, ancak 1927 yılında askeri görevinden emekli oldu¹⁴⁹. Mustafa Kemal 1925 yılında Kastamonu'da yapmış olduğu şapka nutkunu mareşal üniforması ile söyledi¹⁵⁰. Atatürk'ü destekleyen üst düzey komutanlardan İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Mehmet Nuri Conker 1927 yılına kadar ordudan resmen emekliye ayrılmadı¹⁵¹. Yaklaşık 22 yıl Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Mareşal Fevzi Çakmak, esasen resmi olarak kabine üyesi olmadığı halde kabine toplantılarına düzenli aralıklarla katıldı. Çakmak, Atatürk ve İnönü ile uzun süre birlikte çalıştığı dönem içerisinde askeri işlerin yürütülmesinde geniş bir özerklikten faydalandı. Çakmak'ın, bu dönemde uzunca bir süre bu görevde kalması konusunda etkili olan temel özelliği, tecrübesi yanında siyasi hırsının olmamasıdır¹⁵².

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal yönetimine yönelik muhalefet hareketini yürüten siyasi grubun başında da ünlü askeri simalar gelmektedir. CHF'na karşı kurulan ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cum-

¹⁴⁸ HALE, *age.*, s. 80.

¹⁴⁹ Mete TUNÇAY, "Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı", (Röportajı Yapan: Neşe DÜZEL), Taraf Gzt., 01.03.2010; TAVUKÇU, *agm.*

¹⁵⁰ TUNÇAY, Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı.

¹⁵¹ HALE, *age.*, s. 70.

¹⁵² *Ibid.*, s. 78.

huriyet Fırkası'nın kurucu liderleri arasında milli mücadelenin en saygın kumandanları başı çekmekte idi. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez Paşalar bunların en meşhurlarıdır¹⁵³. Bu dönemde, ordudaki üst komuta görevinde yer alan askerler karşı karşıya gelmişlerdi¹⁵⁴.

Atatürk düşlediği rejimi sorunsuz bir şekilde kurabilmek, bu amacına mani teşkil edebilecek engellemeleri bertaraf edebilmek için, bu projesine karşı çıkabilecek muhaliflerin hem Meclisten, hem de ordudan ayıklanmasını amaçlıyordu. Bu amaca yönelik olarak 05.09.1920 Tarih ve 18 Sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 4. maddesi ile Anayasanın 23. maddesinde yer alan "devlet memurluğu ile milletvekilliğinin aynı kişide birleşmesini men eden" hükümlerini devreye girdirdi. Mustafa Kemal, bu hükmün gereğinin yerine getirilmesi bağlamında memuriyet görevi olan milletvekillerinin (burada asıl hedef milletvekili-muvazzaf komutanlardır), ya memuriyetten istifa ederek mecliste kalmalarını ya da milletvekilliğinden istifa ederek ordudaki görevlerine dönmelerini söyledi. Mustafa Kemal, bu beyanı ile harp müddetince devam eden olağanüstü şartların artık ortadan kalkmış olduğunu vurgulayarak, komutanların tercihlerini yapmalarını; ordu ile Meclis üyeliği seçeneklerinden birisini tercih etmeleri gerektiğini belirtti. Bu taleple amaçlanan, bir yandan muhalif paşaların siyasi mücadelede ordudaki prestijli konumlarını koz olarak kullanmaları yolunu kapatmak, diğer yandan da bu kişilerin yasama meclisi üyeliğini tercih etmelerini temin etmek suretiyle, ordu içindeki muhalifleri ayıklayarak tamamen Mustafa Kemal'e sadık bir ordunun ortaya çıkmasını sağlamaktı¹⁵⁵. Atatürk, Fevzi Çakmak'ın parlamentodaki görevinden istifa etmesini istedi, o da bu talep üzerine istifa etti. Atatürk daha sonra aynı yöndeki talebini, Cevat Çobanlı, Cafer Tayyar Eğilmez ve Birinci, İkinci, Üçüncü ve Beşinci Kolordu Komutanlarına telgrafla bildirdi. Milletvekilliğini komutanlığa tercih eden Eğilmez dışında diğerlerinin hepsi bu talebi kabul ederek parlamentodaki görevlerinden ayrıldılar¹⁵⁶. Atatürk ve İsmet Paşa 1927 yılında emekliliklerini isteyip askeriye ile olan ilişkilerine son verdiler ve bu tarihten sonra da emekli maaşlarını almaya devam ettiler¹⁵⁷. Kazım Karabekir 26.10.1924'de, Ali Fuat Cebesoy 30.10.1924'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a isti-

¹⁵³ SUNAY, *Türk Siyasetinde Siyaset-Asker İlişkileri*, s. 54.

¹⁵⁴ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz*,

¹⁵⁵ SUNAY, *Türk Siyasetinde Siyaset-Asker İlişkileri*, s. 54.

¹⁵⁶ HALE, *age.*, s. 74-75.

¹⁵⁷ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz*; TUNÇAY, *Atatürk Dönemi Yargısı İçer Acısı*.

falarını sundular¹⁵⁸. Karabekir ve Cebesoy ekibinde yer alan ve hükümete muhalif asker-milletvekili olan Cafer Tayyar ve Refet Paşalar da emekliliklerini istediler. Bu kişiler kısa bir süre sonra tasfiye edilerek muhalif kesim Meclisten ayıklandı. "Paşalar Komplosu" şeklinde de ifade edilen bu operasyonla, hem Mecliste hem de askeriye içerisinde Mustafa Kemal'e muhalif hiçbir kimse bırakılmadı. Bu şekilde, Tunçay'ın ifadesiyle, orduda Mustafa Kemal Paşa'ya başkaldırabilecek hiçbir önemli komutan kalmadı¹⁵⁹. Cumhuriyetin ilanından sonra, Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak üçlüsü, milli mücadelenin diğer askeri önderlerini tasfiye etmek suretiyle, rejim ve ordu üzerindeki mutlak hâkimiyetlerini tesis etmiş oldular¹⁶⁰. Atatürk Ordunun ne kadar hızlı taraf değiştirebileceğini tecrübeyle bildiği için bu kuruma güvenmiyordu. Bu yüzden de orduyu elinde tutmak için ordunun kendisine tam sadakatle bağlı olan tepesindeki kadroyu aynen muhafaza ediyordu¹⁶¹. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de Atatürk'ün ordunun sivil ya da sivilleştirilmiş siyasi kuruma sadık kalması gerektiği ilkesi esas olarak korundu¹⁶².

Atatürk'ün asıl amacının orduyu siyasetten uzak tutmak mı, yoksa bir başka amacı mı söz konusu olduğu hususu tartışılmaktadır. Harris'e göre, "Atatürk'ün orduyla sorunu, orduyu siyaset dışında tutmak değil, kendisine ve Cumhuriyete bütünüyle sadık kalmasını güvenceye almaktır"¹⁶³. Bu düşünceye rağmen, Atatürk'ün şunları ifade ettiği belirtilir: "Komutanlar, askeri görev ve sorumluluklarını düşünüp yerine getirirken, siyasi mülhazaların kararlarını etkilememesine dikkat etmelidirler. Unutmamalıdır ki işi siyasi meseleleri düşünmek olan başka görevliler de vardır"¹⁶⁴. Hale'ye

¹⁵⁸ HALE, *age.*, s. 73-74. Her ne kadar ki, resmi kayıtlarda bu kişilerin askerlikten derhal ayrıldıkları yazılı ise de, bu kayıtların aksine, bu kişilerden hiçbirisi ordudan ayrılmadılar, sadece komutanlıktan ayrıldılar. Komutanlıktan ayrılırsanız da asker olarak kalabilirsiniz. 1926'da İzmir İstiklal Mahkemesi'nde İzmir Suikastı Davası dolayısıyla muhalefet önderleri yargılanırken hem milletvekili, hem de asker idiler. Bu kişiler asker olarak yargılandılar. Yargılama bitti ve beraat ettiler. Ağustos ayında toplanan Yüksek Askeri Şûra'da Kazım Karabekir korgenerallikten orgeneralliğe terfi etti; İsmet Paşa orgeneral olduğu için onun terfisi yoktu. Bu terfilerden sonra, 1927 sonbaharında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele re'sen emekli edildi. İşte ancak bu işlem üzerine bu kişilerin askerlikle ilişkileri kesildi. TUNÇAY, *Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı*.

¹⁵⁹ TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923 - 1931)*, s. 113

¹⁶⁰ TAVUKÇU, *agm.*

¹⁶¹ Cemil KOÇAK, "Atatürk, Orduya Güvenmiyordu", (Röportajı yapan: Neşe DÜZEL), *Taraf Gzt.*, 11.11.2009.

¹⁶² HALE, *age.*, s. 83.

¹⁶³ George S. HARRIS, "The Role of the Military in Turkish Politics", *Middle East Journal*, (Bölüm I), C. 19, Yıl 1965, s. 56'dan nakleden: HALE, *age.*, s. 76.

¹⁶⁴ Dankwart A. RUSTOV, "The Army and the Founding of Turkish Republic", *World Politics*, C. 11, Yıl 1959, s. 546'dan nakleden: HALE, *age.*, s. 76.

göre, "Esasında 1923-1926'da Atatürk'ün kavradığı şey, Mahmut Şevket Paşa'nın subayları siyaset girdabının dışında tutma aziz tutkusuydu. Başının yararları sonsuzdu. Jön Türkler yönetiminde ordunun sürekli müdahalesi imparatorluğu harabeye çevirmişti; yeni Cumhuriyet yönetiminde Türkiye onyıllardır tanık olmadığı bir siyasi istikrara ulaştı"¹⁶⁵.

1944 yılında emekliye sevk edilinceye kadar Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüttüğü dönemde, askerler kendi meslek alanları ile iştigal etti, görünürde bir sivil güç-askeri güç çatışması yaşanmadı. Bunda Cumhurbaşkanlığı makamının Mustafa Kemal ve İnönü gibi karizmatik askeri önderler tarafından dolduruluyor olması, asker menşeli kişilerin Mecliste yüksek oranda temsil edilmeleri önemli rol oynamıştır¹⁶⁶.

Tek parti dönemi Türkiye'sinde askeri bürokrasinin siyasetin tamamen dışında kaldığı söylenemez. Bu dönemde Devletçi sınaî kalkınma planlarının formülasyonunda askeri değerlendirmelerin de rol oynadığı görülüyor¹⁶⁷. Ağaoğlu'nun ifadelerine göre, Mareşal Fevzi Çakmak, hem ordunun yenileştirilmesi, hem de ekonomik konularda muhafazakâr idi. Mareşal'in bu muhafazakârlığı, memleketin ekonomik gelişmesini de etkiliyor, geri bırakıyor, 27 Mayıs'tan sonra artık pervasızca su üstüne çıkan bölücü cereyanların beslenme kaynağı oluyordu. Mareşal'in bu tutumu, bazı noktalarda alınması düşünülen olumlu ekonomik kararların önüne dikilmişti. Mesele demir ve çelik sanayiinin kurulması konusunda İktisat Bakanlığının ekonomik işletme prensipleriyle tesis yeri olarak seçtiği Karadeniz Ereğli'sini, sırf askerlik bakımından savunulması zor düşüncesi ile kabul etmemiş, gelecek savaşlarda uçakların oynayacağı ezici, kahredici rolünü, kendisine yapılan uyarmalara rağmen küçümseyerek demir sanayiinin ekonomik şartlar bakımından zor bir bölge olan Karabük'te kurulmasını zorlamıştı. Böylece de, maliyeti yüksek, işlemesi zor bir tesis meydana gelmişti. Mareşal yine aynı düşüncelerle Doğu ve Güneydoğu illerinde sanayi kurulmasını, yollar yapılmasını istememiş, yol yapıldığı takdirde, bir savaş halinde bu sınırlardan gelecek düşmanın memleketi kolaylıkla işgal edebileceğini ileri sürmüştü. Fakat bu ters ekonomik düşüncelerin yanında neticeleri onlardan daha çok, daha zararlı görüşler de ileri sürüyordu. Mareşal'e göre doğu illerinde okul açılması bu iller halkını uyandıracak, Kürtlük gibi birtakım bölücü akımlara yol verecekti. Cehaletin, geriliğin Türk milliyetçiliğini başka milliyetçi akımlara karşı koruyacak bir silah olabileceği gibi zararlı, tehli-

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 76-77.

¹⁶⁶ TAVUKÇU, Selçuklu'dan 27 Mayıs'a Ordunun Tarihi Dönüşümü.

¹⁶⁷ HALE, *age.*, s. 79-80.

keli zanlara kapılmıştı Fevzi Paşa! Yazık ki, Atatürk de, İnönü de Mareşal'i bu yanlış ve tehlikeli hareket prensiplerinden vazgeçirmek için fazla direnmediler¹⁶⁸. Her ne kadar Fevzi Çakmak zamanında askeri müdahale olmamış ise de, Çakmak'ın bazı ileriki yıllarda içinden çıkılması çok zor sorunların yaşanmasının da tarihi geri planını teşkil eden siyasi ve ekonomik kararlar konusunda müdahil olması, bu kararların alınmasını engellemesi de, bir tür siyasete müdahaledir.

1945 yılına kadar tek parti rejimi boyunca, ordu içerisinde rejime ya da iktidara karşı cuntalaşmanın olup olmadığı hususunda hiçbir bilgi mevcut değildir. Fakat 1945'te çok partili hayata geçişle birlikte ordunun hareketlenmeye başladığı, toplumla birlikte ordunun içinin de siyasi rekabete açıldığı görülmektedir. Bu tarihlerde ordunun genç subayları muhalefetteki Demokrat Parti'yi (DP), yüksek rütbeli subaylar ise CHP'ni desteklediler¹⁶⁹. O zamanlar çok partili siyasi hayata geçiş ile alakalı olarak ordu içinde iki görüş belirir. Birçok subay, birlikte büyüdükları tek parti devletinin yok olmasından açıkça endişelenirken, Türkiye'nin liberalleşmesi gerektiğini düşünen bazı muvazzaf askerler de vardı. 1946'da Ankara'da Albay Seyfi Kurbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım liderliğindeki subaylardan teşekkül eden 10 kişilik bir grup kuruldu. Cemal Yıldırım, 1946'da aynı düşüncedeki subaylardan oluşan bir başka grup kurduğu İstanbul'daki Kurmay Okuluna öğretmen olarak atandı¹⁷⁰. Bu iki grubun ihtilal yapmak gibi bir ana düşünceleri mevcut değildi. Temel amaç, 1946'da olduğu gibi 1950 seçimlerine de DP aleyhine hile karıştırılmasına mani olmaktır. Fahri Belen, 1950 yılının başlarında Celal Bayar'a ulaşarak, hükümetin seçimlere hile karıştırmaya çalışması halinde ordunun buna karşı çıkacağı güvencesi verdi. Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Gürman da DP liderine ordunun seçim sonuçlarına saygılı olacağı yönünde teminat verdi¹⁷¹. Dört yıl hazırlık yaptığı söylenen bu yapının, 14.05.1950 seçimlerinde iktidarın DP'ye devrolunması ile birlikte dağıldığı söylenir¹⁷².

TSK, tek parti döneminde hükümetin icraatlarını destekledi, Sıkıyönetim Mahkemeleri vasıtasıyla hükümetin siyasi ve toplumsal hayata hâkim olmasında aracı işlevi gördü¹⁷³. Her ne kadar bu dönemde, askerlerin kendiliklerinden inisiyatif almaları bağlamında geri planda kaldığı söylenebilir

¹⁶⁸ AĞAOĞLU, *age.*, s. 158-159.

¹⁶⁹ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz; Atatürk, Orduya Güvenmiyordu.*

¹⁷⁰ HALE, *age.*, s. 87-88.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 88.

¹⁷² KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz; Atatürk, Orduya Güvenmiyordu.*

¹⁷³ HALE, *age.*, s. 76.

ise de, yeni rejimin yukarıdan aşağıya doğru içselleştirilmesinin sağlanmasında TSK, adeta sivil siyasi otoritenin bir aracı olarak çalışmıştır¹⁷⁴. Özellikle 1939-1944 yılları arasında, TSK, kendi inisiyatifi ile değil, CHP hükümetinin ona yüklediği misyon istikâmetinde Kemalist Devrimin koruyuculuğu işlevini üstlenmiştir¹⁷⁵.

Tek parti dönemi asker-siyaset ilişkileri bağlamında belirleyici olan bir husus da hem Atatürk'ün askerlerden beklentileri, hem de devletin resmi ideolojik yapısı ile bütünlük içerisinde asker-sivil bürokrasi-CHP ilişkileridir. Bu yapı bilinmeden, ne tek parti dönemi, ne de daha sonrası dönemlere ilişkin asker siyaset ilişkileri çözümlenebilir.

Cumhuriyetin kuruluşunda ordu mensuplarının eğitiminin iki veçhesi vardı. Birincisi, mesleki eğitimidir; bu, bütün ülkelerde cari olan ve olağan bir şeydir. İkincisi, ordunun, devrimlere sadakatini sürekli hale getirecek ve onu koruma ödevi ile yükümlü kılacak bir ideoloji ile mücehhez hale getirilmesi. Burada eğitimin ikinci veçhesi ile orduya, daha henüz modernleşme dönüşümünün başarı ile tatbik edilemediği, bu vesileyle merkezi ideolojinin tersi yönde eğilimler içerisinde olan, irtica cenderesine düşmüş gerici halk kesimlerinden gelebilecek iç tehditlere karşı koruyuculuk ödevi yüklenmektedir. Askerlere, harici saldırılara karşı yurdun savunulması yanında, iç düşmanlardan gelebilecek saldırı ve isyanlara karşı devletin ve laik cumhuriyetin koruyucusu ve kollayıcısı oldukları bilinci verilmektedir¹⁷⁶.

Atatürk, genç subayları, kendilerini, devrimin bekçileri gibi düşünmeye teşvik etti. Atatürk'e göre, "Bizim tarihimizde, Türk tarihinde önemli bir istisna görünüyor. Biliyorsunuz Türk Milleti her ne zaman ileriye atılmak istemişse, bu yürüyüşün en önünde kendi kahraman evlatlarından oluşan ordusunu görmüştür. İstikbalde de Türk Milletinin üstün ideallerine ulaşmak için kahraman asker evlatları en önde yürüyeceklerdir"¹⁷⁷. Radikal reformist bir bilinci yansıtan bu öğreti, askeri eğitim sistemi vasıtasıyla tahkim edildi. Kimi zamanlar bu radikalleşme çok ileri gitti. Daha sonra siyasi hayatta yer alan bir asker şunları söylemektedir: "Türk subaylarının eğitim metotları diğer ordularınunkine hiç benzemez. Diğer ordularda subay ol-

¹⁷⁴ BURAK, *agm*, s. 50.

¹⁷⁵ Ümit ÖZDAĞ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkileri*, Gündoğan y., Ankara, 1991, s. 126.

¹⁷⁶ KARATEPE, *age.*, s. 24.

¹⁷⁷ George S. HARRIS, "The Role of the Military in Turkish Politics", *Mide East Journal*, (Bölüm I), C. 19, Yıl 1965, s. 56'dan nakleden: HALE, *age.*, s. 80.

mak, diğer devlet memuriyetleri gibi profesyonel bir iştir. Ne var ki, bizde, işten fazla bir şeydir; milli bir görevdir, devlet muhafızlığıdır"¹⁷⁸.

Burada askerlerin iç tehditlere karşı koruma altına aldığı devlet, belli bir ideoloji ile bütünleşmiş devlettir; bir diğer ifadeyle, hem devlet, hem de bu ideoloji koruma altına alınmış bulunmaktadır. Askerler, bu iki kutsal değeri birlikte koruma ödevi ve bilinci ile yetiştirilmiştir. Askerlerin korumakla ödevli olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devletinin resmî ideolojisini Kemalizm oluşturmaktadır. Kemalizm'in temel ilkeleri, önce CHP'nin 10.05.1931 tarihli Büyük Kongresi'nde kabul edildi, sonra 1935 Programında bazı yüzeysel nitelikte kısmi değişiklikler geçirdi, daha sonra da 1937 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. maddesine aktarıldı. Kemalizm'in temel ilkelerinin niteliği, "yalnız bir kaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurların ana hatları" olarak ifade edilmiştir¹⁷⁹.

Burada sözü edilen resmi ideoloji korumacılığında iki anahtar kavran öne çıkmaktadır: "pozitivizm" ve "jakobenizm". Otoriter kimliği belirgin bir şekilde öne çıkan pozitivist eylem programı, ulus-devletin ortaya çıkma sürecini belirleyerek, bir anlamda kurumsallaştı. Bir diğer ifadeyle, Cumhuriyetin "kuruluş" nitelik ve programının içeriği bu pozitivist eylem planında mevcut olan ön-kabullere, ilkelere ve tercihlere göre belirlendi. Osmanlı'nın son dönem geleneğinden beslenerek tevarüsen Cumhuriyete intikal eden pozitivist jakoben zihniyet; selefinden daha güçlü, kurumsal ve sistematik bir şekilde toplumun yönlendirilmesi işine girişti. Bu zemin üzerinde oluşan devletçilik, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri, kendine has bir bütünlük içerisinde Cumhuriyetin yönetim mantığını ve meşruiyetini sağladı¹⁸⁰.

Yeni kurulan Cumhuriyet, demokratik değil, otoriterdir. Cumhuriyetin kurucuları, jakoben anlayışı benimsemenin bir neticesi olarak, doğru ve iyinin ne olduğunu kendilerinin bildiklerini düşündükleri için, halka danışmaya ihtiyaç hissetmediler. Hayatta en hakiki mürşit olarak Pozitivizmi benimseyen Cumhuriyet önderleri, elitist-jakoben bir tutumu benimsediler. Bu tutumun neticesi, toplumun yukarıdan aşağıya modernleştirilerek dönüştürülmesidir. Burada halkın büyük ekseriyetini teşkil eden kesimi geri ve eğitime muhtaç görüldüğü için, çoğulcu demokrasi yerine halkın aydınlatılması; bir diğer ifadeyle "tenvir-tenevvür" ilişkisi söz konusu idi. Cumhuriyetin kurulmasını takip eden dönemde, CHP'li siyasi elitlerle, aydınlar,

¹⁷⁸ Orhan ERKANLI, *Anılar... Sorular... Sorumlular*, 3. B, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 375'den nakleden: HALE, *age.*, s. 83.

¹⁷⁹ Levent KÖKER, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim y. İstanbul, 1990, s. 71.

¹⁸⁰ MAHCUPYAN, *agm.*

asker ve sivil bürokratların bakış açıları bağlamında, toplum, kabaca iki tabakaya ayrılmıştı. Birinci kesim, eğitim seviyesi düşük, yoksul, geri, çağdışı geleneksel değerlere ve hurafelere sıkı sıkıya ve körü körüne sarılan, bu sebeple de çağdaş batılı değerlerin çok gerisinde kalan, kendi doğrularını bilemeyecek kadar vesayete muhtaç, eğitilmesi ve bu yolla dönüştürülmesi gerekli toplumsal kesim. İkincisi, gerçek ve mutlak hakikate erdiğini düşünen, yetişmiş, eğitilmiş, eğitici, metafizik düşünceler yerine bilimi esas alan, modern, aydın, modernleşme ve sekülerleşmeyi tek hakikat olarak gören, kendilerini vesayet mevkiinde konuşturarak toplumu eğiterek dönüştürme konusunda yetkili kabul eden kesim. Asker-sivil bürokrasi-aydınlar-CHP koalisyonu, edilgen bir konuma konuşturarak toplumsal kesimleri yukarıdan aşağıya dönüştürmek için radikal devrimci metotları tercih ettiler. Tek parti rejimi bu politikayı hayata geçirmek için kuruldu. Her türlü karşı koymaların en katı bir şekilde cezalandırıldığı bu politikaların uygulanması safhasında, ordu, en büyük teminat ve destekçi oldu¹⁸¹. Tek parti dönemi Cumhuriyetin resmi ideolojisi, Batılılaşma programının toplumun her alanında tavizsiz bir şekilde tatbik edilmesini öngörüyordu¹⁸².

Tek parti döneminde CHP, devletin bir kurumu gibi hareket ederek, asker ve sivil bürokrasi ile dayanışma içerisinde resmi ideolojinin kökleşmesi ve yaşatılması için gerekli ve yeterli çabayı gösterdiği ya da gösterdiği düşünüldüğü, halktan iktidardaki siyasiler vasıtasıyla askerlerin koruma ve kollaması altında olan Cumhuriyetin kazanımlarına yönelik fiili bir tehdit ve tehlike söz konusu olmadığı ya da sezilmediği için, bu dönemde askeri bürokrasinin hükümete karşı resmi ideolojinin korunması yönünde aktif bir tutum alma yoluna gitmediği söylenebilir. Nitekim özellikle Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı zamanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın müdahalelerinin, resmi ideolojinin korunmasından ziyade, eğitim, ekonomi, yatırımlar, yolların yapımı vb. alanlara yönelik güvenlik endişeleri ekseninde söz konusu olduğu görülmektedir. Bu dönemde CHP-asker-sivil bürokrasi-aydınlar koalisyonu, uyum içerisinde faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Orduya yüklenen bu iç ve dış düşmanların bertaraf edilmesi misyonu, onu, iç ve dış tehditlere karşı alınacak önlemleri ve politikaları belirleyen, siyasi ve anayasal düzeni dilediği şekilde şekillendiren bir kurtarıcı kesim haline getirdi. İleriki yıllarda, Modernleşmeci kadrolar ve bunların sivil ve aydın destekçileri, "gericilik, irticai faaliyet" vb. şekilde nitelenen, tabandan gelen oluşumlar ve talepler karşısında, bu talepler siyasi yollarla bertaraf

¹⁸¹ KARATEPE, *age.*, s. 24.

¹⁸² *Ibid.*, s. 183.

edilemediği durumlarda, zorda kalındıkça koruyucu ve kollayıcı güç olarak orduyu yardıma çağırdılar¹⁸³. 27 Mayıs ve diğer askeri müdahaleler bunun en bariz misalleridir.

Her ne kadar tek parti döneminde askerler resmi ideolojiyi koruma ve kollama ihtiyacı hasıl olmadığı için, bu zeminde darbe yapma veya benzeri yollarla siyasete müdahale etmediği söylene de, askerler bu dönemde aldıkları köklü radikal eğitim ve bilinçlenme ile, iç güvenliğin sağlanması adına Cumhuriyet ve kazanımlarının korunması amacına yönelik koruyuculuk ve kollayıcılık misyon ve ödevi ile yüklü hale gelmişlerdir. İleriki yıllarda ortaya çıkan cuntacı yapılanmalarla askeri darbelerin geri planında bu zihni donanım yer almaktadır.

1950 -1960 Arası Dönemde Asker-Siyaset İlişkisi

Her ne kadar DP bariz bir farkla iktidara gelmiş olsa da, 27 yıllık CHP İktidarının şekillendirdiği başta sivil ve askeri bürokrasi olmak üzere bütün devlet güçleri, yeni iktidara karşı yabancı idiler. O zamana kadar bir bakıma halka karşı baskı aracı olarak kullanılmış olan bu muazzam güçlerin, halkın gönderdiği yeni siyasi kadrolara karşı nasıl bir tavır takınacakları meçhuldü. CHP, demokrasi denemesine girişirken bu şekilde açık farkla yenileceğini düşünmediği gibi, asker ve sivil bürokrasi açısından da bu netice beklenmedik bir durumdu. CHP'nin, bu denemenin fiyasko ile sonuçlanmasına tahammül etmeyerek, başta askeri bürokrasi olmak üzere kendisine sadık devlet güçlerini kullanarak iktidarı tekrardan eline almaya kalkışması mümkün ve muhtemeldi; DP'nin önündeki en korkulu geçit bu idi¹⁸⁴.

Bu belirsizlik ve korku ortamı, DP'yi, asker-sivil bürokrasiye karşı güvensizliğe sevk etti. DP'liler, silahlı kuvvetlerin üst kademesinin, 1950 öncesi CHP yönetimi ile çok yakın ilişki içerisinde olmalarından dolayı, İsmet Paşa'ya sadakatlerinden kuşku duymadıkları orduya karşı, baştan beri bir güvensizlik taşımaktaydı¹⁸⁵. DP, bu korkuda haksız da değildi. Çünkü askerler, tek parti iktidarı döneminde aldığı eğitim ve zihni yapılanma içerisinde Cumhuriyetin en sadık ve güvenilir koruyucu siyasi gücü olarak CHP'ni görmekteydi. 1950 seçimleri ile askerlerin de hesap etmediği, daha önceleri rejim açısından sakıncalı bulunarak diskalifiye edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının benzeri bir parti

¹⁸³ *Ibid.*, s. 24-25.

¹⁸⁴ Cem EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. B., İmge Kitabevi, Ankara&İstanbul, 2003, s. 97-98.

¹⁸⁵ Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 6. B., Liberte y., Ankara, 2009, s. 103; Mustafa ALBAYRAK, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoneix y., Ankara, 2004, s. 191-192.

iktidara gelmişti. Dolayısıyla asker-sivil bürokraside de, resmi ideoloji ile bütünleşik rejimin selameti bağlamında DP'ye karşı bir güvensizlik söz konusuydu. Bu güvensizliğin bir neticesi olarak, asker-sivil bürokrasiye göre, üstlenilen Cumhuriyeti koruma ve kollama ödevinin gereklerinin yerine getirilmesi için uygun bir zemin ortaya çıkmıştı. Bu sebeplerden dolayı 1950 seçimleri sonrasında DP'liler 27 yıllık tek parti idaresi altında CHP ile bütünleşen silahlı kuvvetlerin darbe yapması ihtimali karşısında büyük bir endişe taşımakta idi¹⁸⁶.

DP-asker ilişkilerinin bu bağlamdan uzak düşünülmemesi gerekir. Bu dönemde ortaya çıkan cuntacı yapılanmalar ve 27 Mayıs darbesi, bu bağlamda anlam kazanıyor. 27 Mayıs'ı bu bağlam dışında düşünmek, bu darbe hakkındaki tahlili yüzeysel hale getirerek zayıflatacaktır.

DP zamanında aslında asker-siyaset ilişkilerine ilişkin statü değişikliği neticesini doğuracak hukuki düzenlemeler yapılmadı. 1949 yılında CHP iktidarı zamanında kabul edilen Genelkurmay Başkanının Milli Savunma Bakanlığına bağlı olması statüsü 1960 yılına kadar sürdü. Yine her ne kadar kanunda öngörülen sıklıkla toplanmasa da¹⁸⁷, Milli Savunma Yüksek Kurulu da 1960 yılına kadar hukuki olarak var olmaya devam etti.

Cumhuriyetin korunması ve kollanması yönündeki hassasiyetlerin bir neticesi olarak seçimlerde yeterli çoğunluğu elde eden DP'ye iktidarın devri konusunda bazı sorunlar yaşandığı belirtilmektedir. 1950 seçimlerinden birkaç ay önce CHP'nin ileri gelenlerinden Nihat Erim, Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe'nin çok partili siyasi hayata geçişten endişe ettiğini İnönü'ye bildirdi. Bunun üzerine İnönü, siyasetin dışında kalmaları gerektiği konusunda ikna etmek üzere Tınaztepe ve diğer generallerle görüştü. 1950 seçimlerinde ortaya çıkan sonuçlar üzerine bazı generaller, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye giderek şu öneride bulunuyorlar: "Paşam isterseniz seçimi kaybetmiş olmanıza rağmen, sizi iktidarda muhafaza edebiliriz". İnönü bu öneriyi kesinlikle geri çevirir¹⁸⁸.

¹⁸⁶ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 103; Adnan KÜÇÜK, "Türkiye'de 1950-1960 Arası Dönemde Hukuki Gelişmeler ve Fiili Uygulamalar 'Türkiye Ne Oranda Demokratikleşebildi'?", *Demokrasi Platformu D.*, Y. 5, S. 17, Kış 2009, s. 143.

¹⁸⁷ 1961 Anayasasının Temsilciler Meclisi Birinci Görüşmesi sırasında söz alan Üye Ferit Belen Bakan olduğu 1950 senesinde Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun üyesi olduğunu, 5399 Sayılı Kanunun en az ayda bir kez toplanmasını emrettiği Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun 8 ayda iki kez toplandığını ifade ederek, bu kurulun işlemediğini belirtmiştir. Kâzım ÖZTÜRK, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür y., Ankara, 1966, s. 3135.

¹⁸⁸ HALE, *age.*, s. 88; TUNÇAY, *Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı*; HEPER, *Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923 Yılından Bu Yana 'Demokrasi' Serüveni*.

Bu güven zaafiyeti sebebiyle, DP'nin, iktidarının ilk günlerinde askerlere karşı aşırı tepkisel olduğu görülmektedir. DP'li yöneticilere 8-9 Haziran 1950 gecesi gerçekleştirilmesi planlanan bir darbe teşebbüsünün mevcut olduğu yönünde kuvvetli duyumların olduğu bilgisinin gelmesi üzerine¹⁸⁹, 06.06.1950 günü, silahlı kuvvetlerin üst komite kademesinde görev yapan ve içinde Genelkurmay Başkanı, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlarının da bulunduğu 15 General ve 150 albayın görevine son verilerek üst komuta kademesi değiştirildi¹⁹⁰. DP'nin, bir yandan ortaya çıkan söylentileri önemsemesi, diğer yandan tek partili dönemde var olan CHP-silahlı kuvvetler yakınlığının hala devam ettiğini düşünmesi sebebiyle, TSK'ndeki üst komuta kademesini emekliye sevk etmesinin geri planında bu korku ve endişenin yatmakta olduğu, ordudan gelebilecek bir askeri müdahaleye karşı önlem almak üzere, bu tasfiyeleri yaptığı söylenebilir¹⁹¹. Eroğul'a göre, Menderes, ordu üst kademesinde gerçekleştirdiği tasfiye neticesinde, ordu üzerinde otoritesini kurmayı başardı. DP, bundan böyle, iktidardan iyice emin, geleceğe tam bir güvenle bakabilecek duruma gelmişti¹⁹². Fakat ileride yaşananlar, durumun hiç de böyle olmadığını göstermiştir.

Milli Mücadelenin kahraman kurumu olarak Devlet içerisinde güçlü bir konuma sahip olan ve kendisini büyük ölçüde siyasetçilerin üzerinde konuşturarak askeri bürokrasi, bir yandan Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlı olması sebebiyle meydana gelen statü zaafiyeti, diğer yandan da DP yönetiminin kendilerine layık gördükleri itibarı ve saygınlığı vermediği yönünde bir algının ortaya çıkması ve 1950-1960 dönemindeki hükümetlerin, Milli Savunma Yüksek Kurulunu önemsememesinde olduğu gibi¹⁹³ yaşanan bazı hadiselerin bu algıyı beslemesi, ordu içinde hoşnutsuzluklara sebep olmuştur¹⁹⁴.

DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte ordu-iktidar ittifakı sona erdi, ordu içerisindeki Kemalist kesim, bu kez iktidardan bağımsız olarak, iktidara karşı Kemalist devrimleri koruma ve kollama yönelimine girişti. Bunu, başlangıçta cuntalaşma şeklinde yaptı, mücadele 27 Mayıs ile en üst düzeye erişti. Türkeş, ordu içerisindeki faaliyetleri doğrular nitelikte bilgiler vererek

¹⁸⁹ EROĞUL, *age.*, s. 99-100.

¹⁹⁰ *İbid.*, s. 100; ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 103; ALBAYRAK, *age.*, s. 191-192; KARATEPE, *age.*, s. 209-210; Feroz AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz ALOĞAN), 3. B., Kaynak y., İstanbul, 2002, s. 134.

¹⁹¹ ALBAYRAK, *age.*, s. 191-192; ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 100; EROĞUL, *age.* s. 99.

¹⁹² EROĞUL, *age.*, s. 100.

¹⁹³ ÖZDEMİR, *Rejim ve Asker*, s. 110.

¹⁹⁴ *Age.*, s. 84; BİRAND & DÜNDAR & ÇAPLI, *age.*, s. 118-119; BİRAND, *age.*, s. 430; HALE, *age.*, s. 89.

bu dönemde askerlerin siyasileştiğini belirtmektedir¹⁹⁵. DP'nin iktidara geldiği ilk günlerde önemli bir tasfiye gerçekleştiği için, Orduda emir komuta içerisinde DP'ye yönelik açık bir muhalefet söz konusu olmadı. Fakat 1950'li yılların ortalarından itibaren ordu içinde cuntacı yapılanmalar meydana geldi; 1960 darbesinin hazırlıkları 1950'lerin ortalarından itibaren başladı¹⁹⁶. Bazı araştırmacılara göre, 1950-1960 arası dönemde yedi tane gizli cuntacı örgütün ortaya çıktı, bunlara ilaveten iki tane de bunların aralarında oluşturduğu birleşik örgütler kuruldu¹⁹⁷. Hale'ye göre, ilk cuntacı yapılanma, İstanbul'daki iki genç subay olan Dünder Seyhan ve Faruk Güventürk'ün, radikal fikirli subaylardan bir hücre teşekkül ettirmeye başladıkları 1955 yılında başlamıştır¹⁹⁸. Bu yapılanmalar, ordunun hiyerarşik yapısı dışında, orta ve düşük rütbeli subaylar arasında ortaya çıkmıştır. Bu cuntacı yapılanmaların bir kısmı zamanla birbirleri ile ilişkiye girerek güç birliği yaptılar. 1962 ve 1963 yıllarında iki defa darbe teşebbüsünde bulunan Talat Aydemir de, bu cuntacı yapılanma içerisinde yer alan en aktif subaylardan birisi idi¹⁹⁹. Bunlar içerisinde en radikal olanlardan Talat Aydemir, Faruk Ateşdağlı ve Dünder Seyhan, 1957 yılında derhal darbe yapılması için yoğun bir çaba sarf ettiler ise de, bu çabadan bir netice elde edemediler²⁰⁰.

Bu cuntacı yapılanma, siyasi tarihimizde "9 Subay hadisesi" şeklinde geçen tutuklama ile 1957 yılında seçimlerden iki ay sonra gün yüzüne çıktı. Aralık 1957'de 9 subay hükümete karşı gizli bir komplo hazırlığı içinde oldukları gerekçesi ile tutuklandılar²⁰¹. Bu subaylar, 3 yıl sonra gerçekleştirilen 27 Mayıs askeri darbesinin çekirdek kadrosunda yer alan kişilerdi. Bu darbe girişimi, 1957 yılında, Milli Savunma Bakanlığı İstanbul Temsil Bürosu Başkanı Binbaşı Samet Kuşçu'nun durumu fark ederek gerekli mercilere ihbar etmesi üzerine fark edilir. Kuşçu'nun cuntayı deşifre etmesi üzerine, darbeciler harekete geçti, delillerin üstünün örtülmesi operasyonu başlatıldı. Cunta bütün belgeleri yok etti. CHP, 8 subayı savunmak için 20'den fazla avukatı mahkemeye gönderdi²⁰². Yarbay Faruk Güventürk'ün önderliğindeki 9 subay Tuğgeneral Cemal Tural'ın başkanlığındaki askeri mahkemede "ordu içerisinde gizli ihtilal hazırlamak" suçlamasıyla yargılandı. Yapılan yargı-

¹⁹⁵ ÖZDAĞ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkileri*, s. 143.

¹⁹⁶ TUNÇAY, *Atatürk Dönemi Yargısı İçer Acısı*.

¹⁹⁷ Ümit ÖZDAĞ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut y., İstanbul, 1997, s. 75; Doğan AKYAZ, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2. B., İletişim y., İstanbul, 2006, s. 88.

¹⁹⁸ HALE, *age.*, s. 95.

¹⁹⁹ AKYAZ, *age.*, s. 92-93.

²⁰⁰ *İbid.*, s. 99-100.

²⁰¹ Celal BAYAR, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der.: İsmet BOZDAĞ), Tercüman y., İstanbul, 1986, s. 119.

²⁰² İdris GÜRSOY, "Adnan Menderes'i Kuşattılar, Ulaşamadım", *Aksiyon D.*, S. 861, 06.06.2011.

lama neticesinde “hiçbir delilin bulunamadığı” belirtilerek darbeci subaylardan 8’i hakkında beraat kararı verildi. Darbeci yapılanmayı deşifre eden Kuşçu ise, (Kuşçu’nun ifadesiyle) trafik kazasını haber veren görgü tanığının cezalandırılması gibi “Orduyu isyana teşvik ve TSK’ni yıpratmak” suçundan dolayı suçlu bulunarak 2 yıl hapis cezasına mahkûm edildi, rütbesi alındı ve ordudan ihraç edildi²⁰³. Ordu içi dayanışmanın neticesi olarak askeri mahkemenin söz konusu olayı ciddi bir şekilde soruşturmaması neticesinde meselenin üzeri örtülmüş oldu²⁰⁴. Bu hadisede ordu içerisinde üst komuta kademesi sessiz kaldı; sadece İkinci Ordu Komutanı Org. Rüştü Erdelhun Paşa, Başbakan’a telgraf çekerek bağlılığını bildirdi²⁰⁵. Bu hadise üzerine, hükümet için cuntacı yapılanmayı tasfiye etme imkân ve ortamı hasıl oldu ise de, özellikle Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın ısrarla üzerine gidilmesini istemesine rağmen hükümet çok fazla ısrarcı olmadı²⁰⁶.

Tutuklama ve yargılamalar, ordu içi komplocuları önce geri çekilmeye, daha sonra da yeniden toparlanmaya ve 1958’den önce yaptıklarına nazaran daha ihtiyatlı bir şekilde derinden derine ilerlemeye sevk etti²⁰⁷. Buradaki asıl kritik noktayı cuntanın 27 Mayıs askeri darbesinden çok önceleri kurulmuş olması oluşturmaktadır. Bu gerçeklik bizi, bazı kesimlerce 27 Mayıs darbesinin yapılması bağlamında dillendirildiği gibi, ordunun son dakikada ve artık yapılacak hiçbir şey kalmayıp da müdahale ettiği portresinden uzaklaştırıyor. Önce 1950’li yılların ortaların ordu içerisinde bu örgüt belirli bir amaca yönelik olarak kuruluyor, daha sonra bu yapı genişliyor, son kertede uygun şartlar gerçekleştiği zaman darbe yapılıyor²⁰⁸. Gerçek şu ki, 1946 yılında ilk cuntanın kurulmasından itibaren, ordu içinde cuntalar hep oldu. Cuntacı yapılanmalarda bir daha hiç kesinti olmadı. Bu şekilde, 20. yüzyılın başındaki İttihatçılık denklemi, İttihatçılık geleneği ordu içine tekrar girmiş oldu²⁰⁹.

27 Mayıs öncesi Gönderilen Mektup

27 Mayıs askeri darbesi öncesinde, iktidar partisi ile muhalefet ve diğer toplumsal kesimler arasında yaşanan şiddetli gerilimler üzerine, 03.05.1960 günü izne ayrılan dönemin Karar Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel, bu hadiseler sebebiyle ordu içerisinde meydana gelen hoşnutsuzlukları

²⁰³ AKYAZ, *age.*, s. 101; EROĞUL, *age.*, s. 220.

²⁰⁴ Erik Jan ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim y., İstanbul, 1995, s. 347-348; ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s. 103; EROĞUL, *age.*, s. 220.

²⁰⁵ AKYAZ, *age.*, s. 101.

²⁰⁶ BAYAR, *age.*, s. 119; GÜRSOY, *agm.*

²⁰⁷ ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s. 103.

²⁰⁸ KOÇAK, *Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz.*

²⁰⁹ KOÇAK, *Atatürk, Orduyu Güvenmiyordu.*

ifade temek üzere hükümete yönelik, siyasi içerikli bir mektubu 03.05.1960 günü Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdi.

Gürsel'in bu mektubunda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın derhal istifa ederek, yerine, her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kani olduğu Adnan Menderes'in getirilmesi, kabinede iyi kabul edilmeyen ve suihalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevatlar çıkarılarak mutlaka dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulan yeni bir kabinenin teşekkül ettirilmesi, tahkikat komisyonu ihdas eden kanun ile diğer baskıcı kanunların tedricen kaldırılması, partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının kaldırılması, parti faaliyetlerinin senede azami iki defa olmak üzere sadece vilayet merkezlerinde, mahdut partililerle yapılması, mevkuf gazetecilerin kısa zamanda tahliye edilmesi, son hadiselerden dolayı tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılmaları, suiistimallerin bertaraf edilmesi, din istismarcılığından vazgeçilmesi, müstesna zamanlar ve günler dışında hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde suni büyük vatandaş toplulukları ile karşılaşmaları usulüne son verilmesi, siyasi suçların affedilmesi ve diğer bazı taleplerin yerine getirilmesi, aksi halde neticenin, millet, hükümet ve DP için iyi olmayacağı belirtiliyordu²¹⁰. Siyasi içerikli bu mektup, askerlerin sivil iktidara yönelik bir dayatması, siyasete müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu mektubun ilk maddesi çıkarılarak darbeden sonra radyoda okundu, 12.07.1960 Tarihli Resmi Gazetede yayımlandı ve Yassıada Mahkemesindeki yargılamalarda, Adnan Menderes ve Ethem Menderes'ten bu mektubun gereklerinin niçin yerine getirilmediğinin hesabı soruldu²¹¹. Olağan demokratik şartlarda, bu mektubun gereklerinin kısa bir süre içerisinde derhal yerine getirilmesi siyaseten mümkün değildi. Bunu Gürsel'in bilmesi mümkün değildir. Burada aslında öyle zannediyorum ki yapılmak istenen şudur: "Ey DP yöneticileri, bakın biz geliyoruz haberiniz olsun". Hükümetin bu mektuptaki önerilere karşı duyarsız kalması, 27 Mayıs askeri darbesinin gerekçelerinden birisi olarak yerini aldı.

27 Mayıs Dönemi ve 1961 Anayasası

1950'li yılların ortalarından itibaren gizli yapılanmalar şeklinde ortaya çıkmaya başlayan ve büyük ekseriyeti orta ve alt kademe subaylar tarafından, emir komuta haricinde oluşturulan cuntacı yapılanma²¹², bekledikleri

²¹⁰ Mektubun orijinal metni için bkz. Erdal ŞEN, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakütüsü*, 14. B., Zaman y., İstanbul, 2011, s. 35-37. ayrıca bu mektupla alakalı bilgi için bkz.: KARATEPE, *age.*, s. 219; AKYAZ, *age.*, s. 112-113.

²¹¹ ŞEN, *age.* s. 27-33.

²¹² ZURCHER, *age.*, s. 351-352.

ortamın oluşması üzerine, 27 Mayıs 1960 sabahı, darbe yoluyla doğrudan yönetime el koydu. Darbecilerin yönetime el koymayı meşrulaştırmak için gösterdikleri siyasi gerekçeler özet olarak şu şekilde sıralanmıştır: "DP iktidarının, amacından uzaklaşması, dini politikaya alet etmesi, zümre tahakkümünü kurmuş olması, vatandaşları birbirine düşman etmesi, seçmenlerin iradesini kötüye kullanması, parti programını suiistimal etmesi, parti tüzüğünün dışına çıkması ve parti özelliğini kaybetmiş olması". Müdahaleyi meşrulaştırmak için gösterilen hukuki dayanak ise, 1935 Tarihli TSK Dâhili Hizmet Kanununun 34. maddesidir²¹³. 27 Mayıs'ın temel sebeplerinden bir kısmı, DP yönetiminin muhalefete ve basın organlarına yönelik baskıcı uygulamaları, İstanbul ve Ankara'da kamusal kargaşaya sebep olan öğrenci gösterileri ve öğrenci-polis çatışmaları iken, bir kısmı da, DP ile kamu bürokrasisi arasında yaşana köklü ihtilaf²¹⁴. Özbudun'un da ifade ettiği gibi, tek parti rejiminin ana sütunlarından birisini teşkil eden kamu bürokrasisi, çok partili siyasi hayat içerisinde de CHP'ne olan sadakatlerini sürdürmüşler²¹⁵ ve DP'nin siyasi gücünü tahkim etmek amacıyla yürütmüş olduğu mücadeleye karşı direnç göstermişlerdir. DP'lilere göre bu direnç, seçilmişlerin temsil ettikleri milli iradenin, haksız bir şekilde atanmışlar tarafından engellenmesi anlamına gelmektedir. Kamu bürokrasisi, bu dirençlerini, devlet fonlarının siyasi patronaj maksatları dâhilinde kullanılması çabalarına karşı kamusal çıkarların korunması için kendilerinin bir görevi olarak görüyorlardı. Bürokratlar, ayrıca, DP hükümetinin hukukun üstünlüğüne karşı olan dikkatsiz tavrından ve DP'nin, Kemalist laiklik mirasına ihanet olarak değerlendirdikleri dini faaliyetlere karşı tavizkâr politikalarından derin bir şekilde rahatsız olmuşlardı. Bütün bu olumsuz düşünceler, kamu bürokrasisinin bir kesimini teşkil eden askerler tarafından da paylaşılmaktaydı. Bunlara ilaveten, askerler de dâhil bütün bürokrasi kesimi, DP rejimi altında sosyal statü ve siyasi etki kaybına uğradı ve ayrıca gelir bazında da nispi olarak kötü bir şekilde etkilendiler²¹⁶.

Darbe yönetimi tarafından hazırlanıp 09.07.1961 günü halkoyuna sunulularak %61,7 oyla kabul edilen 1961 Anayasasının, yürürlüğe girmesinden sonra yapılan ilk genel seçimler neticesinde yeni TBMM'nin oluşması ile birlikte sivil yönetime geçildi. 1961 Anayasası tam demokratik olmayan

²¹³ Osman Metin ÖZTÜRK, *Ordu Ve Politika*, Gündoğan y., Ankara, 1993, s. 70.

²¹⁴ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, 2003, s. 36.

²¹⁵ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 103.

²¹⁶ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 36-37; ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 102.

şartlarda geliştirildi. 1982 Anayasasında olduğu düzeyde olmasa da, 1961 Anayasasının yapımında askerlerin etkisi güçlü bir şekilde hissedildi²¹⁷.

1961 Anayasasında asker sivil ilişkileri yeniden düzenlendi, bu kapsamda askerlere siyasete müdahale imkânı veren yeni bazı çıkış garantileri verildiği gibi, sivil yönetime geçiş sürecinde de askerlerin bazı müdahalelerinin olduğu görülmüştür.

1960 müdahalesini yapan askeri liderlerin etkisi, gerek sivil yönetime geçiş sürecinde gerekse sivil yönetime geçildikten sonra bir süre daha devam etti. 15.10.1961 günü yapılan TBMM genel seçimleri, askeri liderlerin etkisinden uzak olarak yapılmadı. Askeri liderler, DP'nin ana mirasçısı olarak kurulup siyasi faaliyetlerini sürdüren Adalet Partisi'nin (AP) artan popülaritesinden rahatsız oldular. Bu rahatsızlık sebebiyle askeri liderler, 15.10.1961 günü yapılacak seçimlerinde partilerin propaganda amacıyla dile getirecekleri söylemlere yönelik bir takım kısıtlamalar getirmek amacıyla, parti liderlerine, seçim propagandaları esnasında kullanacakları siyasi argümanlar için riayet edilecek temel ilkeler üzerinde anlaşmaları yönünde baskı yaptılar²¹⁸. 05.09.1961 günü üzerinde anlaşmaya varılan hususların yer aldığı bildiri yayımlandı. Bu bildiriye göre, (1) 27 Mayıs İhtilalinin siyasi amaçları sorgulanmayacak ve istismar edilmeyecek; (2) Atatürk'ün reformları korunacak; (3) İslam siyasi hedefler için istismar edilmeyecek; (4) Yassa-ada davalarının hükümleri istismar edilmeyecek²¹⁹. Bu şekilde 15.10.1961 seçimleri askerlerin bu müdahalesi altında yapıldı. Bu, askerler lehine sağlanan bir çıkış garantisi olup, bu yolla 27 Mayıs yönetiminin, partilere yönelik yaptığı baskılar vasıtasıyla siyasi propagandalara karşı korunması amaçlanmıştır.

Askerlerin partilere yönelik baskıları, 15 Ekim seçimlerinden sonra da sürdü. Sivil yönetime geçişi sağlayan 15.10.1961 günü yapılan seçimlerin neticesinden hoşnut olmayan Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları dışında kalan ve Silahlı Kuvvetler Birliği şeklinde ifade edilen TSK içerisindeki gruba üye olan bazı komutanlar, 21.10.1961 günü Yıldız'daki Harp Akademileri'nde toplandılar²²⁰ ve "Çankaya Protokolü"²²¹ olarak da anılan bir protokolü imzalayarak (10 general, 27 albay imzaladı), yönetime tekrar-

²¹⁷ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 53.

²¹⁸ *İbid.*, s. 33.

²¹⁹ *İbid.*, s. 33.

²²⁰ Tevfik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 116.

²²¹ ÖZTÜRK, *age.*, s. 74; SUNAY, *age.*, s. 127.

dan el koymayı düşünmüşlerdir²²². Bu protokolün tanzim edilme sebebi, 15 Ekim seçimlerinin neticesine karşı duyulan tahammülsüzlüktür; ordu içindeki bu çevreler, hiç beklemedikleri bir şekilde ortaya çıkan seçim neticelerini tanımak istemiyorlardı²²³. TBMM’de ortaya çıkan netice, askerlerin beklentilerinin aksine olarak, CHP’nin tek başına ya da olağan yollarla koalisyon hükümeti kurabilmesi ve Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için müsait değildi. Bu seçimlerde 27 Mayıs darbesinin yapılmasının müsebbibi görülen DP’nin siyasi mirasçıları olarak sıraya giren AP, CKMP ve YTP’nin, oy, milletvekili ve senatör olarak CHP’den çok fazla olması, hem seçimlerde CHP’nin kazanacağını tahmin eden çevrelerin panik içerisine girmesine sebep oldu, hem de bu neticeler, 27 Mayıs darbesinin halkın büyük ekseriyeti nezdinde onaylanmadığı olgusunu ortaya koyuyordu²²⁴. Bu netice, ordu içerisinde protokolü imzalayan ekibin harekete geçmesini tetikledi. Protokole göre 15.10.1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplanmadan evvel duruma fiilen müdahale edilecek, bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticesi ve Milli Birlik Komitesi feshedilecek, iktidar milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine teslim edilecek, bu protokolle alınan kararların takibi 25.10.1961 gününden öte bir güne tehir edilmeyecektir²²⁵. Protokolden haberdar olan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 23.10.1961 günü protokolü imzalayan komutanları toplayıp onların bu protokolü bozmalarını istemiş ve onların rahatsız olmalarına sebep olan hususlarda açılımların sağlanacağı konusunda söz vermiştir. Bunun üzerine CHP Genel Başkanı İnönü, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları, protokolü imzalayan komutanların kaygılarını giderici bir formül geliştirdiler. Bulunan bu formül, 24.10.1961 günü Çankaya Köşkünde, Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında toplanan siyasi parti yöneticilerinin imzaladıkları bir protokolle kabul edildi²²⁶. Bu protokolle, siyasi parti liderleri, Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı seçilmesi, 3-4 Ağustos 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi tarafında emekliye sevk edilen subayların görevlerine geri iade edilmemesi, Yassıada’da mahkûm bulunan eski DP’liler için af çıkarılmaması, İsmet İnönü’nün başbakan olması hususlarında anlaşmaya varılmıştır²²⁷. Bu, yeni oluşan parlamentonun toplanmasını sağlamak konusunda askerlerin muvafakatını almak için siyasi parti

²²² Diren ÇAKMAK, “Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış D.*, C. 1, S. 2, Yaz 2008, s. 36-37; YAZICI, *age.*, s. 73.

²²³ ÇAVDAR, *age.*, s. 116.

²²⁴ *Ibid.*, s. 116.

²²⁵ *Ibid.*, s. 116-117; ÇAKMAK, *agm.*, s. 37. *age.*, s. 73.

²²⁶ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 33-34.

²²⁷ *Ibid.*, s. 34; YAZICI, *age.*, s. 73-74; HALE, *age.*, s. 213-214; ÇAVDAR, *age.*, s. 117; SUNAY, *age.*, s. 127-128.

liderlerinin ödediği bir bedel idi²²⁸. Bu şekilde, yönetime müdahale etmeyi düşünen subaylar askerlere sağlanacak yeni bir takım garantiler neticesinde eylemlerinden vazgeçmişler, bu vaatler kâğıt üzerinde de kalmamış, gerek 27 Mayıs yönetiminin lideri Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, gerekse İsmet İnönü'nün başbakan seçilmesi bu formülün hayata geçirilmesi kapsamında gerçekleşmiş ve dolayısıyla yeni hükümet ile Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi meclisin hür iradesi ile değil, askerlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Askerlerin dayatması ile koalisyon hükümeti kurmak zorunda kalan AP-CHP koalisyon hükümeti, 30.05.1962 günü İnönü'nün istifası üzerine sona erdiği zaman, o tarihlerde ordu İnönü dışında birisinin hükümeti kurmasına güven duymadığı için, Gürsel tarafından yeni hükümeti kurma görevi tekrardan İnönü'ye verildi. 25.06.1962'de İnönü'nün başbakanlığında CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan ikinci koalisyon hükümeti kuruldu. 1963 yılında DP'lilerle alakalı çıkarılan kısmi af askeri kesimde ciddi rahatsızlıklara sebep oldu²²⁹. Askerlerin hükümetin kurulmasına yönelik etkileme ve yönlendirme faaliyetleri 1965 seçimlerine kadar sürdü. 1965'de yapılan seçimlerde ve hükümetin kurulmasında askerlerin etkilemesi olmadı²³⁰.

27 Mayıs darbesi ile çok sayıda üst düzey komutanlar da dâhil olmak üzere önemli ölçüde kapsamlı bir tasfiye gerçekleştirildi²³¹ ise de, ordu içerisinde emir komuta birliği bir türlü sağlanamadı, ordu içerisindeki cuntalaşma ve çatışmalar devam etti. Bunun 27 Mayıs hareketine en yakında gerçekleşen misallerini 1962 ve 1963 yıllarında Talat Aydemir ve ekibi tarafından gerçekleştirilen iki darbe teşebbüsü oluşturmaktadır. Genelkurmay Başkanı darbe olacağı yönündeki söylentileri bertaraf etmek için 19.01.1962 günü karargâhta komuta konseyini toplayarak bu söylentilere son vermek istedi ve İnönü hükümetini desteklediklerini açıkladı. Bu toplantıda bazı komutanlar Genelkurmay Başkanını desteklerken, Talat Aydemir ve bazı karacı albaylar, askeri darbenin gerekliliği üzerinde vurgular yaptılar²³². Aydemir'in darbe teşebbü-

²²⁸ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 34.

²²⁹ YAZICI, *age.*, s. 101-102.

²³⁰ *Ibid.*, s. 105.

²³¹ 03.08.1960'da, toplam 272 general ve amiralden, aralarında Genelkurmay Başkanının da bulunduğu 235 General ve amiral emekliye sevk edildi. 20 Ağustos 2 Eylül arasında 344 kurmay subay ile 3672 sınıf subayı emekli edildi. AKYAZ, *age.*, s. 373, 377; ÖZDAĞ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 310-311; HALE, *age.*, s. 113. Emekliye sevk edilen generallerin yerine rütbeleri komutanlıklarına atandıkları birliklere oranla düşük olan genç subaylar getirildi. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanından tugaya kadar aşağı yukarı bütün kademeler yenilendi. Tasfiye işlemi 5434 Sayılı Emekli Sandığı Kanununa konulan Ek bir geçici madde ile gerçekleştirildi ve prensip olarak emekli edilenlere orduda kalanlara nazaran daha iyi maddi imkânlar sağlandı. AKYAZ, *age.*, s. 377-378.

²³² ÇAKMAK, *agm.*, s. 39.

sü, Hükümet ve başta genelkurmay Başkanı olmak üzere darbeye karşı olan ordu mensuplarının birlikte mücadelesi ile akim bırakıldı, Aydemir emekliye sevk edildi²³³. Her ne kadar Aydemir emekli oldu ise de, ordu içindeki bölünme sona ermedi; emekli olanlar, ordu içindeki yandaşları ile temaslarını sürdürerek, darbe için uygun zeminin olgunlaşmasını beklemeye başladılar. Aydemir'in bu ikinci darbe teşebbüsü de, hükümet ile ordu içerisindeki darbe karşıtlarının müşterek mücadelesi ile akim bırakıldı. Darbenin engellenmesinden sonra darbeciler tutuklanarak sıkıyönetim mahkemesine sevk edildiler; yapılan bu yargılamalar neticesinde 7 kişi idama, diğer çok sayıda kişi de çeşitli cezalara mahkûm edildi²³⁴. Bu kararın Askeri Yargıtay Birinci Ceza Dairesinde temyiz edilmesi üzerine 4 kişi hakkında verilen idam kararı hakkındaki temyiz talebi reddedildi, diğer kararlara ilişkin temyiz taleplerinin bir kısmı da reddedildi. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu, idamı kesinleşen dört kişiden Talat Aydemir ile Fethi Gürcan'ın idam kararlarını onaylandı ve bu kararlar infaz olundu²³⁵.

Askerler, demokrasi ile bağdaştırılması mümkün olmayan ve kendilerinin sistem içerisinde etkinliğini sürdürmelerini sağlayan bazı güvenceleri 1961 Anayasasına koymaktan kaçınmadılar. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

(1) 13.12.1960 Tarihli ve 157 Sayılı Kanununda adları bulunan Milli Birlik Komitesi Başkan ve üyeleri ömür boyu Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi haline getirildiler (md. 70). Tabii üyeler haklarında, bu Anayasanın 73/1. ve 2. fıkraları ve geçici 10/1. madde hükümleri uygulanmaz (md. 70). Cumhuriyet Senatosunun diğer üyeleri ile mukayese edildiği zaman, bu üyelerin görevlerini ömür boyu sürdürmeleri, Anayasanın sivil karşılarında askerlere tanıdığı ayrıcalıklardan birisini teşkil etmektedir. Bütün bunlara, 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönem içerisinde görev yapan ve tamamı asker kökenli olan Cumhurbaşkanlarının da görev sürelerini tamamladıktan sonra tabii senatör sıfatını kazanarak aynı statüyü ömür boyu sürdürecektir. Milli Birlik Komitesi üyelerine çifte güvence sağlanmış olmaktadır. Bir yandan Anayasanın 70/3. maddesi ile tabii senatör olarak ömür boyu yasama dokunulmazlığı zırhına büründürülmekte, diğer yandan da Geçici 4. madde ile yargılanma muafiyeti getirilerek, çifte garanti

²³³ İbid., s. 45-46.

²³⁴ 1293 kişi için beraat, 91 kişi için 3 ay, 75 kişi için 4 sene hapis 7 kişi hakkında da idam cezaları verildi. İdam cezasına mahkûm olanlar şunlardır: Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırca, Osman Deniz ve Ahmet Gücal. SUNAY, *age.*, s. 133.

²³⁵ ÇAKMAK, *agm.*, s. 62; YAZICI, *age.*, s. 102-103; HALE, *age.*, s. 164-169.

temin edilmiş olunmaktadır²³⁶. 70. maddede Cumhurbaşkanı Senatoya 15 üyeyi seçme yetkisi verilmiştir. Gerçi bu hüküm, askerlerin siyasi hayatta etkili olmalarını sağlayan doğrudan düzenleme içermemektedir, fakat fiiliyatta askerlerin siyasi hayatta etkili olmalarını sağlayan hüküm olarak işlev görmüştür. Anayasanın 95. maddesine göre Cumhurbaşkanı seçilebilmek için TBMM üyesi olma şartı arandığı için, Cumhurbaşkanı, 70. maddeden aldığı kontenjan senatörü atama yetkisi ile önce Cumhurbaşkanlığına aday olacak asker kişileri kontenjan senatörü olarak atamakta, daha sonra da bunlar Cumhurbaşkanlığına aday olmakta ve seçilmektedirler²³⁷. Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk bu yolla Cumhurbaşkanı seçildiler.

(2) Askerler lehine sağlanan bir güvence de, Genelkurmay Başkanının, Milli Savunma Bakanına bağlı olmaktan çıkarılarak başbakana karşı sorumlu kılınmasıdır²³⁸. Anayasada Genelkurmay Başkanlığının statüsü yeniden belirlendi. 110. madde görüşülürken, Temsilciler Meclisi Genelkurmay Başkanının Milli Savunma Bakanlığına, Milli Birlik Komitesi ise Başbakanlığa bağlanması konusunda ısrarcı oldular ise de, sonunda başbakana karşı sorumlu olması formülünde buluşuldu²³⁹. Bu yeni metin ile 1924 Anayasası ve 4580 Sayılı Kanunla öngörülen statüden bir adım geri gidilerek, herhangi bir hiyerarşik bağlantı öngörmeyen kendine özgü yeni bir düzenleme getirilmek suretiyle²⁴⁰, Genelkurmay Başkanının anayasal statüsü kısmen de olsa güçlendirildi. Bu, elbette, protokolde yükselmenin ötesinde bir anlam ifade etmektedir²⁴¹. 110. maddedeki düzenlemeyle öngörülen statü ile silahlı kuvvetler genel idareden bağımsızlaştırılarak adeta yarı-özerk bir kurum haline getirilmiştir²⁴².

(3) Askerlerin Anayasa ile elde ettikleri çıkış garantilerden birisi de Milli Güvenlik Kuruludur (MGK). Anayasanın 111. maddesine göre MGK, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur. 111. maddeye ve 129. Sayılı Kanuna göre, MGK'na, askeri kanattan Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Temsilcileri iştirak eder ve bunların sayısı sabittir. Kurula sivil kanattan Başbakan, Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma, Dışişleri, İçişleri,

²³⁶ YAZICI, *age.*, s. 78-79.

²³⁷ *Ibid.*, s. 79.

²³⁸ Ergun ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi y., İstanbul, 1993, s. 69; Bülent TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta y., İstanbul, 1986, s. 121.

²³⁹ BİRAND, *age.*, s. 443.

²⁴⁰ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 243.

²⁴¹ TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 121.

²⁴² YAZICI, *age.*, s. 81.

Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları katılır. Kurul'a Cumhurbaşkanı, O'nun yokluğunda Başbakan başkanlık eder. Bu durumda sivil üyelerin askeri üyelerden bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Kurul, Bakanlar Kuruluna sadece görüş bildirir²⁴³. Her ne kadar hukuki durum bu minval üzere ise de, fiili durum konjonktürel olarak değişebilmektedir. Kendisini Cumhuriyet ve Anayasal düzenin asıl koruyucu unsuru olarak gören, bu ödevini sık sık vurgulamaktan kaçınmayan, bu amaca yönelik hükümete muhtıralar veren, kamuoyuna açıklamalar yapan, sürekli TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesinde bahsi edilen Cumhuriyeti koruma ve kollama ödevine istinaden siyasilere uyarılarda bulunan TSK komuta kademesinin, uygulamada özellikle iç güvenliğin sağlanması konusunda da asli ve birinci unsur olarak rol aldığı, bu bağlamda siyasilere çeşitli politikaları dayattığı görülmektedir. TSK'nin iç güvenlik bağlamında sergilemiş olduğu aşırı hassasiyet sebebiyle fiiliyatta çoğu kereler askerlerin dediği olduğu²⁴⁴.

(4) Bir diğer güvence, bu dönem yönetici ve uygulayıcıları ile yapmış oldukları hukuki tasarruflara yönelik yargılama muafiyetleridir. Geçici 4. maddeye göre, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Kurucu Meclisin toplandığı 06.01.1961 tarihine kadarki dönemde Milli Birlik Komitesi ve Devrim Hükümetlerinin karar ve tasarruflarından ve bunların, idarece veya yetkili kılınan organ ve mercilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezaî veya malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz. Bu dönem içerisinde çıkarılan kanunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmaz, itiraz yoluyla mahkemelerde Anayasaya aykırılık iddiası ileri sürülemez²⁴⁵.

(5) Askerler için fiili olarak ortaya çıkan ve siyaset üzerinde etkili olmalarını sağlayan bir durum da, 1961 Anayasasının uygulandığı dönemlerde Cumhurbaşkanı seçilen kişilerin tamamının asker kökenli olmalarıdır. Gerçi Anayasada Cumhurbaşkanlarının mutlaka askerler arasından seçileceğini öngören bir düzenleme mevcut değildir. Sivil yönetime geçtikten sonra seçilen ilk Cumhurbaşkanı, MBK Başkanı ve 27 Mayıs askeri yönetiminin Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel, askeri kesimin fiili zorlaması neticesinde Cumhurbaşkanı seçildi. Asker kökenli diğer iki Cumhurbaşkanı, aleni ola-

²⁴³ *İbid.*, s. 83-84.

²⁴⁴ *İbid.*, s. 84-85.

²⁴⁵ *İbid.*, s. 86-87.

rak herhangi bir baskı olmaksızın parlamentonun tercihi olarak Cumhurbaşkanlığı seçildiler²⁴⁶.

(6) Askerlerin elde ettikleri tavizlerden birisi de, Anayasada sayılan suçlardan birisi ile kesin hüküm giymiş olanların "affa uğramış bile olsalar" milletvekili seçilememelerini öngören hükümdür (AY. md. 68). Bu hükümle MBK yönetimi döneminde mahkum edilmiş olan DP'lilerin tekrardan milletvekili seçilmeleri önlenmiş olmaktadır²⁴⁷.

(7) Anayasal, kanuni ve fiili garantilere, bir de eski DP'liler hakkında af çıkarılmasının geciktirilmesi de ilave edilebilir²⁴⁸. AP-ordu ilişkileri ile alakalı gerilim noktalarından birisi ve askerlerin hassas oldukları bir konu da af meselesidir. Her ne kadar genel af kanunu ile DP'lilerin cezai mahkûmiyetleri sona erdi ise de siyasi yasakları uzunca bir süre devam etti²⁴⁹.

(8) Anayasada öngörülen bir çıkış garantisi de Başlangıçta yer verilen "Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti" ifadesi²⁵⁰ dir. 27 Mayıs askeri darbesinin sorgulanıp eleştirilmesini suç haline getiren 05.03.1962 Tarih ve 38 Sayılı Kanun, AYM tarafından, Anayasanın Başlangıç Kısmında yer alan bu ifadelere istinaden Anayasaya aykırı bulunmamıştır²⁵¹.

(9) 27 Mayıs sonrası askeri müdahalelerde meşruiyet gerekçesi olarak ileri sürülen ve "Silahlı kuvvetlerin vazifesi Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır" (md. 35) hükmünü de içeren 04.01.1961 Tarih ve 211 Sayılı TSK İç Hizmet Kanunu bu dönemde çıkarıldı.

27 Mayıs askeri müdahalesi, Türk siyasi hayatında önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu müdahale ile birlikte, silahlı kuvvetlerin siyasi krizin ortaya çıkması halinde yönetime el koyması geleneği başlamıştır. Bundan başta askerler, her müdahale sonrasında yönlendirdikleri Anayasa yapımı sürecinde yeni bir takım anayasal yetkiler de elde etmişlerdir. Bütün bunlar zamanla sivil otoritenin askeri otoritenin kontrolüne girmesine sebep olmuş, bunun neticesinde de asker-siyaset ilişkilerinde demokrasi anlayışı

²⁴⁶ İbid. s. 74-81.

²⁴⁷ ÇETİNKÜLÜ, *Demokrasi Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 69.

²⁴⁸ İbid. s. 69-71.

²⁴⁹ GÖRER, AÇIKGÖZ, *Demokratik Sürecin Tarihçe 1945-1980* (Çev.: Ahmet FETHİ), FİH y., İstanbul, 1994, s. 255-256; FETİH, *op. cit.* s. 172-173; YAZICI, *op. cit.* s. 108.

²⁵⁰ AYDIN, E. 1963/10, K. 1963/83, KT. 08/4.1963, RG. 08/17.1963-11449; E. 1963/17, K. 1963/84, KT. 08/4.1963, RG. 08/17.1963-11450; E. 1963/25, K. 1963/87, KT. 08/4.1963, RG. 08/17.1963-11457.

şından uzaklaşmıştır²⁵¹. Bundan sonra yaşanan 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 hareketlerini yapanların ideolojik ve siyasi programları her ne kadar farklı gibi görünse de, kullanılan yöntem aynıdır: "siyasi hayata müdahale ederek demokrasiye son vermek ya da demokrasiyi topallatmak". Darbe döneminde yapılanlar, hem Türkiye'deki siyasi hayatı derinden etkiledi, hem de ordu içindeki disiplin alt-üst oldu²⁵².

12 Mart Muhtırası Dönemi

AP hükümetinin, askerlerin, sivil yönetim döneminde de fiilen hissedilen etkilerinin bir neticesi olarak, askerlere karşı, DP'ye kıyasla biraz daha özenli ve saygılı olması ya da kendisini bu pozisyonda olmak ihtiyacını hissetmesi, TSK'nın, üst düzeyde temsil edildikleri MGK'nun, iç ve dış güvenliğe ilişkin milli güvenlik politikalarının belirlenmesinde meşru dairede seslerini duyurmalarına aracılık etmesi, TBMM'nin eski komutanları Cumhurbaşkanı seçmesi vb. bazı uygulamalar, askerlerin tamamında olmasa da, belli bir kesimde, AP'ne yönelik yumuşama eğilimlerinin belirmesine sebep oldu²⁵³. 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında ordu içerisinde AP yönetiminden haz almayan iki grup mevcut idi. Birincisi radikal kesim; bunlar, AP iktidarından ve onun temelde muhafazakâr nitelikte kabul edilen politikalarından memnun değillerdi. Radikal eğilimli cuntacı grubun bu tutumu, ordu içerisindeki gayrı memnun daha ılıman ikinci kesimi teşkil eden üst düzey komutanlar nezdinde pek kabul görmedi. AP'nin birbirini izleyen seçim zaferlerinde pek hoşnut olmayan radikal kesim, radikal nitelikte sosyal reformların gerçekleştirilmesi için daha uzun süreli bir askeri rejimin kurulmasını istiyordu. 12 Mart Muhtırası, ılımlı ikinci kesimde yer alan üst düzey komutanların, radikal kesimin amacına ulaşmalarına mani olmak için yapmış oldukları bir son dakika hamlesidir²⁵⁴. 12 Mart Muhtırası öncesinde sol franksiyonda yer alan bazı örgütler ile zinde güçlerin de desteğiyle emir komuta dışında Faruk Gürler ve Musin Batur'un önderliğinde bir askeri darbenin yapılması yönünde teşebbüse geçildi ve 9 Mart günü bütün hazırlıklar yapıldı ise de, beklenen darbenin gerçekleşmesine ılımlı kesim tarafından mani olundu; bunun yerine, 12 Mart 1971 günü emir-komuta zinciri içerisinde hükümete "Muhtıra" verildi²⁵⁵. Muhtırayı izleyen yıllarda radikal eğilim içerisinde yer alan birçok subay süratle emekliye

²⁵¹ YAZICI, *age.*, s. 64.

²⁵² AKYAZ, *age.*, s. 130-131.

²⁵³ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 55.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 55.

²⁵⁵ ÇAVDAR, *age.*, s. 193-194.

sevk edilerek ya da ordudan atılarak, ordu içerisinde daha muhafazakâr/ılımlı komutanların konumları güçlendirilmiş oldu²⁵⁶.

Muhtırayı takiben istifa etmeye zorlanan²⁵⁷ Başbakan Süleyman Demirel istifa etti. 1973 Genel seçimlerine kadar ülke parlamento dışından atanan teknokrat ve bürokratların da içinde yer aldığı partiler üstü hükümetler tarafından yönetildi²⁵⁸. Muhtıra sonrası dönemde yönetimde bulunan partiler üstü hükümetler, varlıklarını, TBMM'ndeki çoğunluğun desteğine değil de, parlamento dışı desteğe; ordunun müdahalesine borçlu idi. Hatta TSK'nin hükümetin varlığı konusunda müessiriyeti o düzeyde idi ki, sadece hükümetin kurulmasında değil, görevden ayrılmasında bile söz sahibi askerlerdi²⁵⁹. Parlamento, muhtıranın dayattığı programın tatbik edilmemesi halinde dağıtılarak TSK yönetime doğrudan el koyacağı için, o dönemde cari olan rejim "yarı askeri" bir rejimdi²⁶⁰. 12 Mart Muhtırasını, askerlerin doğrudan doğruya idareyi ele almaları yerine, perde arkasından idare etmeyi tercih ettikleri bir "yarım darbe" olarak da nitelemek mümkündür²⁶¹.

Ordunun muhtıra yoluyla kurulan hükümetler ile parlamentodan temel beklentileri siyasi terör olaylarının sona erdirilmesi, bu hadiselerin meydana gelmesinde sorumlu olduğunu düşündükleri anayasal hükümlerin değiştirilmesi, Muhtıranın 1. ve 2. maddelerinde yer alan sosyal reformların yürürlüğe konulmasıdır. Bu Muhtırada dile getirilen taleplerin içeriği siyasi niteliktedir; askerler bu yolla siyasi hayata yeniden müdahale etmekte; bu müdahale yoluyla hem çoğu hukuki düzenlemelerin yapılması istenmekte, hem siyasi iktidar şekillendirilmeye çalışılmakta, hem de kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanarak "durumdan vazife çıkarmak" suretiyle suç işlemiş olmaktadır. Bunun neticesinde, muhtırayı yaparak suç işleyen ılıman kesim, suç işlemeye teşebbüs eden radikal kesimi ordudan uzaklaştırdı, asıl suçu işleyenlere hiçbir hukuki işlem yapılmadı.

²⁵⁶ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 55.

²⁵⁷ YAZICI, *age.*, s. 110.

²⁵⁸ 12 Mart 1971'de başlayıp 1973 Genel seçimlerine kadar devam eden ara rejim döneminde dört defa partiler üstü hükümet kuruldu. Bunlardan ikisi Nihat Erim'in Başbakanlığında, diğerleri, Ferit Melen ve Naim Talu'nun başbakanlıklarında parlamento dışından atanan teknokrat ve bürokratların da içinde yer aldığı hükümetlerdir. Bu dönemle alakalı geniş bilgiler için bkz.: AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 335-371.

²⁵⁹ TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 48.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 43.

²⁶¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 39.

Diğer yandan YÖN hareketi mensupları ile Dev-genç ve THKP-C gibi sol örgütlerin, radikal kesime destek vererek²⁶² Muhtıra yerine uzun süreli askeri darbenin yapılması konusunda etkin rol oynadığı belirtiliyor²⁶³.

1971 ve 1973 yıllarında yapılan Anayasa değişikliği kanunları ile asker-siyaset ilişkilerinde askerlerin önemli ölçüde güç kazandığı söylenebilir. Buna göre;

(1) 1961 Anayasasının ilk metninde MGK'na askeri kesimden sadece Genelkurmay Başkanı ile kuvvet temsilcilerinin katılması öngörülmüş iken, değişiklik ile kuvvet komutanlarının katılması hükmü benimsendi. Kuvvet komutanlarının katılımı temsilcilere göre çok daha üst düzey bir katılımdır. Bu şekilde üst düzeyde katılarak, askerlerin Kurul kararlarının alınmasında ağırlığı artmış olmaktadır. İlk metinde "...yardımcılık etmek üzere ...temel görüşleri bildirir" denir iken, değişiklik ile "yardımcılık etmek üzere" ifadesi metinde çıkarıldı, "...temel görüşleri bildirir" ifadesinin yerini "temel görüşleri tavsiye eder" ifadesi aldı. Gerçi bu hali ile Kurul kararlarının, ifade şeklinden de anlaşıldığı üzere "istişari" nitelikte olduğu söylenebilse de, komutanların en üst düzeyde temsil edilmeleri ile "...temel görüşleri tavsiye eder" ifadesinin bütünlük içerisinde değerlendirilmesi halinde, bu değişiklik ile askeri kesimin Kurul içerisinde etkinliğinin arttığı söylenebilir²⁶⁴.

(2) Değişiklik ile sıkıyönetim ilan sebepleri artırılarak, Anayasanın 124. maddesine, "*ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasasının tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri*" hükmü eklendi. Bu değişiklik, kolluk yetkilerinin sıkıyönetim komutanlarına devredildiği sıkıyönetim ilanı kolaylaştırılmış oldu²⁶⁵. Anayasada yapılan değişiklik ile sıkıyönetim ilanından en fazla üç ay önceden başlayarak işlenmiş suçları içeren davalara sıkıyönetimin bitimine kadar ve hatta bitmesinden sonra da bakanlık sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu²⁶⁶. Bu vesileyle, 1961 Anayasası sistemine göre, sıkıyönetimin, askeri otoriteyi iktidar ortağı haline getiren bir olağanüstü yönetim usulü olduğu söylenebilir²⁶⁷. Bu dönemde çıkarılan 1402 Sayılı Kanunda, sıkıyönetim komutanının, sıkıyönetim bölgesinde

²⁶² SUNAY, *age.*, s. 21, 163; ÇAVDAR, *age.*, s. 121-123.

²⁶³ ÇAVDAR, *age.*, s. 193-194.

²⁶⁴ Konuya ilişkin çeşitli görüş ve tartışmalar için bkz.: ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, 99; Mümtaz SOYSAL, *100 Soruda Anayasamızın Anlamı, Gerçek y.*, İstanbul, 1979, s. 272-273; TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 55; DURAN, *age.*, s. 130; YAZICI, *age.*, s. 124-125.

²⁶⁵ YAZICI, *age.*, s. 128-129.

²⁶⁶ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 102-103.

²⁶⁷ YAZICI, *age.*, s. 113.

genel güvenliği, huzuru ve kamu düzenini sağlamak amacıyla bir kısım temel hak ve hürriyetlerin kullanımının kısıtlanmasını ya da tamamen durdurulmasını da içeren bir dizi önlemleri alabileceği belirtilmiştir.

(3) 1961 Anayasasının ilk metninde silahlı kuvvetler Sayıştay'ın denetim yetkisi kapsamında idi. Değişiklik ile TSK'nin elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usullerine, Sayıştay'ın bu konudaki yetkilerini sınırlayıcı bir şekilde "gizlilik" unsuru eklendi (md. 127). Bu hüküm ile Yazıcı'ya göre, Sayıştay'ın TSK üzerindeki denetim yetkisi sona ermekte²⁶⁸; Tanör'e göre, "askeri gücün sivil denetimden sıyrılma isteğini" ortaya koymakta²⁶⁹, Özbudun'a göre, askerlerin sivil idari mahkemelerle Sayıştay'ın denetiminden sıyrılması neticesinde, askerlerin kurumsal özerklikleri artmış olmaktadır. Bu değişiklik ile silahlı kuvvetlerin devlet içerisindeki özerkliği tahkim edilmiştir²⁷⁰.

1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri genellikle AP'nin siyasi felsefesi ile uyumlu olduğu için, bu değişiklikleri yapılabilmesi için CHP'nin ikna ya da baskılar yoluyla bu değişikliklere evet demesi sağlanmıştır. Ayrıca, 12 Mart Muhtırasında açıkça ifade edilen parlamentoyu dağıtma tehdidi ve sıkıyönetim rejiminin ürettiği aşırı baskıcı uygulamalar, Anayasa değişikliğine muhalif olan kesimleri zayıflattı ve cesaretini kırdı²⁷¹.

Askerler mevcut parlamento ve hükümet üzerinde kurmuş olduğu baskılar neticesinde 1971 ve 1973 yıllarında yapılan Anayasa değişiklikleriyle devlet iktidarı yeniden düzenlendi. Bu bağlamda askeri otoritenin sivil iktidardan yeni bir takım tavizler kopardığı; askeri alanın belli özerklikler kazandığı, bu eğilim neticesinde, askeri alanın belli bir özerklik kazandığı, askerlerin kısmen de olsa siyasi iktidarın denetimden sıyrılmış olduğu, askerlerin siyasi alanda bir takım görevleri yüklenmiş olduğu, bütün bunların neticesinde askerlerin siyasi alana karşı kendi alanını genişletici yönde kazanımlar elde etmiş olduğu görülmektedir²⁷².

1982 Anayasası Dönemi

Türkiye'de 1980'lere yaklaşıldığı dönemde anarşi ve karmaşanın artması, şiddet eylemlerinin yaygınlaşması üzerine, dönemin Genelkurmay

²⁶⁸ TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 55.

²⁶⁹ YAZICI, *age.*, s. 113.

²⁷⁰ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 56, 102; YAZICI, *age.*, s. 33.

²⁷¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 56. Askerlerin 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri üzerindeki etkisine ilişkin tartışmalar için bkz.: YAZICI, *age.*, s. 110-118; TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 41-49.

²⁷² YAZICI, *age.*, s. 109; Ergun ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi y., İstanbul, 1993, s. 70.

Başkanı Org. Kenan Evren, siyasi partilere ve anayasal kuruluşlara yönelik muhtelif defalar uyarılar²⁷³ yapmış olmasına rağmen, bu uyarıların icaplarının yerine getirilmemesi ve askeri müdahaleyi haklı kılacağı düşünülen olgunlaşmanın da gerçekleşmesi üzerine, 12 Eylül 1980 günü, TSK, emir ve komuta zinciri içinde ve emirle ülke yönetimine bütününe el koyarak demokratik sivil yönetime son verdi.

Müdahaleye gerekçe gösterilen sebepler, yeni yapılacak Anayasanın, asker-siyaset ilişkilerini de içerecek şekilde, içeriğinin nasıl olacağının ipuçları hakkında bilgi veriyordu. Evren'in açıklamalarından anlaşılan müdahale gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir: "Şiddet olaylarının yaygınlaşması; siyasi kutuplaşmaların derinleşmesi; partilerin uzlaşmaz tutumlar sergileyerek devletin kurtarılması için lüzumlu önlemlerin alınması konusunda bir araya gelmemeleri; parlamenter rejimin ve Devletin başlıca kurumlarının işlemez hale gelmesi; Devletin güçsüz bırakılarak acze düşürülmüş olması; Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirlerin sistemli bir şekilde ve haince üretilmiş olması; bölünme ve iç harbin eşiğine gelinmesi"²⁷⁴. Evren, yönetime el koyma yetkisini, TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesine dayandırmıştır²⁷⁵.

Askeri yönetim TBMM genel seçimlerinin 06.11.1983 günü yapılmasına karar verdi. Seçim kampanyası her ne kadar askerlerin belirleyiciliği altında yürütülmüş, askerler, bizzat Org. Kenan Evren'in söylemleri vasıtasıyla Anavatan Partisi (ANAP) lideri Turgut Özal'ı ima yoluyla eleştirilmek suretiyle Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP) verilmesi yönünde işaretler vermiş ise de²⁷⁶, seçimlerin galibi esasen kendisine hiç şans tanımayan ANAP olmuş, Turgut Özal, Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiş, 20.05.1983 günü hükümet kurulmuş ve bu şekilde sivil siyasi hayata yeniden geçilmiştir.

Askeri yönetimin demokrasiye geçiş sürecinde siyasi faaliyetlere, siyasi partilere ve seçimlere yönelik etkileme ve yönlendirme şeklinde müdahalesi olmuştur.

²⁷³ Kenan EVREN, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, Milliyet y., İstanbul, 1990, s. 330-332.

²⁷⁴ ERDEM, *age.*, s. 509-516.

²⁷⁵ Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisinde şu ifadeler yer almaktadır: "TSK İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini Türk Milleti adına yerine getirmek için ...ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur". 12 Eylül 1980 Tarih ve 17103 Sayılı Resmi Gazete.

²⁷⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylem ve Demeçleri*, TBMM Basımevi, Ankara, 1983, s. 519-520; SUNAY, *age.*, s. 387.

Milli Güvenlik Konseyi, 24.04.1983 Tarih ve 76 Sayılı Kararla, "siyasi faaliyetleri" serbest hale getirdi. Fakat bu kararla önemli istisnalar getirildi. Buna göre, feshedilmiş siyasi parti mensuplarının, eski partilerini ya da kendilerini savunmaları; yeni partilerin, feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu yönde beyanda bulunmaları; Milli Güvenlik Konseyinin, Cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutanlarının icraat, karar ve demeçlerini tartışma ve eleştiri konusu yapmaları; Anayasanın Geçici 4. maddesiyle kendilerine özel yasaklar getirilmiş olanların, ülkenin geçmiş ve geleceği ile alakalı siyasi ve hukuki demeçler vermeleri, yazı yayımlamaları men edilmiştir²⁷⁷.

Siyasi partilere ve seçimlere yönelik müdahaleler bir partinin kapatılması, adayların veto edilmesi ve bazı partilerin seçimlere girmesine mani olunması şeklinde gerçekleşmiştir. Siyasi partilerin kurulmasının serbest hale gelmesinden sonra 20.05.1983 günü kurulan Büyük Türkiye Partisi, Milli Güvenlik Konseyi tarafından, feshedilen bir partinin devamı olduğu gerekçesi ile 31.05.1983 günü kapatıldı ve bu kararın tartışılmasının yasaklandı²⁷⁸.

06.11.1983 günü yapılacak seçimlere katılacak siyasi partiler ile bu partilerden aday olacak kişiler Milli Güvenlik Konseyinin sıkı denetim süzgecinde geçirildi. Konseyin izin vermediği siyasi partiler ve adaylar bu seçimlere katılamadılar. Konsey, seçimlere katılmasına izin verdiği siyasi partilerin aday listeleri üzerinde geniş ölçüde veto hakkını kullanarak, hem gelecekteki siyasi hayatı yukarıdan aşağıya yeni baştan dizayn etmeyi, hem bu yolla seçimlerle oluşacak TBMM'nin siyasi bileşimini etkilemeyi, hem de bu şekilde demokrasiye geçişten sonra da siyasi ağırlığını örtülü bir şekilde de olsa sürdürmeyi amaçlamıştır²⁷⁹.

Bir partinin, kanunun öngördüğü sayıda kurucu üyeyi İçişleri Bakanına bildirmesi, o partinin yapılacak ilk genel seçimlere katılabilmesi için yeterli değildi. Seçime katılabilecek partilerin ve milletvekili adaylarının belirlenmesinde, Milli Güvenlik Konseyi, 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun Geçici 4. maddesi ve 10.06.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun Geçici 3. maddesi ile çifte denetim ve veto yetkisiyle donatılmıştı. Konsey, 2820 Sayılı Kanunun Geçici 4. maddesiyle, kurucu üyelerin veto edilmesi yoluyla seçime katılmasını istemediği partilerin seçime katılmasını, 2839 Sayılı Kanunun Geçici 3. maddesi ile de, milletvekilliğine aday olan

²⁷⁷ Bülent TANÖR, "Siyasi Tarih: 1980-1995", *Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-1995*, (Yayına Hazırlayan: Sina AKŞİN), C. 5, 2. B., Cem y., Ankara, 1995, s. 51-52.

²⁷⁸ *Ibid.*, s. 52.

²⁷⁹ ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 68.

kişileri veto etme yetkisi ile seçilmesini istemediği kişilerin milletvekilliği adaylığını, dolayısıyla seçilmesini önleme yetkisini elde etmişti.

27.07.1983 Tarih ve 99 Nolu Milli Güvenlik Konseyi Kararına göre, bir partinin, 06.11.1983 tarihinde yapılacak milletvekili genel seçimine katılabilmesi için, 24.08.1983 günü saat 17.00'e kadar Milli Güvenlik Konseyinin incelemeleri sonucunda en az 30 kurucu üyesinin uygun görülmesi gerekiyordu. Burada bir partinin seçimlere iştirak edebilmesi için 30 kurucu üyenin Milli Güvenlik Konseyinin onayından geçmiş olması da, yeterli değildi; bunun için, en az 34 ilde ve bu illere bağlı ilçelerin en az üçte birinde örgütlenmiş olmaları da zorunluydu. Bu iki şartın birlikte son gerçekleşme tarihi, 24.08.1983 günü idi²⁸⁰. Yapılan bu incelemeler neticesinde sadece üç parti seçime katılabilmek için gerekli ve yeterli sayı olan "en az 30 kurucu üyenin onaylanması" şartı barajını aşmış oldu. Bunlar: MDP, ANAP ve Halkçı Parti (HP) idi²⁸¹.

06.11.1983 tarihli milletvekili genel seçimlerine girmeye hak kazanan üç partinin, 02.09.1983 tarihine kadar, 400 tane milletvekili adayını Yüksek Seçim Kuruluna iletmeleri gerekiyordu²⁸². Milli Güvenlik Konseyi, 1683 milletvekili adayından 672'ni veto etti²⁸³. Bu denetimden sonra, MDP 2, ANAP 8 ve HP de 11 eksik adayla seçimlere katıldı²⁸⁴. Konsey, vetolar vasıtasıyla siyasi alanı alabildiğine daralttığı için, 983 seçimleri sınırlı bir siyasi yarışmaya sahne oldu, bu seçimler, tam demokratik yarışmacı bir ortamda gerçekleşmedi²⁸⁵.

12 Eylül yönetimi döneminden demokrasiye geçiş sürecinde, askeri kesim lehine "çıkış garantisi" sağlamak amacıyla, Anayasanın Geçici 1. maddesine konulan bir hüküm ile Anayasanın Cumhurbaşkanı seçimi için öngördüğü kuraldan bir defaya mahsus olarak ayrılmak suretiyle, Anayasa hakkındaki halk oylaması ile ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi birleştirildi. Bu oylama neticesinde Anayasanın kabul edilmesi ile birlikte Kenan Evren, doğrudan doğruya halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmiş oldu. Kenan Evren'in Anayasadaki geniş yetkilerle donanımlı olarak Cumhurbaşkanı seçilmesi yoluyla, Milli Güvenlik Konseyi rejimi, demokrasiye geçiş ile bir-

²⁸⁰ TANÖR, *Siyasî Tarih: 1980-1995*, s. 53.

²⁸¹ Yalçın DOĞAN, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 5. B., Tekin y., İstanbul, 1986, s. 367-389; Hulusi TURGUT, *12 Eylül Partileri*, 2. B., ABC Ajans y., İstanbul, 1986, s. 105 vd. 398; ÇAVDAR, *age.*, s. 275-277; TANÖR, *Siyasî Tarih: 1980-1995*, s. 52-55.

²⁸² DOĞAN, *age.*, s. 364-365, 390; TANÖR, *Siyasî Tarih: 1980-1995*, s. 55.

²⁸³ DOĞAN, *age.*, s. 396; TANÖR, *Siyasî Tarih: 1980-1995*, s. 55.

²⁸⁴ TANÖR, *Siyasî Tarih: 1980-1995*, s. 55.

²⁸⁵ ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 66.

likte iktidardan tamamen çekilmek yerine, 7 yıl süreyle devlet yönetimindeki etkisini sürdürme yoluna gitmiştir²⁸⁶.

Anayasanın Geçici 4. maddesi ile bazı eski siyasi partilere yönelik yasaklamalar getirildi. Geçici 4. maddesindeki sınırlamalar, 12.09.1983'de başlayıp, bir kısmı 1987'ye, bir kısmı da 1992'e kadar uzanıyordu. Bu madde gereğince yasaklama kapsamına giren partiler şunlardır: AP, CHP, Milli Selamet Partisi ve MHP. On yıl süreli siyasî yasak kapsamında olanlar şunlardır: "Bu partilerin genel başkanları, genel başkan yardımcıları, genel başkan vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları, merkez yönetim kurulu ve benzer sair organlarının üyeleri". Bu politikacılar, 09.11.1982 tarihinden itibaren on yıl süreyle; parti kuramazlar, anayasal hükümler çerçevesinde kurulacak herhangi bir partiye üye olamazlar, milletvekili genel ve ara seçimleriyle mahallî seçimlerde anayasal çerçevede kurulan partiler tarafından milletvekili veya belediye başkanlığına aday gösterilemezler, bağımsız aday olamazlar. Bazı yasaklar ise beş yıl sürelidir. Bu kapsama girenler: 01.01.1980 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Tabîi Üye ve Cumhurbaşkanlığı kontenjanından üye olanlar, TBMM'de bağımsız üye olup da haklarında TCK'nin 125-173. maddelerinde düzenlenen cürümlerden herhangi birisi ile ilgili olarak kamu davası açılmış bulunanlar, TBMM'de bağımsız üye olup da daha sonra yukarıda belirtilen yasaklanmış partilerden birine girmiş olanlardır. Bunlar beş yıl süreyle herhangi bir partide kurucu üye olamazlar ve partinin merkez yönetim kurulları ile benzeri organlarında görev alamazlar.

12 Eylül müdahalesi neticesinde kurulan Milli Güvenlik Konseyi rejimi, önceki askeri rejimlere kıyasla ülkenin hukuki ve siyasi yapısında çok daha köklü ve kapsamlı değişiklikler gerçekleştirmiştir. 1982 Anayasasında askerler lehine öngörülen ve siyasete müdahale etmesini mümkün kılan çıkış garantileri şunlardır:

(1) 1982 Anayasasında silahlı kuvvetlere, doğrudan doğruya herhangi bir bakanlığa bağlanmayarak, kendine özgü bir statü tanındı²⁸⁷. 117. maddede, Genelkurmay Başkanı'nın "görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumlu" olduğu belirtilmiştir. Ayrıca silahlı kuvvetlerin, Bakanlar Kurulunun veya Başbakanın "emrinde" olduğunu belirten ifadelerle bu maddede açıkça yer verilmemiştir. Buna rağmen, Erdoğan'ın ifade ettiği üzere, 1982 Anayasasına göre, silahlı kuvvetlerin Bakanlar Kurulunun em-

²⁸⁶ YAZICI, *age.*, s. 177.

²⁸⁷ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 245-246.

rinde olduğu söylenebilir ise de²⁸⁸, askeri bürokrasinin bu bağlamda seçilmiş sivil iradeye tabi olması büyük ölçüde de facto bir durumdur. Bu vesileyle dolaylı yorumlarla silahlı kuvvetlerin Bakanlar Kurulunun emrinde olduğunun söylenmesi, fiili işleyişin de aynı yönde olduğu anlamına gelmez; nitekim geçmiş yıllarda yaşananlar bunun en büyük delilini teşkil etmektedir. Özellikle 28 Şubat sürecinde yaşananlar ile "27 Nisan E-Muhtırası"nın, silahlı kuvvetlerin Bakanlar Kurulunun emrinde olduğu yönündeki yorum ile bağdaşırılığı bulunmamaktadır.

Anayasadaki "Genelkurmay Başkanının Başbakana karşı sorumlu olması" yönündeki ifade, Genelkurmay Başkanının idari anlamda Başbakana bağlı olduğu anlamına gelmez²⁸⁹. Bunun neticesi olarak Genelkurmay Başkanının, yetkilerini, Başbakanın ya da herhangi bir bakanın onayı ya da vesayeti altında kullanması gerekmez. Bu vesileyle Genelkurmay Başkanı, icrai kararlar almaya yetkilidir; kendisi, görev alanına giren hususlarda bağımsız işlem yapma yetkisine sahip bir idare ajanıdır²⁹⁰. Bu durum, Başbakana karşı sorumlu olmakla birlikte, Genelkurmay Başkanının kısmi de olsa görevi ile alakalı konularda belli bir özerk alana sahip olduğunu göstermektedir. Özerklik ile seçilmişlerin üstünlüğü şeklinde ifade edilen demokratik ilkenin bağdaştırılması pek mümkün değildir. Silahlı kuvvetler Milli Savunma Bakanlığına bağlı bir kurum olarak düzenlenmediği için, Genelkurmay Başkanı ile Milli Savunma Bakanı arasında açık bir hiyerarşi yoktur²⁹¹. Anayasanın, Genelkurmay Başkanının, Başbakanlığa ya da Milli Savunma Bakanlığına bağlı olmasını öngörmeyen, sadece Başbakana karşı sorumlu olduğundan söz edilen 117. maddesi ile 1961 Anayasasında benimsenen statü sürdürülerek, silahlı kuvvetlerin sivil otoritenin denetim altına alınmasını öngören 1949 Tarih ve 5398 Sayılı kanunun bayağı gerisine düşülmüştür. Fiiliyatta geçmiş yıllarda bu sorumluluğun işletilmesine rastlanmamış; siyasi iktidarı alaşağı edebilen bu güce karşı sorumluluk mekanizmasının fiilen işletilmesi pek gündeme bile gelmiş değildir.

(2) 1982 Anayasasının askeri otoriteyi güçlendirdiği bir diğer hüküm 118. maddedir. MGK'nun düzenlendiği bu maddede, 1961 Anayasasından farklı olarak sivil üyelerin sayıları azaltıldı, kararların bağlayıcılığı kısmen de olsa güçlendirildi, Kurul'un yetki alanı genişletildi, bu yolla, inisiyatif askeri kesim lehine çevrildi. 118. maddenin ilk metnine göre, MGK; Cum-

²⁸⁸ *Ibid.*, s. 246.

²⁸⁹ AKGÜNER, *age.*, s. 135.

²⁹⁰ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 248. bu konuda aksi yöndeki görüş için bkz.: AKGÜNER, *age.* s. 135.

²⁹¹ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 250-251.

Kurulunun, MGK tarafından kendisine bildirilen görüşlere uygun politikaları takip edip etmeme konusunda serbesti sahibi olduğu izlenimi vermektedir. Maddede bu ifadeyle birlikte yer alan "öncelikle dikkate alma" ifadesi, hükümetin MGK tarafından kendisine bildirilen görüşlerden farklı politikaları belirleme serbestisinin olduğu yönündeki düşüncayı iyicene zayıflatmaktadır.

Anayasal ifadeyi esas aldığımızda Kurul, icrai bir organ değildir; uzmanlık gerektiren bazı konularda Bakanlar Kuruluna görüş bildiren istişari nitelikte bir organ olarak öngörülmüştür²⁹³. Burada MGK'nun asker üyeleri, milli güvenlikle alakalı bütün konularda değil, sadece silahlı kuvvetlerin görev alanına giren ve profesyonel askerin formasyonu ile yakından bağlantılı olan konularda "uzman" olarak kabul edilebilir²⁹⁴.

1982 Anayasasında MGK'nun karar almaya yetkili olduğu konular, 1961 Anayasasına göre biraz daha geniştir. 1982 Anayasasında, 1961 Anayasasında mevcut olmayan, "Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması konusunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır" hükmüne yer verilmiştir.

MGK'nun fiili işleyişine bakıldığı zaman, iç ve dış güvenliğin sağlanması yanında, eğitim, din vb. konular da dâhil olmak üzere hemen her konu güvenlikle ilişkilendirilmekte, bu alanlarda halkın mukadderatı ile alakalı ararlar burada görüşülüp karara bağlanmakta, bu yolla siyasi iktidarın idirildiği görülmektedir. Kısaca bu Kurul, teknik boyutun ötesine sivil iradenin alanına giren siyasetin de belirleyicisi haline gelmiştir²⁹⁵.

MGK'nun, hükümete yardımcı olmak üzere Bakanlar Kurulunun haricinde bir alt kuruluş özelliği taşıması gerekirdi. Fakat MGK mevcut haliyle Bakanlar Kurulu ile iç içe geçmiş görünüyor. Çünkü (2001 Anayasa değişikliğine göre) yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturan Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu üyesi olan Başbakan ve Başbakan Yardımcıları ile diğer dört bakan, aynı zamanda MGK üyesi. Bu durumda hükümetin bir nevi "kendi kendisine" görüş bildirmesi durumu ortaya çıkıyor²⁹⁶. MGK'nun görev alanı o kadar geniş düzenlenmiştir ki, bu yetki ve görevleri ile birlikte

²⁹³ DURAN, *age.*, s. 130; ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 254.

²⁹⁴ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 254.

²⁹⁵ Adnan KÜÇÜK, "Yeni Anayasada Milli Güvenlik Kurulu", *Zaman Gzt.*, 04.08.2011.

²⁹⁶ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 255-256.

Kurul adeta, milli güvenlik konularında yetkili yarı-askeri yarı sivil ikinci bir hükümet gibi işlev görüyor. Bir diğer ifadeyle bu şekilde toplanan MGK, fiilen askeri üst bürokrasi ile bazı sivil hükümet üyeleri arasında kurulan bir koalisyonu yansıtmaktadır²⁹⁷. Kurulun her yapmış olduğu toplantılarda, ülke gündemindeki hemen her konunun, milli güvenliğin geniş kapsamına dâhil edilerek görüşülüp alınan kararların kamuoyu huzurunda hükümete bildirmesi bu izlenimi güçlendirmektedir²⁹⁸.

Anayasada MGK üyeleri sıralanırken, Genelkurmay Başkanına bakanlardan önce yer verilmektedir. Genelkurmay Başkanının görevi ne kadar hayati öneme sahip olursa olsun, bu sıralamanın, Genelkurmay Başkanının sivil yönetimin emrinde olmasını öngören "sivil yönetim" ilkesi ile bağdaşmadığı²⁹⁹ için, bu hükme katılabilmek mümkün değil³⁰⁰.

Burada demokratik zeminde sorun teşkil eden birinci husus, askerlerin, milli güvenlik politikalarının tayin ve tespitinde görüşlerine başvurulması ve bunlardan faydalanan bir kurum olarak değil de, özellikle güvenlik hassasiyetlerinin öne çıktığı durumlarda çok daha belirgin olmak üzere, siyasi iradeye dayatmalarda bulunan kurum haline gelmesidir. Bir diğer husus da, iç güvenliğin sağlanması bağlamında, eğitimden daha başka alanlara varıncaya kadar, gerçekte demokratik memleketlerde güvenlikle ilişkili olmayan hususların da, güvenlikle ilişkilendirilerek bu Kurul'da karara bağlanmasıdır. Burada şayet sivil irade inisiyatif sahibi olarak karar veren konumunda değil de, dayatılan kararları kabul eden konumunda kalıyorsa, orada seçilmişlerin üstünlüğünden söz edilemez. 1982 Anayasasında yetkilerinin kapsayıcılığı ve askerlerin Kurul içerisindeki etkinliği ile bağlantılı olarak, askerlerin siyasi sistemin nihai koruyucusu ve hakemi olmasının devamı amacıyla tasarlandığı söylenebilir³⁰¹. Bu hükümle, Kurulun yeni yapısı ile kararların hükümet üzerindeki bağlayıcılık rolü pekiştirilmiş, bu yolla askerin sistem üzerindeki vesayeti biraz daha etkili hale getirilmiştir³⁰².

Dış savunma ile alakalı konularda uzman kişiler olarak askeri üst komuta kademesi Kurul'da yer alırken, iç güvenlik alanında uzman olan kişilerin, Kurul'da yer almamaktadır. Bu durumda askerler, dış güvenlik ile birlikte iç güvenlik alanında da uzman kişiler olarak yer almaktadır. İşleri

²⁹⁷ KÜÇÜK, Yeni Anayasada Milli Güvenlik Kurulu.

²⁹⁸ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 255-256.

²⁹⁹ *Ibid.*, s. 256.

³⁰⁰ Mehmet TURHAN, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Y. Diyarbakır, 1989, s. 157-158.

³⁰¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 58.

³⁰² YAZICI, *age.*, s. 184-188.

Bakanı da dâhil olmak üzere hiçbir bakan uzman kişi değildir. Bu durum karşısında, İçişleri Bakanı, iç güvenlik konusunda üst düzeyde donanımlı olması lazım ki, askerlerin iç güvenlikle ilgili önerileri karşısında kendi inisiyatifini ortaya koysun; bu da Bakanlığın tabiatı ile bağdaşır bir şey değildir. Bu vesileyle, askerler, fiilen, hem iç, hem de dış güvenliğin sağlanması konusunda uzman olarak Kurul içerisinde yer almakta, bu da, askerleri Kurul içerisindeki konumunu güçlendirmektedir. Dahası silahlı kuvvetlerin Başbakanlık ya da Milli Savunma Bakanlığına bağlı olmaması sebebiyle sahip olduğu kısmi özerklik, bu kurumu MGK içerisinde biraz daha güçlü ve etkili hale getirmektedir.

(3) Kenan Evren lehine Anayasaya konulan bir hüküm ile Anayasanın belli bir süre değiştirilmesi zorlaştırılmıştır. 175. maddenin ilk metnine göre, Anayasa değişikliği için karar yeter sayısı TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu idi. Geçici 9. maddeye, ilk genel seçimler sonucu toplanacak TBMM Başkanlık Divanı kurulduktan sonra 6 yıllık süre içinde yapılacak Anayasa değişikliklerini Cumhurbaşkanının TBMM'ne geri göndermesi halinde, bu kanunun aynen kabul edilip tekrar Cumhurbaşkanına gönderilebilmesi üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğunun oyu ile mümkündür hükmü konmuştu. Bununla Evren'in değiştirilmesini istemediği bir Anayasanın TBMM'de değiştirilmesi güçleştirilmiş olmaktadır³⁰³.

(4) Anayasanın Geçici 2. maddesi ile Milli Güvenlik Konseyi bağlamında askeri kesim lehine iki türlü çıkış garantisi sağlandığı görülmektedir. Birincisi, "12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı Kanunla kuruluşu gösterilen Millî Güvenlik Konseyi, Anayasaya dayalı olarak hazırlanacak Siyasî Partiler Kanunu ile Seçim Kanununa göre yapılacak ilk genel seçimler sonucu TBMM toplanıp Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında kanunlara göre görevlerini devam ettirir". Bu hükümle Millî Güvenlik Konseyi, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra da yasama yetkisini sürdürmeye devam etmiş olmaktadır.

İkincisi, TBMM toplanıp göreve başladıktan sonra, Millî Güvenlik Konseyi, 6 yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşmekte ve Millî Güvenlik Konseyi üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını almaktadır. Ayrıca Konsey üyeleri, TBMM üyelerinin haiz bulundukları özlük hakları ile dokunulmazlığına sahip olmaktadır. diğer yandan Cumhur-

³⁰³ *Ibid.*, s. 179.

başkanlığı Konseyi, 4. fıkrada belirtilen konularda, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yardımcı olmak üzere istişari nitelikte yetkilerle donatılmıştır³⁰⁴.

(5) Silahlı kuvvetler, kamu kurum ve kuruluşları üzerinde "her türlü inceleme, araştırma ve denetleme" yetkisi olan Devlet Denetleme Kurulu'nun denetleme görevi alanı dışına çıkarılmıştır. Silahlı kuvvetler, 12 Mart ara rejimi döneminde silahlı kuvvetlerin Danıştay denetimi haricinde bırakılmasına benzer bir şekilde bu hüküm ile Devlet Denetleme Kurulunun denetleme görevi kapsamı dışına çıkarılmak suretiyle askeri gücün sivil otorite karşısında sahip olduğu mahfuz alan genişletilmiş olmaktadır³⁰⁵.

(6) Anayasanın 125. maddesinin ilk metninde, orgeneral ve oramirallerin sayısal olarak sivil kişilere karşı mutlak üstün olduğu, kararların toplanmaya katılan üyelerin salt çoğunluğu ile alındığı, askerlerin onay vermediği bir kararın çıkmasının mümkün olmadığı, üst düzey askerlerin terfi ve emeklilik işlemleri ile ihraç kararlarının verilmesi konusunda nihai kararların alındığı YAŞ kararları yargı denetimi dışında bırakılmıştı. Bu durumda, askeri iradenin belirleyiciliğinde alına kararlar denetim dışına çıkarılmış olmaktadır. Diğer yandan bu mekanizma yolu ile sivil irade YAŞ düzeyinde, silahlı kuvvetler içerisindeki terfilerde büyük ölçüde devre dışı bırakılmış olmakta, bu yolla siyasi irade sekteye uğratılmaktadır. Bunun anlamı askeri kurumun sivil irade karşısında otonomi elde etmesidir.

(7) Anayasanın 122. maddesine göre, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunun sıkıyönetim ilan etmesinin, 120. maddeye göre, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde, olağanüstü hal ilan etmesinin MGK'nun görüşünün alınması şartına bağlanması da askerler lehine bir çıkış garantisi sağlamaktadır. Sıkıyönetim ya da olağanüstü hal ilanı, siyasi nitelikte kararlardır. MGK'nda görüşme şartının aranması, askerlerin bu kararların alınması sürecine dâhil edilmesi anlamına gelmektedir.

(8) Anayasanın Geçici 15/3. maddeye göre, "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak TBMM'nin Başkanlık Divanını oluşturmaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı

³⁰⁴ ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 66.

³⁰⁵ YAZICI, *age.* s. 183-184.

Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merci-ine başvurulamaz. Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır". Bu hükümle ilgili kişiler hakkında güçlü dokunulmazlıklar sağlanmaktadır³⁰⁶. Geçici 15/3. fıkra ile Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan kanun, KHK ve kararlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasının ileri sürülmesi yasaklanmıştır. Bu dönemde çıkarılıp da hakkında iptal davası açılması men edilen 669 Kanun, 90 KHK ve 76 tane de Milli Güvenlik Konseyi Kararı mevcut idi. Diğer kanunlarda olduğu gibi bu kanunların parlamento tarafından değiştirilmesi ya da yürürlükten tamamen kaldırılması mümkün olduğu halde, AYM'nin denetim yetkisine getirilen bu kısıtlama, Brezilya'lının "otoriter enkaz" olarak nitelendirdiği kalıntıların temizlenmesi teşebbüsleri önündeki önemli bir engeli teşkil etmekte³⁰⁷, bu yasaklama ile söz konusu dönemde çıkarılan pek çok kanun ve diğer hukuki düzenlemeler, yürürlükteki diğer hukuk kuralları karşısında üstün ve ayrıcalıklı bir konuma getirilmiş olmakta³⁰⁸, bu şekilde askeri iradenin sivil yönetime geçişten sonra da hukuk düzeni üzerinde etkisini sürdürmesi temin edilmiş olmaktadır³⁰⁹.

İlerleyen yıllarda askerlerin etki alanını daraltan bazı hukuki ve fiili iyileşmeler de ortaya çıkmıştır. Ayrıca belli dönemlerde askerlerin etkin olma çabası içerisine girdikleri de olmuştur. Bunlardan önce hukuki iyileşmeler üzerinde duracağım.

Anayasanın Geçici 4. maddesi ile bazı eski siyasilere yönelik olarak getirilen yasaklar, 17.05.1987 Tarih ve 3361 Sayılı Anayasa Değişikliği kanunu ile kaldırılmış ve bu değişiklik ile birlikte eski siyasiler siyaset sahnesindeki yerlerini almıştır.

Milli Güvenlik Konseyinin Kenan Evren dışında kalan dört üyesi tarafından oluşturulan ve sadece istişari nitelikte yetkilerle donatılmış olan Cumhurbaşkanlığı Konseyi, Anayasanın ilgili hükmü gereğince 1989 yılında kendiliğinden dağıldı.

³⁰⁶ *Ibid.*, s. 203.

³⁰⁷ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 106.

³⁰⁸ ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 68.

³⁰⁹ YAZICI, *age.*, s. 203-204.

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görevi sona erip yerine sivil bir kişi olan Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte bir güvence daha sona ermiş oldu³¹⁰.

Bir diğer güvence, 1982 Anayasasının ilk 6 yıl içinde Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen Anayasa değişikliği teklifinin tekrardan kabul edilebilmesi için lüzumlu görülen TBMM üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğunun aranması yönündeki askerlerin kurmuş olduğu düzeni daha da korunaklı kılmayı amaçlayan güvence sona erdi³¹¹.

23.07.1995 Anayasa Değişikliği ile 1982 Anayasasının Başlangıç Kısımının 12 Eylül 1980 Askeri darbesinin meşruiyetine ve gerekliliğine vurgu yapan ilk iki paragrafı kaldırıldı.

2001 Anayasa değişikliği ile Geçici 15. maddenin son fıkrası ile Konsey döneminde çıkarılan hukuki işlemlere yönelik yargısal denetim muafiyeti kaldırıldı.

2010 Anayasa değişikliği ile Geçici 15. madde ile sağlanan bütün yargı muafiyetleri kaldırıldı, bu dönemde görevde olan kişiler hakkında dava açma yolu açılmış oldu.

2001 Anayasa değişikliği ile MGK'nun kararlarının niteliği ile üye yapısı siviller lehine değiştirildi. Buna göre, MGK üyeleri arasına Başbakan yardımcılar ile Adalet Bakanı da dâhil edilerek sivil üyelere üstünlük sağlandı. İlk metinde "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır" ifadesi yerine "Bakanlar Kurulunca değerlendirilir" ifadesi getirildi.

07.07.2003 tarihinde yürürlüğe giren 7. AB Uyum Paketi³¹² olarak anılan kanunla, MGK Genel sekreterliğinde sivil iradenin inisiyatif alanı kısmen de olsa genişletildi. MGK Genel Sekreterliği Kanununun 9. ve 14. maddelerinin kaldırılması ve 13. maddesinin değiştirilmesi suretiyle Genel Sekreterliğin işlevleri danışma organı niteliğinde bulunan Kurul'un sekreteryaya hizmetlerine uygun hale getirildi. 5. madde değiştirilerek Kurul'un ayda bir yerine iki ayda bir toplanması hükme bağlandı. Kurul'un, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nun talebi üzerine toplanması imkânı da getirildi. 15. madde değiştirilerek Genel Sekreterlik makamına doğrudan Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile yapılması usulü getirildi. Daha önceleri siviller Genel sekreter seçilemezken, bu kanunla bu yol açılmış oldu.

³¹⁰ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 109.

³¹¹ *Ibid.*, s. 109.

³¹² 30.07.2003 Tarih ve 4963 Sayılı Kanun, RG: 07.08.2003 Tarih ve 25192 Sayılı.

Anayasanın ilk metninde silahlı kuvvetlerin denetlenmesi konusunda "milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak" yapılması esası benimsenmişti. Burada şeffaflıktan kaçınılarak "gizliliğin" sağladığı zırhla silahlı kuvvetlere kısmi bir özerkliğin sağlandığı görülmektedir. Bu hüküm 2004 Anayasa değişikliği ile kaldırıldı. 03.12.2010 Tarih ve 6085 Sayılı Kanun 44/2. maddesinde denetim neticesinde hazırlanan raporun kamuoyuna duyurulması konusu düzenlenmiştir. Bu maddede, "Savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulunca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir" hükmü yer almaktadır.

2010 Anayasa değişikliği ile 125/2. maddene "YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır." şeklindeki cümle eklenerek YAŞ kararlarına kısmen de olsa yargı yolunun açılmış oldu.

Genelkurmay Başkanının daha önce yargılanma mekanizmasına ilişkin hiçbir hukuki düzenleme mevcut değildi. Bu durum Genelkurmay Başkanının hukuki zeminde denetimini güçleştirdiği için, sistem içerisinde etkileri siyasi hayata da uzanacak şekilde güçlü hale getirmekte idi. 2010 Anayasa değişikliği ile Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının yüce divanda yargılanmaları hususu düzenlenerek en azından Genelkurmay Başkanının yargılanma mekanizması belirlenerek bu gücün hukuki çerçeveye alınması sağlanmıştır.

Ordu-siyaset ilişkileri bağlamında TSK birlikleri ile sivil emniyet güçleri arasındaki işbirliği şartları ve kurallarının düzenlendiği, inisiyatifin askeri kesime aktarılması neticesini doğuran idari uygulamalara dayanak teşkil eden ve "gizli" ibaresini içeren Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü, Refah-Yol hükümetinin düşmesini takip eden dönemde, 07.07.1997'de imzalanarak kabul edilmişti. Bu Protokolün çıkarılmasına kanuni dayanak teşkil eden 5442 Sayılı İl İdaresi Kanununun 11/D maddesi, askerlerin şiddet olaylarında kendiliklerinden inisiyatif almaları yolunu açmadığı, bu konuda inisiyatif Valilere verildiği, ilde çıkabilecek ya da çıkan olaylar üzerine jandarma ve askeri birimlerin olaylara müdahale edebilmeleri valinin talebine bağlı kılındığı halde, EMASYA Protokolü ile askeri birliklerin, büyük toplumsal hareketler karşısında, yerel mülki idare amirinin çağrısı ve kararı beklenmeden harekete geçmesi, ilgili ildeki polis ve jandarmanın, yardıma gelen askeri birliğin komutanının emrine girmesi, gar-

nizon komutanının mülki idare amirinin güvenlikle ilgili yetkilerini fiilen devralması ve bu tür olayların öngörülmesi için sivil alanda geniş bir istihbarat çalışmasının askeri güçler tarafından yapılması, MİT, Emniyet ve askeri istihbarat birimlerinin Garnizon Komutanlığı bünyesinde oluşturulan Asayiş Güvenlik Merkezlerinde toplanması öngörülmüyor, EMASYA Komutanları halkı fişleme konusunda yetkilendirilmiş oluyordu³¹³. 28 Şubat Postmodern darbesinin bir ürünü olan EMASYA Protokolü açık bir şekilde devletin iç işleyişinin askerileşmesi neticesini ortaya çıkarmakta idi. Burada Protokol ile sıkıyönetim ve olağanüstü hal benzeri, ikisinin arasında fiili bir olağanüstü yönetim usulü ihdas edilmiş olunmakta idi³¹⁴. Balyoz Eylem Planı'nın altında imzası olduğu iddia edilen dönemin 1. Ordu Komutanı Org. Çetin Doğan, darbe planı olduğu iddia edilen seminerdeki konuşmaların, EMASYA Protokolü çerçevesinde yapıldığını söyleyince, söz konusu Protokol gündeme geldi. Bunun üzerine, 4 Şubat 2010 tarihinde EMASYA protokolü kaldırıldı³¹⁵.

Kamuoyunda "Kırmızı Kitap", "gizli Anayasa" olarak bilinen ve resmi adı Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB), ülkenin milli güvenlik siyasetinin esaslarını içeren bir yol haritası olması hasebiyle, dönemin siyasi karar alıcılarının ülke ve dünya perspektifini ele veren bir belge niteliğine sahiptir. Gizlilik damgasını taşıyan bu belge, bugüne kadar daha ziyade askerlerin belirgin bir şekilde etkili olduğu bir ortamda kabul edildiği, kısaca askerlerin izini taşıdığı için, güvenlik perspektifi yoğun bir iç ve dış tehdit, iç ve dış düşmanlar bağlamında belirlenmekte idi. Bu durum, uzunca süre kamuoyunda askerlerin siyasete müdahalesini meşrulaştırıcı bir gerekçe olarak okunuyordu. En nihayetinde bu tartışmalar bağlamında ortaya çıkan demokratikleşme talepleri ile de uyumlu bir şekilde, 22.11.2010'da yeniden yazılan MGSB, iç tehdit olgusundan tamamen arındırıldı³¹⁶.

Asker-siyaset ilişkisinde münferit olarak da olsa seçilmişlerin atanmışlara yönelik üstünlük sağlamasına örnek teşkil edebilecek bazı fiili hadiseler de yaşanmıştır.

³¹³ Protokol'ün tam metni için, Bugün Gazetesi, "İşte darbecilerin güvendiği o protokol" 25.01.2010. <http://www.bugun.com.tr/haber-detay/90914-darbecilerin-guwendigi-protokol-haberi.aspx> (erişim, 30.12.2010)

³¹⁴ Adnan KÜÇÜK, "Kaldırmak İçin Ne Bekleniyor", *Zaman Gzt.*, 28.01.2010.

³¹⁵ *Seta Analiz: 2010'da Türkiye*, <http://www.setav.org/ups/dosya/59657.pdf>, (ET: 10.01.2011).

³¹⁶ *İbid.*

Sürekli "seçilmişlerin atanmışlara önceliği"nden söz ederek; askeri bürokrasiyi sivil siyasetin denetimi altına almaya çalışan³¹⁷ Turgut Özal'ın seçilmişlerin üstünlüğünü sağlamaya yönelik üç önemli başarısından söz edilebilir. Birincisi, Özal'ın Başbakan olarak Devlet protokolündeki yeriyle ilgilidir. Özal, Başbakan olduğu zamanlarda yedinci sırada olan yerini, 1987 başlarında yapmış olduğu değişiklikle üçüncü sıraya getirmiştir³¹⁸. İkincisi, 1987 Haziranı'ndaki "Org. Necdet Özturun Operasyonu"dur. Başbakan Özal, askeri geleneklerin gereği olarak Genelkurmay Başkanı olması beklenen Özturun'un emekliliğini, yerine de Org. Necip Torumtay'ın atanmasını sağlamıştır. Bu operasyon, sivil-siyasi otoritenin askeri otorite karşısındaki gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Üçüncüsü, Körfez Savaşı esnasında dış ilişkiler ve milli güvenlik siyasetinin belirlenmesi konusunda Özal aktif bir tutum takınarak benimsemiş olduğu politika tercihleri bağlamında Genelkurmay Başkanı Org. Necip Torumtay ve Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ile ihtilafa düşmesi üzerine, bu tutum, her ne kadar asker-sivil elitin büyük tepkilerini çekmiş ise de, Özal tutumundan vazgeçmemiştir. Özal'ın bu kararlı tutumu neticesinde Torumtay, istifa etme yolunu seçmiştir³¹⁹.

2010 ve 2011 seneleri, 27 Mayıs 1960 sonrasında bu yana uhdesinde bulundurduğu fiili, hukuki, sosyolojik ve idari imtiyazlarla, siyaset üzerinde "vesayet" statüsüne sahip olan ordunun, yoğun ve yaygın bir şekilde topyekûn eleştirilip sorgulandığı, darbe ve benzeri fiillerin gerçekleştirildiği iddiasıyla çoğu muvazzaf ve emekli komutanlar hakkında davaların açıldığı, daha önceleri gündeme bile gelmeyen çoğu askeri ihmaller sebebiyle en ağırından eleştirilerin yapıldığı ve bu sebeple de bazı önemli mevzilerinden geri çekilmeye zorlandığı seneler oldu. 2010 yılında asker-siyaset ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme, Balyoz Darbe Planı oldu. 20.01.2010 günü Taraf Gazetesinde yayınlanan belgelerle gündeme oturan darbe planının adli, askeri ve siyasi etkileri, 2011 yılına da yansdı. 16 Aralık'ta 195 sanıklı davanın ilk duruşmasının yapılmasıyla, darbe teşebbüsünde bulunanlar doğrudan yargı karşısına çıkarıldılar. Bu çerçevede, 2010 ve 2011 yılları, gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve idari tasarruflar itibarıyla, 2007 yılından beri yetki aşımı veya görev ihmali iddialarıyla sorgulanan ordunun hesap vermeye zorlandığı bir yıl oldu³²⁰.

³¹⁷ Mustafa ERDOĞAN, "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Ed.: İhsan DAĞI & İhsan SEZAL), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 21.

³¹⁸ BURAK, agm. s. 60, Dn. 52.

³¹⁹ *Ibid.*, s. 60.

³²⁰ *Seta Analiz: 2010'da Türkiye*, <http://www.setav.org/ups/dosya/59657.pdf>, (ET: 10.01.2011).

2010 Anayasa değişikliği ile Anayasanın Geçici 15. maddesiyle sağlanan yargı muafiyetlerinin kaldırılması neticesinde, 06.06.2011 günü, 12 Askeri darbesini gerçekleştiren darbeci liderlerden Kenan Evren'in, 12 Eylül askeri darbesine yönelik adli soruşturma kapsamında ifadesi alındı³²¹.

2010 yılında gerçekleştirilen YAŞ toplantısında, siyasi iktidarın, yıllardır kanuni yetkilerini kullanmamaları sebebiyle fiilen tatbik edilen askeri teamüller terk edilerek sivil iradenin kanuni yetkilerini kullanma iradesi göstermesi neticesinde, ordunun siyasi irade tarafından denetiminin ilk örneği yaşandı. Siyasi iktidar, hem komuta kademesinin belirlenmesi konusundaki kanuni yetkisini kullandı, hem de Balyoz Darbe Planı kapsamında darbe hazırlığı içerisinde yer aldığı iddia edilen subayların terfileri engellendi. Bu uygulama neticesinde, kuvvet komutanlarının belirlenmesindeki askeri teamüllerin yerini kanuni yetkilerin kullanılması almış oldu³²².

Son iki yıldır bazı askerlerin darbe teşebbüsleri deşifre edilerek yargılanmaları; bazı komutanların terörle mücadele esnasında gösterdikleri iddia edilen ihmallerden dolayı haklarında sorgulama ve yargılama faaliyetlerinin sürdürülmesi; yargı kurumunun bu tür tutumları karşısında ordu kurumunun yargılamayı engelleyici yönde etkili ve önleyici nitelikte bir direnç gösterememesi, kendisini resmi ideolojinin koruyucusu konumunda gören askeri kesime karşı toplumsal hürriyet alanının genişlemesi; bununla paralel olarak askerlerin eylem ve işlemlerine yönelik tartışma ve en ağırından eleştiri alan ve imkânlarının genişlemeye başlaması; bu alan genişledikçe rejimin iktidar alanının daha da daralıyor olması; bu tartışma ve sert eleştiriler neticesinde, askerlerin, hem iktidarlarının eskisine kıyasla güç kaybetmesi, hem de ideolojik olarak yıpranması; toplum üzerindeki ideolojik hâkimiyetini yitirmeye başladığı andan itibaren gerçek siyasi hâkimiyetini de kaybetmeye başlaması, kısaca vesayetçi rejimin iktidar dayanaklarının daralması neticesini ortaya çıkardığı görülmektedir³²³.

Bu dönemde askerlerin siyasete karşı üstün olması ya da olma yönünde çaba sarf etmesine ilişkin bazı örnekler de mevcuttur. Bunlar da şu şekilde sıralanabilir.

Refah Partisi'nin, 24.12.1995 genel seçimlerinde geçerli oyların yüzde 21,4'ünü alarak 158 milletvekili çıkarması kimi asker ve sivil çevrelerde fre-

³²¹ "Kenan Evren, Savcıya Evinde İfade Verdi", *Zaman Gzt.*, 06.06.2011; "Kenan Evren'e 12 Eylül'le İlgili 12 Soru", *Milliyet Gzt.*, 06.06.2011.

³²² *Seta Analiz: 2010'da Türkiye*, <http://www.setav.org/ups/dosya/59657.pdf>, (ET: 10.01.2011).

³²³ KOÇAK, Politika yapan bir ordu, bütünlüğünü koruyamaz.

kansı yüksek gerilimlere ve laiklik temelli kaygılara sebep oldu. Siyasi literatürde "post-modern darbe" olarak da ifade edilen 28 Şubat Sürecine zemin hazırlayan faktörlerin en başında, Kemalistler tarafından hararetle ileri sürülen, "RP'nin demokrasiye ve demokrasinin ön-şartı olduğunu ilan ettikleri laikliğe içtenlikle inanmadığı" tezi gelmektedir³²⁴. 28 Şubat süreci, içinde medya organları, siyasi partiler, sivil toplum örgütü görünümüne sahip yapılar ve başta Üniversite camiası olmak üzere bazı aydın çevreler ile bunlara destek veren toplumsal kesimlerden teşekkül eden laik kamuoyunun, İslami bir partinin kazandığı seçim başarılarından dolayı duyduğu derin endişeyle beslenmiş bir askeri müdahale olarak da yorumlanmaktadır³²⁵. Sözü ettiğim laik çevrelerin, seçilmiş hükümetin görevden uzaklaştırılması amacına yönelik olarak, çok yoğun ve yaygın bir şekilde yürüttükleri "laiklik ilkesinin tehdit altında olduğu" yönündeki tahşidat ile de beslenen ve desteklenen TSK, MGK vasıtasıyla 28 Şubat sürecini başlatmış oldu.

Laikliğin tehlike altında kaldığını düşünen ordu, 28 Şubat tarihinde yapılan ve rekor denecek kadar uzun süren MGK toplantısında, askerlerin siyasete müdahalesi anlamına gelen ve askeri kesimin dayatmalarını içeren meşhur kararlar alındı. MGK toplantısında karara bağlanarak kamuoyuna duyurulan bildirinin, bir "muhtıra" olarak nitelenmesi gerektiğini belirten Erdoğan'a göre, Bildirinin müelliflerinin temel kaygıları, "Atatürk milliyetçiliği", "Atatürk ilke ve inkılâpları", "çağdaş medeniyet", "rejim aleyhtarlığı", "çağdışı uygulamalar", "devleti güçsüzleştirmeye yeltenmek" gibi ibarelerde yansıyan devletçi-ideolojik bir kaygıdır³²⁶. Laikliğin tehlike altında kaldığını düşünen ordu, 28 Şubat kararlarını dayatmak suretiyle siyasi hayata müdahale etmiş olmaktadır. 28 Şubat sürecinde yüksek yargı hâkimleri ve gazeteciler "irtica brifingleri" veren Genelkurmay üzerinde en çok vurgu yaptığı hususlardan birisi de, darbelere zemin teşkil eden TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesi idi. Bu vurgularla, TSK'nin durumdan vazife çıkarmasının bir görev olduğu belirtiliyordu.

TSK'nin, siyasete müdahalesi bunlarla son bulmamıştır. Bunun en bariz örneklerinden birisi de, kamuoyunda E-muhtıra olarak da bilinen 27 Nisan 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapıldığı gece Genelkurmayın resmi internet sitesinde yayımlanmış olduğu bildiri³²⁷ vasıtasıyla ortaya konu-

³²⁴ Hakan YAVUZ, "Milli Görüş Hareketi: Muhallif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (İslamcılık)*, (Haz: Tarul BORA & Murat GÜLTEKİNGİL), C. 6, İletişim y., İstanbul, 2004, s. 600.

³²⁵ Ali BAYRAMOĞLU, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim y., İstanbul, 2007, s. 13.

³²⁶ Mustafa ERDOĞAN, *28 Şubat Süreci*, Yeni Türkiye y., Ankara, 1999, s. 24.

³²⁷ Bildirinin tam metni için bkz. http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html.

lan müdahaledir. Halkın din duygularının istismar edildiğinin öne sürüldüğü bildiride, laikliğe aykırılık teşkil ettiği ileri sürülen bir dizi olaylardan söz edildikten sonra, bu tür faaliyetlerin başta laiklik olmak üzere devletin temel değerlerini aşındırmayı amaçladığı, devlete meydan okumaya dönüşen bu çabaların din kisvesi altında yapıldığı, bu tür faaliyetlerin, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle benzerlik taşıdığı, bütün bunların Cumhuriyete sözde değil özde bağlı olmak ilkesi ile çelişerek Anayasanın temel hüküm ve ilkelerini ihlal ettiği, Cumhurbaşkanlığı sürecinde öne çıkan sorunun laikliğin tartışılması konusuna odaklandığı, bu durumun TSK'ni endişeye sevk ettiği, TSK'nin bu durumda laikliğin yanında yer aldığı, TSK'nin kesin kes bu tür tartışmaların ve olumsuz yorumların karşısında olduğu ve tavrının çok açık ve net olduğu belirtilerek siyasi hayata müdahale etmek istenmiştir. Bu E-Muhtıra metni, TSK'nin internet sitesinden ancak 29 Ağustos 2011 günü kaldırılmıştır³²⁸.

Türkiye’de Asker-Siyaset İlişkisine İlişkin Ortaya Çıkan Umumi Manzara

Türkiye’de askerler, darbe yapma veya hükümete ya da parlamentoya dayatmalarda bulunma şeklinde siyasete müdahale ettikleri zaman, müdahalenin hukuken meşru bir görev olduğunu ileri sürerlerken dayandıkları kanuni meşruiyet kaynağı, TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesidir³²⁹. Bunu teyit eden son iki örneğe bir bakalım: Genelkurmay eski Başkanı Org. Işık Koşaner şunları söylemiş: “Hani diyorlar ya 35. maddeyi kaldır da bilmem ne maddeyi koy. İster koy ister koyma. Biz Silahlı Kuvvetler olarak bunun için varız. Bu bizim doğal tarihi görevimiz. Kimse bunun aksini bize söyleyemez. O zaman bizim varlığımızı inkâr ederiz”³³⁰. 12 Eylül 1980 darbesinin lideri Kenan Evren, 06.06.2011 günü 12 Eylül darbesine yönelik olarak Ankara Cumhuriyet Savcılığınca yürütülmekte olan soruşturma kapsamında savcılara vermiş olduğu ifadede, 12 Eylül darbesini, TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak yaptıklarını; yapmış oldukları bu darbeden pişman olmadığını, aynı şartların mevcut olması halinde yine darbe yapacağını belirtmiştir³³¹.

Burada şu soruyu sormak lazım, diğer kanunlarla birlikte düşünüldüğü zaman, askeri müdahalelerin 35. maddeye dayandırılması hukuken ne ka-

³²⁸ “O Bildiri Artık Yok!”, *Zaman Gzt.*, 30.08.2011.

³²⁹ SUNAY, *age.*, s. 257-258.

³³⁰ “Işık Koşaner’den ‘Varan 2’: Yasaların Dışına Çıktık Şimdi Hesabını Veremiyoruz”, *Zaman Gzt.*, 26.08.2011; “Işık Koşaner İtiraflarında 2. Perde”, *Bugün Gzt.*, 26.08.2011.

³³¹ “Evren: Pişman Değilim Şimdi Olsa Yine Yapardım”, *Star Gzt.*, 07.06.2011.

dar meşrudur; bir tarafta İç Hizmet Kanununun 35. maddesi, diğer tarafta bu tür davranışları suç sayan Türk Ceza Kanun (TCK) hükümleri (Anayasal Düzene ve Bu Düzenin İşleyişine Karşı Suçlar, md. 309-316) yer almaktadır; TSK mensupları, TCK'ndaki bu hükümlere rağmen niçin hala darbe yapmayı tarihi bir görev olarak görmektedir? Türkiye'de asker-siyaset ilişkilerindeki en kritik noktayı, bu soruların cevapları oluşturmaktadır.

Askerlerin siyasete müdahalesi, Anayasanın 2. maddesinde ifadesini bulan demokratik devlet ilkesi ile çelişmektedir. Askeri müdahalelerin, Anayasanın muhtelif maddelerindeki demokratik devleti öngören hükümleri ile TCK'ndaki bazı hükümleri ihlal ettiği gayet açık ve bedihi olduğu halde, bazı kişilerin, bu müdahaleleri doğal tarihi bir görev olarak savunması, esasen hem hukuk devletinin hem de demokratik devletin inkâr anlamına gelmektedir.

Bu durum karşısında, benzer ya da aynı içerikteki şu vakalarda birbirleri ile çelişme arz eden tutumların sorgulanması gerekiyor: Madem TSK'nın yönetime el koyması kanuni bir yetki, 22 Şubat ve 21 Mayıs'çılar (Talat Aydemir ve ekibi) niçin yargıldılar, 12 Mart Muhtırası döneminde muhtıra yerine uzun süreli askeri müdahaleyi savunanlar niçin ordudan tasfiye edildi, şimdilerde Balyoz davası şeklinde ifade edilen darbe teşebbüsünde bulundukları iddia edilen kişiler niçin yargılanıyorlar, 12 Eylül darbecileri hakkında niçin adli soruşturma başlatıldı? Bu soruyu haklı çıkaran bir diğer soru da şudur: Niçin 27 Mayıs darbesini, 12 Mart muhtırasını verenler yargılanmadılar, 28 Şubat post-modern darbecileri ve 27 Nisan E-muhtırasını veren komutan hakkında hala niçin adli soruşturma başlatılmamıştır? Şayet askeri müdahale suç değil ise birinci soruda, şayet suç ise ikinci soruda sözü edilenler nasıl izah edilecek? Bu sorularda tamamen karmaşık bir durum söz konusudur.

İç Hizmet Kanununun 35. maddesini salt kendi hükümleri bağlamında değerlendirmek isabetli olmaz. Bu hükmün Anayasa ve diğer kanunlarla bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Bu hükmün, askeri yönetimi ve müdahaleyi tamamen reddeden demokratik devleti, demokratik kurumları ve diğer kanunları göz ardı ederek yorumlanması, hem kendi içerisinde azim çelişkilere sebep olur, hem de hukuki bütünlük tamamen ortadan kalkmış olur.

Anayasa ve TCK'da yazılanlara rağmen Türkiye'de çok sayıda çeşitli şekillerde askeri müdahalenin gerçekleşmesinin temel sebebini, ordunun, devlet ideolojisinin asli bekçisi; yani koruyucu ve kollayıcısı olduğu yönün-

deki anlayışın içtenlikle benimsenmiş olunması teşkil etmektedir. Bu anlayışın, özellikle bu müdahalelerin gerçekleştirildiği ya da müdahale öncesi dönemlerde, hem müdahaleci ya da müdahaleyi destekleyen askerlerce, hem de bazı siyasi partiler, toplumsal kesimler, medya, Üniversite camiası ve devlet elitleri arasında yaygın bir şekilde benimsendiği ve desteklendiği görülmüştür. Bu tutumlar, asker-siyaset ilişkilerinde, Türkiye’de demokrasinin pekişmesi açısından en büyük handikapı teşkil etmektedir.

Yine asker-siyaset ilişkileri bağlamında Türk demokrasisini ileri demokrasilerden farklı hale getiren ayırt edici özelliklerinden birisi de, devletin resmîleştirilmiş ve anayasal hüküm ve kurumlar vasıtasıyla teminat altına alınmış resmi bir ideolojisinin bulunmasıdır. Devletin bu resmi ideoloji ile bütünlük içerisinde varlığı, toplumdan hem ayrı, hem de ondan üstün konumdadır. İdeolojik devlet, toplumun teknik bir aracı değil, bilakis o, toplumun dizayn edicisidir. Kısaca ideolojik devlet etken, toplum edilgen bir unsurdur. Hem askerlerin kendisine biçtiği hem de sözünü ettiğim çevrelerin askerlere yükledikleri temel misyon, “tenvir-tenevvür” ilişkisi bağlamında geri konumda olan toplumu “dizayn etmek”, ona “nizam vermek”, “doğru yolu göstermek” ya da bu tür politikaların tatbik edilmesini sağlayıcı yönde “koruma ve kollama” işlevlerini yerine getirmek olduğu için, devletin silahlı gücü, TCK’nda ne yazarsa yazsın, bu misyonun gereklerini yerine getirmekten imtina etmemekte; bunun tarihi doğal bir görev olduğuna inanmaktadırlar³³². Modern dönemde Türk ordusu, diğer kurumlardan daha fazla kendisini devletle ve rejimle özdeşleştirmiştir. Her ne kadar Atatürk, Cumhuriyeti “gençlere emanet ettiği”ni söylemiş ise de, ordu, sürekli vurgulu bir şekilde Cumhuriyetin kendilerine emanet edildiğini ileri sürerek eylemlerine ve söylemlerine meşruluk kazandırmaya çalışmaktadır³³³. Bu vesileyle Anayasal ve kanuni yollarla muhkem bir şekilde koruma altına alınan resmi ideoloji, askerlerin siyasi hayatı kontrol etmelerini ya da kendisi gerekli gördüğü ve şartlar da olgunlaştığı zaman darbe yapmalarını meşrulaştırıcı yönde işlev görmektedir. Bu sebeple, Türkiye’de, demokratik siyasetin, olağan gibi görünen dönemlerde bile devlet katında ve nazarında belirleyiciliği yoktur. Kamu siyasetine ve ulusal çıkarlara ilişkin asıl belirleyici kararları almaya yetkili merci, halk ile temsil bağı olan sivil siyasetçiler değil, resmi ideoloji istikametinde hareket eden Devlet yetkilileridir³³⁴.

³³² ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 337.

³³³ Hamza AL, “Askerin Politik ve Bürokratik Gerçeklik Yanılgısı”, *Zaman Gzt.*, 04.02.2010.

³³⁴ ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 336.

Türkiye’de çoğu etkili çevrelerde darbelere ve demokrasiye karşı takınılan tutum noktalarından ciddi sorunlar mevcuttur. Silahlı kuvvetlerin konumu o kadar mümtaz ki, bazı devlet seçkinleri, siyasi seçkinler, üniversite camiası, medya, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, Türk-İş, TÜSİAD vb. korporatist kuruluşlar, resmi ideolojinin çekirdeğini teşkil eden Atatürkçülük ve ulusal çıkarlar konusundaki tutumlarını büyük ölçüde askerlerle, onlardan etkilenmek suretiyle tayin ve tespit etmektedirler³³⁵. Diğer yandan bazı kesimler, yapılan Anayasadan; bir diğer ifadeyle neticeden hareketle, 1961 Anayasasını nazara vermek suretiyle³³⁶, bu Anayasanın liberalliği, hürriyetçi ve demokratikliği üzerinde vurgu yaparak bu darbeyi tezkiye ederlerken, diğer bazı kesimler de, özellikle ülkenin terör ve kaos ortamından çıkışını sağladığı gerekçesi ile 12 Eylül 1980 darbesini savunmaktadırlar. 27 Mayısçılar, “benim darbem iyidir” diyerek tarafgir olduğu darbeye toz kondurmazken, 12 Mart ve 12 Eylül’ü ötekileştirerek kıyasıya eleştirmektedirler. Bazı 27 Mayısçı çevreler, 28 Şubat “post-modern darbesi” ile 27 Nisan E-Muhtırasına destek vermekten de imtina etmemektedirler.

Ahmad’ın ifade ettiği üzere, “Türk ordusu kendisini, Cumhuriyetin ve onun Kemalist mirasının koruyucusu olarak gördüğü sürece müdahale ihtimali her zaman için mevcuttur. ...ordunun sadece nüfusun önemli bir kısmı ve yönetici elitin bir bölümü krizin çözümü için askeri yönetimin tek çare olduğu inancına ulaştığı zaman yönetime el koymaktadır”³³⁷. Kenan Evren’in “Silahlı Kuvvetler durduğu yerde darbe yapmaz. Millet in çağrısıyla yapar. 12 Eylülde Millet istediği için büyük bir zorlama içinde yapılmıştır. Eğer böyle olmamış olsaydı 12 Eylül’e kadar beklenmezdi”³³⁸ şeklindeki sözleri Ahmad’ın bu düşüncesini teyit etmektedir.

Çok partili hayata geçişten sonra, hemen hemen tüm siyasi iktidarlar, özellikle de DP, AP, ANAP, DYP, RP vb. resmi ideoloji ile barışık olmadığına ya da bu ideolojiye mesafeli olduğuna fetva verilen partilerin hükümette yer aldıkları, parlamentoda çoğunluğa sahip oldukları dönemlerdeki iktidarlar, ordu ile açık bir çatışmaya girmemeye özen göstermişler ve orduyla uzlaşmak durumunda kalmışlardır. Yani demokrasinin gereği olan askeri bürokrasinin seçilmiş sivil iradeye tabi olması ilkesinin yerini, “iktidarın seçilmişlerle atanmışlar arasında paylaşılması, çoğu kereler atanmışların daha belirleyici

³³⁵ *Ibid.*, s. 337.

³³⁶ TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, s. 16 vd.; Server TANİLLİ, *Devlet ve Demokrasi*, 3. B., Say y., İstanbul, 1982, s. 125.

³³⁷ Feroz AHMAD, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 1993’den nakleden, YAZICI, *age.*, s. 159.

³³⁸ EVREN, *Kenan Evren’in Anıları*, C. VI, s. 148.

hale gelmesi" uygulaması almıştır. Hükümetlerin bu tutumu ve zamanla oluşturulan kurumsal yapı, orduyu siyasetin ve diğer kurumların üstünde, özerk ve uzlaşılması gereken bir konuma yükseltmiştir³³⁹.

Türkiye'nin bir cuntacılar ve darbeciler cenneti olmasının temel sebeplerinden birisi de, yaptırımların caydırıcı bir etkinliğe sahip olmamasıdır. Talat Aydemir istisna tutulacak olursa³⁴⁰, Cumhuriyet dönemi darbecileri hakkında tatbik edilen en yaygın yaptırım, emekliye sevk etmektir. Hatta bir kısmında emekliye sevk etme uygulaması yoluna bile gidilmemiştir. Dolayısıyla kendisi de darbeci bir subay olan Talat Turhan, bu durumu, "Genellikle bizim memlekette yalnız emekli ederler" diyerek özlü bir şekilde ifade etmektedir³⁴¹.

Silahlı kuvvetler, gerek MGK vb. kurumlar vasıtasıyla, gerekse resmi ideoloji ile bütünleşik devletin koruyucusu ve kollayıcısı olma görevi ile mücehhez olarak, kamu idaresi içerisinde özel ve imtiyazlı bir konuma konularak, diğer kamu idaresi ve makamlarından farklı olarak, istedikleri zaman, kamuoyuna yönelik olarak, diğer demokratik memleketlerde hukuk dışı kabul edilerek derhal yaptırıma tabi tutulabilecek nitelikte siyasi beyanlarda bulunabilmekte, hükümeti ve siyasi politikaları eleştirebilmekte, kendilerini bu konuda yetkili görmekte, hatta bu yetkiyi daha alt kademedeki komutanlar bile kullanabilmektedir. Bir diğer kamu bürokrati tarafından söylendiği zaman büyük bir tepki çekecek, hatta belki de o kişi hakkında soruşturma açılmasına ya da görevden alınmasına sebep olabilecek bir açıklama TSK'ne mensup komutanlar tarafından söylendiği zaman olağan görülmektedir³⁴².

TSK'nin demokrasi içerisinde kalamamasının, demokratik ilkeleri zorlayarak siyasete müdahil olmasının temel sebeplerinden birisi de, askeri okullardaki eğitimin muhtevasıdır. Silahlı kuvvetler, sahip olduğu özerklik ve topluma nizam verme isteğinin bir neticesi olarak tatbik etmiş olduğu eğitimin muhtevasını kendisi belirlemektedir. Silahlı kuvvetlere personel yetiştiren eğitim kurumlarında tatbik edilen eğitim, silahlı kuvvetlerin yegâne anayasal/meşru görevi olan yurt savunmasına hazırlayıcı yönde teknik bilgi, beceri ve donanım kazandırmaya yönelik değildir. Bu, aynı

³³⁹ AL, agm.

³⁴⁰ Halen devam etmekte olan Balyoz ve İnternet Andıcı davaları da bu istisnalar içerisine dâhil edilebilir ise de daha bu yargılamalardan bir netice çıkmış değildir. Fakat yargılamaların yapılması da önemli bir aşamadır.

³⁴¹ SUNAY, *age.*, s. 132-133.

³⁴² ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 337-338.

zamanda ideolojik ve endoktrine etme amaçlı bir eğitimidir. Burada subay adaylarına, eğitim süreleri ve kariyerleri boyunca yegane hakikat olan Atatürkçülüğün, herkesçe benimsenmesi icap eden insani ve toplumsal değerleri ihtiva eden bir ideoloji olduğu, bireysel, toplumsal ve siyasi alana ilişkin bütün çağdaş çözümlerin ancak bu hakikatte bulunduğu zihinlere silinmez bir şekilde kazınmaktadır³⁴³. Hakikatin sahibi ve koruyucusu olarak yetiştirilen askerler, siyasetçilere güvenmemektedirler. Bu vesileyle, aldıkları eğitimle bir takım siyasi misyonlar da edinmektedirler. Ordudan ayrılmış bir teğmen Göktürk'e şunları anlatır: "Bizlere, daha askeri liseye girdiğimiz ilk gün, söylenen ilk şey şuydu: 'Sizler, her biriniz bir gün bu ülkenin Cumhurbaşkanı olacak gibi yetişmelisiniz, kendinizi böyle bir göreve hazır ve layık hissetmelisiniz...' Askeri lisede geçen ilk yılın sonunda tatile eve geldiğimde, kendimi çevremdeki bütün sivillerden üstün ve imtiyazlı hissetmeye başlamıştım. Ailemden bile... Bir onlar vardı, bir de biz. Biz seçilmiştik. Biz başka bir kumaştan dokunmuştuk; biz liderdik, onlar bizim nizama sokmamız gereken başıbozuklar"³⁴⁴. Bu eğitim neticesinde, silahlı kuvvetler mensupları, bu şekilde harice yansıyan söz ve tavırlarıyla, kendilerinin, cari rejimin ve vatanın gerçek bekçileri olduklarını yansıtmakta, sivillerin vatanseverliğine şüphe ve tereddüt ile bakarak, onları küçümseme yoluna gitmektedirler³⁴⁵.

"Türkiye Latin Amerika ülkelerinden farklıdır; oralarda askerler bir daha gitmemek ya da uzun süreli yönetimde kalmak üzere yönetime el koyarlarken, Türkiye'de askerler gelir gelmez kısa süreli kalacağını beyan eder, çok geçmeden de geri kışlasına dönerler" şeklindeki bir belirleme ile Türkiye'deki müdahalelerin geçici olduğundan söz edilir ve bu durumun Türkiye'deki demokrasi açısından daha az mahzurlu bir şey olduğu söylenir³⁴⁶. Bu düşünce, askerlerin doğrudan yönetimde bulunmaları ölçütünde doğru olmakla birlikte, Türkiye'de sıklıkla yaşandığı gibi, askerlerin yönetime müdahaleleri sadece doğrudan yönetimi ele almaları ile sınırlı değildir. TSK, 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri döneminden yeni Anayasalar yaptıktan sonra demokrasiye geçilirken, siyasi sisteme vesayet etmesini mümkün hale getirecek ve bunun olağan görülmesini temin edecek kurumsal mekanizmaları anayasal düzene yerleştirmekten imtina etmemişlerdir. Silahlı kuvvetler, kendisine çıkış garantileri sağlayan bu kurumsal mekanizma vasıtasıyla siyaseti belirleme ve hatta ona hükmetme imkânlarını elde ettiği için, bu anayasal süreç kendileri açısından aksamadan devam ettiği

³⁴³ *Ibid.*, s. 338.

³⁴⁴ Gülay GÖKTÜRK, "Orduya 'Kültür Devrimi' Lazım", *Bugün Gzt.*, 31.08.2011.

³⁴⁵ ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 338.

³⁴⁶ HALE, *age.*, s. 265

sürece darbeye ihtiyaç hissetmemiştir. Ne zamanki anayasal mekanizma yolu ile etkinlikleri zayıflamış; bu mekanizmalar, kendilerinin korumaları altında olduğunu düşündükleri sistemin tehlikeye girdiğini görmüşler, derhal yönetime el koymuşlardır. Dolayısıyla sivil görünümlü anayasal dönemler de, esasen birer askeri vesayet dönemleridir.

Fiili durum esas alınarak bakıldığı zaman, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin yetkilerinin sınırı net bir şekilde tanımlanmış değildir. Mesela Cumhuriyetin korunması ve kollanması ne anlama gelmektedir; bu konuda askerler kendi inisiyatifleri ile harekete geçebilirler mi? Bu konuda hukuki olan ile fiili olan birbiri ile çelişmektedir. Genellikle askerlerin bu işlevi yerine getirmeleri 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu çerçevesinde söz konusu olduğu halde, fiili uygulamalar farklı yönde gelişmekte; askerler, TCK’nda suç olduğu halde bu yetki belirsizliği kapsamında çoğu işleri yapma konusunda kendilerini yetkili görmektedirler. Ayrıca bu yetki karmaşası içerisinde, silahlık kuvvetler mensupları, esasen suç teşkil eden bu yetkilerin kullanılmasından dolayı, fiili olarak sivil siyasi makamlara karşı sorumlulukları yoluna da gidilmemekte, çoğu kereler lüzumlu şartlar tahakkuk ettiği halde, sorumluluk mekanizmasının işletilmesi gündeme bile gelmemektedir. Bu vesileyle TSK’ni, idare hukuk anlamında “kamu idaresi”nin bir unsuru olarak görmek zordur; o, de facto olarak idarenin üstündedir ve sanki siyasi bir organ imiş gibi işlev görmektedir³⁴⁷.

Ordunun “Cumhuriyeti korumak, kollamak” saikiyle hareket ederek, siyasete yönelik yapmış olduğu her bir müdahalenin zararlı sonuçları da ortaya çıkmıştır. Müdahaleler, daima siyasi çalkantılara, istikrarsızlıklara, toplumda büyük gerilimlere sebep olmuştur. Müdahaleler ordu içerisinde de sarsıntılar meydana getirmiş, cuntalara, “zinde kuvvetler, genç subaylar” türü kışkırtmalara, askeri disiplinin bozulmasına yol açmıştır. Müdahaleci anlayış, 1876’daki Hüseyin Avni Paşa darbesinden, İttihatçılara, Halaskâr-ı Zabitan’a, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan, “Darbe Günlükleri”, Yakamoz, Eldiven, Ayışığı vb. adlarla ifade edilen darbe teşebbüslerine kadar uzanan bir geleneğin ortaya çıkmasına sebep oldu. Hikmet Bayur’un belirttiğine göre, 1912’de Balkan devletlerinin Türkiye’ye saldırmasında onları cesaretlendiren en önemli etkenlerden biri de “Türk ordusunun siyasete dalmış” olduğunu bilmeleriydi³⁴⁸. Demokrasi kültürümüzde kesintilere sebep olan askerî darbeler sebebiyle, siyasette gözü kalan askerin, kendilerini, demokratik bir ülkede asıl görevi olması gereken “yurt müdafaası” hizmetine yoğun-

³⁴⁷ ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, s. 331.

³⁴⁸ Taha AKYOL, “Asker ve Siyaset”, *Milliyet Gzt.*, 14.03.2009.

laşmaları çok zordur. Bugün envanteri çıkarılması gereken asıl şey, siyasete müdahale geleneğinin Türk ordusuna neler kaybettirdiğidir. Askerlerin siyasete müdahalesi sadece orduya yönelik kayıplara sebep olmadı; ekonomik, toplumsal, siyasi bedelleri de oldu; siyasete müdahale neticesinde meydana gelen kayıpların boyutunun tespit edilebilmesi için, bu alanlardaki hasarların envanterinin de çıkarılmasında fayda vardır.

TSK içerisindeki aşırı merkeziyetçi emir-komuta mekanizması, komuta kademesine, hem orduyu ve milli savunma aktörlerini mutlak denetim ve şekillendirme imkânını vermiş, hem ordunun gizli siyasi işlevinin merkezi bir şekilde yürütülmesine zemin hazırlamış hem de ona sağlanan aşırı özerk alan içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetlerden dolayı seçilmişler tarafından denetlenebilmesi imkânı ortadan kalkmıştır. "Ordu milletin ta kendisidir; millet tarafından denetlenmektedir" gibi popülist ve demagojik söylemlerle, alınan silahların gerekli olup olmadığı, terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetlerde ağır ihmallerin olup olmadığı, oldu ise bunların neler olduğu, askerî uçak ve helikopterlerin niye düştüğü, askeriye tahsis edilen kaynakların yerinde ve verimli kullanılıp kullanılmadığı vs. konular, ne sivil kesimde ciddi manada eleştiri konusu yapılabilmekte (2010 ve 2011 yılları eleştiriler noktasından kısmen istisna tutulabilir) ne de bunlardan dolayı etkili denetim yapılmaktadır. Etkili denetim, sadece kanuni düzenleme ve denetleme kurumlarının var olması ile sağlanabilecek bir şey değildir³⁴⁹.

TSK'nin iç güvenliğe yönelik belirleyiciliği polis teşkilatını da etkilemiştir. Bu yöndeki rol alma, polis teşkilatının kısmen de olsa ötelenmesine sebep olmuştur. Tabii ki, bütün bunların bedelini siyaseten sorumlu olan siyasi kesimler ödemektedirler. Kısaca davul siyasetçilerin omzunda iken çomak askerlerin elinde oldu. Demokrasilerde yetki kimde ise sorumluluk da ondadır ilkesi bu şekilde ters yüz edilmiş oldu.

Askerlerin siyaset üzerindeki fiili etkinliği, siyasilerin, askerlerin uygun gördüğü politikalar haricinde politikalar geliştirmelerini, siyasi politikaların belirlenmesi konusunda askerlerle çekişme içerisine girmelerini fiilen ortadan kaldırmış olmaktadır. Bugün bunun en bariz misalini terörle mücadele teşkil etmektedir. Jandarmasıyla, askeri operasyonlarıyla sivil irade terörle mücadele konusunu askerlere ihale etmek zorunda kalmıştır. Oysa demokratik bir ülkede terörle mücadelede birinci mücadele unsuru askerler değil, İçişleri Bakanlığı bünyesinde yer alan iç emniyet birimleridir; inisiyatif bu birimlere aittir. Bizde ise tersi bir uygulama söz konusudur.

³⁴⁹ Atilla YAYLA, "Askerî Vesayetin Boyutları", *Zaman Gzt.*, 10.07.2009.

Sonuç Yerine Yapılması Düşünülen Yeni Anayasa Dönemi İçin Bazı Öneriler

Ülkemizin demokratikleşebilmesi için öncelikle devletin örgütlenmesinin seçilmişlerin üstünlüğü ilkesinin gerekleri ile uyumlu olarak, demokratik sivil inisiyatifin belirleyiciliğini sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekir. Bu değişim kapsamında, yeni Anayasa yapım sürecinde asker-siyaset ilişkilerinin demokratik zeminde konuşlandırılabilmesi için bazı önerilerde bulunmak istiyorum. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

(1) Yapılması düşünülen yeni Anayasa çalışmalarında, darbe ürünü 1982 Anayasasının restore edilmesi şeklinde, bazı maddelerine hiç dokunmaksızın, sadece kapsamlı bir Anayasa değişikliği yaparak, bunun, halka yeni bir Anayasa olarak sunulmaması gerekir. Ülkemizde geçmiş yıllarda yapılan Anayasa metinleri ile bazı köklü anayasa değişikliklerinin, askerlerin baskın etkisi altında yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, 1961 ve 1982 Anayasalar, 1909, 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri, askerlerin siyasi hayattaki belirgin ağırlığının olduğu dönemlerde yapılmışlardır. Hatta 1876 Anayasası bile asker-sivil bürokrasisi koalisyonu ile padişah arasında yapılan bir anlaşma neticesinde kabul edilerek yürürlüğe girdirilmiştir. Bütün bu metinlerde, asker-siyaset dengelerini tersine çeviren hükümlere yer verilmiştir. Bu vesileyle yeni anayasanın, sözleşme yöntemine uygun bir şekilde, 1982 Anayasasında askerler için öngörülen çıkış garantilerinin tamamına son verecek içerikte kabul edilmesi gerekir.

(2) Türkiye’de ordu, 1920’li yıllardan günümüze gelinceye değin, devlet içerisinde diğer demokratik ülkelerdeki ordulara nazaran kendi içinde aşırı merkezileşmeye sahip bir kurum olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu yapıya sahip olmak bu kurumu fiili olarak denetleme yapılabilmesini zorlaştırdığı gibi, seçilmişlerin üstünlüğünün sağlanması da bu bağlamda zorlaşmaktadır. Bu aşırı merkezileşmeye ve özerkleşmeye son verebilmek için birinci adım olarak Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gerekir. İç güvenlikle sorumlu olan emniyet birimleri nasıl İçişleri Bakanlığına bağlı ise dış güvenliğin sağlanması ana görevi olan silahlı kuvvetlerin de her halükarda Milli savunma Bakanlığına bağlı hale getirilmesi gerekir.

(3) Özerkliği tahkim ederek merkezileşmeye yol açan bir diğer yapı da YAŞ’tır. YAŞ, askerlerin ağırlıklı olduğu bir yapıdır. İstisnai birkaç vaka hariç tutulursa, YAŞ kararları, komutanların kendi içlerini kendilerinin dizayn etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Komuta kademesinin şekillenmesinde liyakat ve seçilmişlerin iradesi yerine, kendileri belirleyici olmuşlardır.

“Kendi içini kendisinin tanzim etmesi” şeklindeki merkeziyetçi yapı, bu kurumu seçilmişlerin etkilemelerine kapalı hale getirdiği gibi, bu içine kapalılık, gizli siyasi hesapların yapılmasına da zemin oluşturmuştur. Seçilmişlerin bu yapıyı etkileyememesi, bu kurumun seçilmişlerce denetimini büyük ölçüde işlemez hale getirmiştir. Bu vesileyle YAŞ, sadece bir istişari kurum olarak düzenlenmeli, atama, terfi vb. YAŞ tarafından gerçekleştirilen işlemler seçilmişlerin iradesi istikametinde gerçekleştirilmelidir. 2010 değişikliği ile YAŞ kararları için getirilen kısmi yargı denetimi genelleştirilmeli; denetim dışı hiçbir işlem kalmamalıdır.

(4) Sivillerin büyük ölçüde güçsüzleştirilmiş olmasının bir neticesi olarak, TSK, askeri ve tüm savunma alanlarında siyasi kararların alınması konusunda etkili oldukları halde, bu kurumun hiçbir siyasi sorumluluğu mevcut değildir. Hatta “gizlilik” ve “devlet sırrı” gibi gerekçelerle çoğu kereler hukuki denetim de mümkün olmamaktadır. Diğer yandan, askeri alanda sivil otoriteyi temsil eden Milli Savunma Bakanlığının, fiili işleyiş itibarıyla yetkileri ve etkinliği çok dar kaldığı halde, parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu taşıyan bir kurum haline geldiği görülmektedir. Bu mekanizma, meşruiyetini kamu sahası tanımından alan ve siyasi karar mekanizması ve eylem alanı başta olmak üzere toplumun en ücra köşelerini bile kapsayan bir milli güvenlik tanımı çerçevesinde, ordunun siyaset üstü bir siyasallaşmaya tabi olmasına yol açmaktadır³⁵⁰. Bu vesileyle, askeri alanda, siyasi karakter taşıyan bütün kararlar, Milli Savunma Bakanlığı ve hükümet tarafından alınmalı; askerlerin, sadece bilgi verme ve öneride bulunmanın ötesinde bir katkısı olmamalıdır.

(5) Ülkemizde gerçekleştirilen bütün askeri müdahale öncesi dönemlerde ve diğer bazı dönemlerde, bazı devlet yetkilerinin askeri makamlara devredildiği, bazı suçların askeri mahkemeler tarafından yargılandığı, iç güvenliğin sağlanması konusunda inisiyatifin büyük ölçüde askeri makamlara devredildiği bir olağanüstü yönetim türü olan sıkıyönetim ilan edilmiş, sıkıyönetim uygulamaları şiddet olaylarının önlenmesi için yeterli olmayınca da belli dönemlerde askeri müdahaleler devreye girtilmiştir;³⁵¹ sıkıyönetim uygulamaları askeri müdahalenin yolunu açmıştır. Özbudun’a göre, sıkıyönetimin zararlı bir yan etkisi de, silahlı kuvvetlerin görünüşte kaçınılmaz olarak siyasileşmesi ya da siyasi mücadelenin askerileşmesidir ki, bunlar istenmeyen bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu şekilde

³⁵⁰ Ali Bayramoğlu ile Söyleşi.

³⁵¹ ÖZBUDUN, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 40.

askeri müdahaleler kolaylaştırılmıştır³⁵². Bu sebeple iç güvenliğin askerlere devrini sağlayan olağanüstü yönetim şekli olan "sıkıyönetim" usulüne son verilmeli; sadece "olağanüstü hal" usulü ile yetinilmelidir. Bu dönemde de inisiyatif İçişleri Bakanlığına bağlı birimlerde olmalı; emniyet birimlerinin yeterli olmadığı çok istisnai hallerde, yine inisiyatifin iç emniyet birimlerinde kalması şartıyla, askerlerden destek talep edilebilmelidir. Bunun usulü kanunda açıkça belirlenmeli, bunun haricindeki fiili yönelimlere mutlak manada mani olunmalıdır.

(6) Askerlerin siyaset üzerinde etkili olmasını sağlayan ve meşrulaştıran en önemli etken unsur, Anayasanın belli bir resmi ideoloji ile donatılmış olması, askerlerin de bunu koruma ve kollama görevi ile mücehhez olarak görev yapmalarıdır. Resmi ideoloji ile donanımlı bir Anayasanın anayasal demokrasi ile bağdaşırılığı bulunmamaktadır. Resmi ideoloji demek çoğulculuğun, ya yok edilmesi ya da aşırı ölçüde sınırlandırılması anlamına gelir. Oysa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de açıkça ifade ettiği üzere, çoğulculuk olmaksızın demokrasi olmaz³⁵³. Resmi ideolojinin koruma altına alındığı bir Anayasal düzende, AİHS ile uyumlu bir çoğulculuğun sağlanması mümkün değildir. Dolayısıyla, askerlerin koruyup kollamayı üstlendikleri bir resmi ideolojiye Anayasada yer verilmemelidir.

(7) Demokrasi, Cumhuriyetin karşıtı olarak değil, niteliği olarak Anayasada yer almalıdır. Cumhuriyete, siyaset felsefesi anlamında, bir devlet şekli olmanın ötesinde bir anlam yüklenmesi; demokrasiyle çelişen, otoriter bir içeriğe büründürülmesi halinde, Cumhuriyet ile demokrasi birbirinin rakibi olarak konuşulurlar. Bu durumda cumhuriyet-demokrasi çatışması yaşanır. Bu vesileyle, Cumhuriyet hukuki anlamda bir devlet şekli olarak düzenlenmeli, bunun ötesinde bir düzenleme ile içeriği otoriterleştirilerek, demokrasiye Cumhuriyet adına kısılmasının önü alınmalıdır. Şayet demokrasi ile Cumhuriyet birbirini bütünleyen devlet-yönetim şekli olarak tanımlanır ve düzenlenirse, artık askerler için korunacak ve kollanacak otoriter içerikli bir Cumhuriyet kalmaz. Kaldı ki bir demokraside Cumhuriyet, demokrasi ile bütünlük içerisinde, diğer sivil kurumların korunması altında olacaktır. Yani başta parlamento, iç emniyet birimleri ve mahkemeler olmak üzere sivil anayasal kurumlar zaten demokrasi kadar cumhuriyeti de koruyucu yönde işlev görecektirler. Bu durumda, demokrasi ile çelişme pahasına askerlerin

³⁵² *Ibid.*, s. 40.

³⁵³ Case of United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey, par. 42, 43; Case of Socialist Party and Others v. Turkey, par. 41; Case of Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey, par. 37; Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, par. 43; Affaire Parti Socialiste de Turquie (STP) et Autres c. Turquie, par. 36.

koruma ve kollama yönünde çabalara girişmesine lüzum kalmayacaktır. Belki radikal cumhuriyetçiler şunu söyleyebilir; bu durumda Cumhuriyet nasıl korunacak? Cevap, ileri demokrasilerde nasıl korunuyorsa o şekilde korunacaktır.

(8) MGK'nun anayasal bir kurum olmaktan çıkarılması gerekir. Ayrıca bu kurumun yapısı değiştirilmeli, kanaatimce iç güvenlikle dış güvenliğin bir kurulda birlikte ele alınması halinde, ülkemize özgü şartların bir neticesi olarak askerler, iç güvenliğin belirlenmesinde de birinci derecede rol almaya yöneldikleri için, dış güvenlikle ilgili danışma niteliğindeki kurum iç güvenlikle ilgili oluşturulacak kurumdaki ayrılabilir; iç güvenlik için de ayrı bir kurum teşkil olunabilir. Bu durumda, askerler kendi ana görevlerine yoğunlaşır, iç emniyet birimleri de askerlerin ağır etkisi altında kalmaksızın iç güvenliğe ilişkin çözümlerin geliştirilmesi konusunda inisiyatif alarak hükümete daha aktif bir şekilde katkı sunma imkânı elde ederler. İç güvenlikle ilgili Kurul'da, ihtiyaç halinde, Milli Savunma Bakanlığına bağlı bürokrasiden, dış güvenlikle ilgili Kurul'da da ihtiyaç halinde İçişleri Bakanlığı bürokrasisinden yardımcı işlev görmek üzere faydalanılabilir. Bu uygulama, askerler için aslında daha motive edici yönde işlev görecektir, onların ana görevlerinde daha etkili hale gelmelerini sağlayacaktır. Benzer etkileme iç emniyet birimleri için de söz konusu olacaktır.

(9) İç güvenliğin sağlanması amacıyla faaliyet yürüten ve coğrafi alan itibariyle en geniş alanda yetkili olan teşkilat, jandarmadır. 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununa göre, Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı; polis görev sahası dışı olup, bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir (md. 10). Buna hükme göre, Jandarma Genel Komutanlığı, Türkiye yüzölçümünün %92'sinden sorumludur³⁵⁴. Jandarma, hem İçişleri Bakanlığı ile hem de silahlı kuvvetlerle ilişkili bir kurumdur. 2803 Sayılı Kanuna göre, Jandarma teşkilatının sivil mülki idari teşkilat ve amirleri ve silahlı kuvvetler teşkilatı ile olan ilişkisi şu şekildedir: (1) Jandarma Teşkilatı; görevin özelliği ve TSK'ndeki esaslara uygun olarak kendi kuruluş ve kadrolarında gösterilir (md. 5). (2) Jandarma Genel Komutanlığı, TSK'nin bir parçasıdır; eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına bağlıdır (md. 4); (3) Emniyet ve asayiş işleri ile diğer görev ve hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından İçişleri Bakanlığına bağlıdır (md. 4); (4) Görevlerinden bir kısmı, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve

³⁵⁴ Şükrü TÜRKÖZ, "İç Güvenliğin Sivilleştirilmesi", <http://www.caginpulisi.com.tr/95/43-44-45-46-47.htm>.

tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin dış korunmalarını yapmak (md. 7); (5) Adli hizmetlere yönelik görevleri, işlenmiş suçlarla ilgili olarak kanunlarda belirtilen işlemleri yapmak ve bunlara ilişkin adli hizmetleri yerine getirmek (md. 7); (6) Askeri hizmetlere yönelik görevleri; askeri kanun ve nizamların gereği görevlerle Genelkurmay Başkanlığınca verilen görevleri yapmak (md. 7); (7) 4, 5 ve 6'da belirtilen görevler dışında kalan ve diğer kanun ve nizam hükümlerinin icrası ile bunlara dayalı emir ve kararlarla Jandarmaya verilen görevleri yapmak (md. 7); (8) Jandarma hem askerî bir kuvvet hem de kolluk kuvvetidir (md. 4); (9) Jandarma Genel Komutanlığının kuruluş ve kadrolarıyla konuş yerlerinin tespitinde duruma göre Genelkurmay Başkanlığının görüşü ya da onayı alınmak zorundadır (md. 5); (10) Jandarma birlikleri; Genelkurmay Başkanlığınca lüzum görülen hallerde Kuvvet komutanlıkları emrine girerler (md. 8); (11) Jandarma komutanlıkları maiyetindekilerin sevk ve idaresinden, disiplin, eğitim, özlük hakları ve lojistik faaliyetlerin yürütülmesinden mahallin mülki idare amirine karşı sorumlu değildir. Jandarma subay ve astsubaylarının kaynak ve yetiştirilmeleri ile terfi, izin, sicil ve ödül işlemleri TSK Personel Kanunu esaslarına göre yürütülür (md. 12); (12) Jandarma subay ve astsubaylarının kaynak ve yetiştirilmeleri ile terfi, izin, sicil ve ödül işlemleri 926 sayılı TSK Personel Kanunu esaslarına göre yürütülür (md. 13); (13) Jandarma Komutanlığı bünyesinde görev yapan general ve Jandarma Genel Komutanının atanması Genelkurmay Başkanının teklifi üzerine gerçekleşmektedir (md. 14); (14) Jandarma personelinin işledikleri disiplin suçları için askerî disiplin hükümleri uygulanır; vali ve kaymakamlar, jandarmanın disiplin cezasını gerektiren fiilleri için doğrudan soruşturma yapamaz, ceza veremez, subay, astsubay ve uzman çavuşları açığa alamaz (md. 15).

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, jandarmanın, ağırlıklı olarak bir askerî teşkilat olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Türkiye'de iç güvenlik hizmetlerinin önemli bir kısmı askerî yönü çok daha baskın olan bir teşkilata, askerî bir hukuki çerçeve içinde yaptırılmaktadır³⁵⁵. Jandarma teşkilatının fiili olarak görevlerini icra aşamasında Genelkurmay'a bağlılığı İçişleri Bakanlığına bağlılığının çok ötesindedir. Özellikle Güneydoğu Bölgesinde sürdürülen terörle mücadele faaliyetlerinde bütünüyle kara birliklerine tabi olduğu için, kendisine kara birlikleri tarafından verilen görevleri yapmanın ötesinde bir inisiyatifte sahip değildir³⁵⁶. Jandarma personeli, kedilerini ba-

³⁵⁵ Ahmet Faruk GÜNEŞ, "İç Güvenlik Sivil Olmalı", www.jandarmavepolisbirlesmeli.blogcu.com.

³⁵⁶ Mahmut AKPINAR, "Jandarmanın Sivilleşmesi ve Terörle Mücadele", <http://www.stratejikboyut.com/haber/jandarmanin-sivillesmesi-ve-terorle-mucadele-58445.html>.

zen askere, bazen siville bağlı iç güvenlik birimi olarak görmekte, bu vesileyle de karmaşık duygular yaşamaktadırlar. Jandarmada görev yapan subayların kurmay albaylıktan öte gidemeyerek genç yaşta emekli olmaları, genel komutanlarının kendilerinden değil, hep karacılarından çıkması, bu teşkilatta ciddi rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Burada inisiyatif diğer askeri birliklerdedir. Bu vesileyle, Genelkurmay'a bağlı kuvvetler yanında ikincil konumda bir muamele görmektedirler. Dolayısıyla Jandarmanın mevcut durumu çok karmaşık ve çelişkilerle doludur³⁵⁷.

Şimdi silahlı kuvvetlerle bu kadar içli dışlı bir kurumun askeri görevleri yanında bir de çok yaygın ve kapsayıcı bir şekilde iç güvenlikte rol alması, silahlı kuvvetlerin görevi ile çelişmektedir. Demokratik ülkelerde silahlı kuvvetler, esas görev olarak sadece dış güvenlik ile alakadar olurlarken, iç güvenlikte çok istisnai olarak ve de iç emniyet birimleri ya da hükümetin tasarrufu ile ancak yardımcı güç şeklinde işlev görürlerken, bizde askeri yönü çok daha ağır basan jandarma iç güvenliği sağlayıcı bir yapı olarak işlev görmektedir. Bu, askerlerin iç güvenlikte de asıl görevli olarak rol almasına yol aralamaktadır. Bunun, demokratik ülkelerdeki uygulamalarla bağdaşırılığı yoktur. İç güvenlik birimlerinde görevli memurlar, alanında uzman, maaşlı, uzun süre görev yapan kişiler iken, jandarma teşkilatı içerisinde görev yapan uzman ya da komutan olmayan kişiler, normal askerlik yükümlülüğünü yerine getiren, iç güvenlik açısından yeterince eğitim almayan, az buçuk tecrübe edindikleri zaman görevleri sona eren ve yerlerine yine yeterince eğitilmiş olmayan kişilerin geldiği hantal bir yapıdır. Jandarma, İçişleri Bakanlığı ile ilişkili olsa da, yine de koordinasyonun sağlanmasında sorunların yaşandığı görülmektedir. Özellikle terör bölgelerinde garnizonlara, kara birliklerine bağlı oldukları, onların emrinde hareket ettikleri için gerçek kabiliyetlerini gösteremiyorlar. Bölgede kara birliklerinin yapılması ve emir komuta zinciri çok kademeli ve hantal. Fiili durumlar hariç, mevcut emir komuta zinciri içinde bir terörist guruba müdahalede 7-8 komuta kademesinin izni ve onayı gerekiyor. Durumun müteselsilen üstlere iletilmesi ve üstlerden kademeli şekilde emir ve talimatın gelmesi gerekiyor. Bu durumda, örgüt elemanları alacakları pozisyonu alıyor ve kaçıyorlar. Bu gün terörle mücadelenin, özellikle kırsalda terörle mücadelenin önündeki en büyük engel, TSK'nin, bu çok kademeli ve hantal yapısıdır³⁵⁸.

Bu vesileyle jandarma teşkilatı Genelkurmay Başkanlığı bünyesinden çıkarılarak tamamen İçişleri Bakanlığına bağlı, iç güvenlik alanında daha

³⁵⁷ *Ibid.*

³⁵⁸ *Ibid.*

uzman ve donanımlı kişilerden teşekkül eden bir yapı oluşturulmalıdır. Şehirlerde polis, şehir dışında kalan kesimlerde de jandarma teşkilatı, görevlerini vali ve sivil otorite emrinde, koordinasyon içinde yerine getirmeli. Böylece kentlerdeki güvenlik hizmetleri ile kırsaldaki güvenlik hizmetleri arasındaki kopukluk giderilecek, iç güvenlikten sorumlu valiler her iki birim arasındaki kopukluk giderilecek, iç güvenlikten sorumlu valiler her iki birim arasında koordinasyon içinde yönetebileceklerdir. Jandarmanın eğitim sisteminde köklü değişime gidilmeli; iç güvenlik birimine dönüştürülecek olan bu teşkilat, "vatandaşlarla muhatap olma" esasına göre ve iç hukuk kuralları çerçevesinde eğitilmeli. Jandarma teşkilatı bünyesinde görev yapacak kişiler, askeri okullarda değil, jandarmanın kendi okullarında yetiştirilmeli. Jandarma bünyesinde yer alan "er sistemi" tedrici olarak kaldırılmalı. Çok daha profesyonel olan ve en azından MYO eğitimi düzeyinde eğitilen jandarma personeli ve uzmanları yetiştirilmeli, bunlara temel hukuk, sosyal psikoloji vb. formasyonlar kazandırılarak, bu kişiler iç güvenliğin sağlanması ihtiyacına cevap verebilecek şekilde ve nitelikte yetiştirilmeli³⁵⁹.

Bu durumda hem güvenliğin sağlanmasında bir koordinasyon eksikliği yaşanmayacak, hem de bu birimlerde çok daha uzman kişilerin istihdam edilmesi ile iç güvenliğin daha etkili bir şekilde sağlanması yolu açılmış olacaktır. Bunun neticesinde, askerlerin iç güvenlikle doğrudan etkili olmak yönündeki uygulamaları ve bununla birlikte yaşanan iç emniyet teşkilatının ötelenmesi, zayıflatılması hadisesi ortadan kalkmış olacaktır.

(10) Kanunlara konulacak hükümlerle askerlerin siyasete müdahale etmeleri anlamına gelen, fiil, söz, eleştiri, beyan, tutum ve davranışlarına yönelik ağır yaptırımlar getirilmeli. Bu yönde davranışları tespit edilen subayların derhal açığa alınmalarını öngören düzenlemeler yapılmalıdır. Bu hükümlerin tatbiki yetkili mercilerin geniş inisiyatifine bırakılmamalı; derhal tatbik edilecek bir mekanizma öngörülmeli; konjonktürel olarak askeri etkinin güçlü olduğu dönemlerde uygulanmayan, demokratik sivil inisiyatifin öne çıktığı dönemlerde ancak uygulanabilen bir duruma mahal verilmemeli, bu kuralların etkili bir şekilde uygulanmasından taviz verilmemelidir.

(11) Askerlerin temel eğitimi konusunda da esaslı değişikliklere gidilmelidir. Türkiye'de de demokratik memleketlerde olduğu şekilde, silahlı kuvvetlerin asıl görevi, harici saldırılara ve tehditlere karşı yurt savunmasını sağlamak olduğu için, askerlerin de bu amaca yönelik olarak eğitilmeleri gerekmektedir. Oysa bizde temel eğitim sadece yurt savunmasını sağlama-yı yönelik değil, iç siyasette de etkili olmaya yönelik olduğu; kendilerini

³⁵⁹ *Ibid.*

Cumhuriyet ve resmi ideolojinin koruyucusu ve kollayıcısı olarak gördükleri bu yönde bir eğitim aldıkları için; bu eğitim modelinin terk edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olmayı nihai hedef olarak belirleyen, kendileri dışında kalan vatandaşları geri, güvenilmeyen, alt konumda gören askerlere değil, asıl görevine odaklanan askerlere ve komutanlara ihtiyaç vardır. Ayrıca Harp okullarına mutlaka insan hakları, demokrasi ve temel hukuk dersleri konmalı; bu dersler mutlaka sivil hocalar tarafından verilmelidir³⁶⁰. Bu amaca yönelik profesyonelleşmenin sağlanması da gerekmektedir. Vatandaşlar gencecik evlatlarını iç güvenliği sağlamak, bunu yapmak için çok kıt ve eksik eğitimleri ile en profesyonel terör unsurlarına karşı çıkarmak için göndermiyorlar. Bunlar daha uzman olan iç güvenlik birimlerinin yapacakları işlerdir.

(12) TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesi değiştirilmeli; bu maddede sadece yurt savunması görevine yer verilmelidir. "...ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır" ifadesi maddede metninde çıkarılmalı. Çünkü bu görev tamamen iç güvenlikle alakalı bir meseledir; bunu sağlamak da iç güvenlik birimlerinin görev alanına girmektedir. Burada "Cumhuriyeti kollamak ve korumak" konusunda hem iç güvenlik birimlerine hem de diğer demokratik sivil kurumlara güvenilmesi gerekiyor. Dış güvenliğin sağlanması konusunda silahlı kuvvetlere ne kadar güveniliyorsa, iç güvenliğin sağlanması konusunda da asıl görevli olan kurumlara en az o kadar güvenilmesi gerekmektedir. Bir kuruma güvenilmez de bu bağlamda yetkileri kısılr, harici müdahaleler olursa, o kurum asıl görevini layıkı veçhiyle yerine getiremez. Buna bir misalle açıklık getirmek gerekirse, mesela iç emniyet teşkilatının ve yargı kurumunun, dış güvenliğin sağlanması konusunda askerlere güvenmediğini, bu konularda eksik kaldığını düşünerek silahlı kuvvetlerin işlerine karışmaya kalkıştığını düşünelim; bu durum silahlı bürokrasi için ne kadar öteleyici, zayıflatıcı sonuçların ve yetki çatışmasının ortaya çıkmasına ve karmaşaya sebep olacaksa, benzer durumlar, askerlerin bu güvensizlik temelli olarak yargının işine karışması, iç emniyet birimlerinin işine karışmaları halinde de söz konusu olacaktır. İç ve dış güvenliğin birimlerinin, birbirlerini, rakip kurumlar olarak değil, iç ve dış güvenliğin sağlanmasında birbirlerini bütünleyen, farklı alanlarda görev yapan ama çok istisnai hallerde birbirlerine yardım ederek açıklarını kapayan kurumlar olarak görmeleri gerekir. Şayet askerler, iç emniyet teşkilatını, kendilerinin iç siyasete müdahale etmesine mani bir teşkilat olarak görür de, siyasete müdahale etmek şeklindeki kanun ve ana-

³⁶⁰ GÖKTÜRK, agm.

yasa dışı yönelimlerini gerçekleştirmek için iç emniyet teşkilatını etkisizleştirme yoluna gider, bu amaca yönelik tutumlara yönelir ise, işte o zaman ne demokrasi, ne sivil yönetim kalır, ne de iç ve dış güvenlik layıkı veçhiyle sağlanır. Karmaşadan başka bir şey ortaya çıkmaz.

(14) Cumhuriyeti koruma ve kollama yerine dış güvenliği sağlamayı amaç edinen TSK'nin, siyasetin ve diğer kurumların üstünde, özerk ve kendisiyle her halükârda uzlaşması gerekli bir kurum olma konumuna son verilere seçilmişlerin iradesine tabi bir kuruma dönüştürülmesi gerekmektedir. Tabii ki bu hukuki yönü yanında fiili boyutu da olan bir durumdur ve muhtemelen belli bir sürecin yaşanması neticesinde ortaya çıkabilecektir.

(15) Okullardaki Milli Güvenlik derslerinin kaldırılması gerekir. Bu ders, Bakanlar Kurulunun 28.12.1979 Tarih ve 8/37 Sayılı Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan Yönetmelik; Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği gereğince okutulmaktadır. Bu dersin Yönetmelikte yer alan amacına baktığımız zaman, toplumun militarize edilmesini amaçladığı görülmektedir. bu vesileyle demokrasi ile çelişen bu dersin kaldırılması gerekir.

(16) Milli günlerde tanklı, toplu görüntülere son verilmeli. Tanklar, toplar iç güvenlik için değil, esasen dış güvenlik için söz konusudur; amaç dış düşmanlara karşı caydırıcı bir güç oluşturmaktır. Bayramlarda, milli günlerde sergilenen tanklı, toplu görüntüler, sanki bu güç gösterisinin millete karşı sergilendiği izlenimini ortaya çıkarmaktadır.

(17) Askeri harcamalar şeffaflaşmalı. TSK'ni parlamento adına denetleyecek olan Sayıştay'ın denetimini öngören kanun ve yönetmelikler, bu denetimi etkili kılacak şekilde düzenlenmelidir. Bütçeden en çok pay alan kurumlardan birisi olan TSK'ne yönelik etkili bir denetim yapılarak parasal harcamalar konusunda şeffaflığın sağlanmaması halinde, çoğu yolsuzluk ve usulsüzlüklerin üzerinin örtülmüş olacaktır. Denetimin olmadığı her alan yolsuzluğa açık demektir; dahası kamuoyunda yolsuzlukların gizlendiği yönünde tereddütlere sebep olacaktır; buna mani olmak için şeffaflığı sağlayacak denetimler önem arz etmektedir.

(18) Kamu denetçiliğinin denetim alanına TSK da dâhil edilmeli. TBMM'ne sevk edilen Kamu Denetçiliği Kanun Tasarısında TSK yer almadığı için bu durum düzeltilmeli.

(19) TSK'ya yönelik etkili hukuki denetim de önemli; denetim yokluğu ya da zayıflığı hem bu kurumu keyfiliklere yöneltebilecek; bu işleyiş süreklilik arz edecek, hem de hesap vermeyen bir kurum, kendi yetki ve görev

alanları haricine de çok rahatlıkla çıkabilecektir. Denetim zaafiyeti neticesinde ortaya çıkan çarpıcı sonuçları, kısa süre önce emekliye ayrılan Genelkurmay eski Başkanı Org. Işık Koşaner, kendisine ait olduğunu kabul ettiği³⁶¹ internete düşen ses kayıtlarında şu şekilde özetlemektedir. "Balyoz hakkında bir şey söylemek istiyorum. Bu olayla (seminerle) ilgili evrakların hepsi imha edildi. Araştırdık Genelkurmay'ı, Kara Kuvvetleri'ni, 1. Ordu'yu filan. Hiçbir evrak bulamadık. Bir gazeteci gitti, bir çuval evrak verdi. Ne zaman ki iddianame hazırlandı vs. Bu CD'ler elimize geçtiği zaman olayın ne boyutta olduğunu açık açık anladık. Şimdi bizi üzen taraf 1. Ordu'da her şeyimizi çaldırmışız. Esas rezalet bu. Tüm planlar tüm teferruatıyla milletin elinde şimdi. Ordu karargâhından bu bilgiler nasıl çıkar? Yanlış şeyler yaptık. Evrakımıza bilmem nemize sahip olmadık, çaldırdık. Ortalıkta rastgele konuştuk. Dikkat etmedik. Bilgisayarlarımızda lüzumsuz bilgileri depoladık. İşte geldiler aradılar. Bir sürü şey buldular. Hesabını veremiyoruz! Yasaların dışında hareket ettik. Bunu yol yaptık, hep öyle olacak zannettik. Öyle devam ettik ve hakkımız olmayan bazı imkânları kullandık. Halen de var. Onlar da karşımıza çıkacak. Kim hangi asker kanunsuz iş yapıyor, hangi subay, er kullanıyor. Hangi subay, general, amiral her neyse köpeğini itini bilmem nesini askere gezdiriyor? Evinin badanasını askere yaptırıyor. Hiçbir şey artık gizli değil. Benim tim komutanı, unsur komutanı diye koyduğum arkadaşım önce mevzide silahını bırakıp da kaçarsa biz bu işi yürütemeyiz. Biz bu eğitimi yapmamışız demektir. Küçük birlik seviyesinde sevk ve idarede çok zayıfız. İnsansız Hava Araçlarından gelen bilgileri koordine edecek yeterli yapılanma yok. Arkadaşımızı bir erimizi alından vuruyoruz. Sınır karakollarımız hatalı yapılmış. Nereye döşediğimizi bilmediğimiz mayınlar, kendi askerlerimizi öldürdü. Kum torbalarından yapılan mevziler roketlere kolay hedef oluyor³⁶². İtiraf denebilecek ve hemen hepsi soruşturma ve sorumluluğu gerektiren bütün bu ihmallerin yaşanmasının en temel sebebini etkili hukuki denetimin mevcut olmayışı teşkil etmektedir. Bütün bunların etkin bir şekilde denetlenmesi neticesinde sorumluların yaptırıma tabi tutulması, muhtemeldir ki bu ihmallerin ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir.

Ülkemizde yıllardır kök salarak vesayetçi sistem değiştiğimiz şey o kadar köklü ve o kadar derinlere işleyerek nerede ise pekişmiş bir yapı ki, sadece bazı kısmi hukuki ve fiili değişikliklerle ya da bazı cuntacı yapılanmalar içerisinde yer aldığı iddia edilen komutanların yargı karşısına çık-

³⁶¹ "Açıklamaların, Noktasına Virgülüne Arkasındayım", *Star Gzt.*, 28.08.2011.

³⁶² "Işık Koşaner'den 'Varan 2': Yasaların Dışına Çıktık Şimdi Hesabını Veremiyoruz", *Zaman Gzt.*, 26.08.2011.

nlması ile getirdiğimizde mesele kökünden halledilmiş olmuyor. Burada esasen en önemli ve zor olan mesele, ordu kurumu içerisinde yeni cuntacıların üreten ortamın kaldırılmasıdır³⁶³. Bir diğer ifadeyle ordu içerisinde bir köklü bir zihniyet dönüşümünün gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Son aylarda YAŞ ve MGK'nda oturma düzenlerinin siviller lehine değişmiş olması, 27 Nisan Bildirisi'nin Genelkurmay sitesinden çıkarılması, 30 Ağustos törenlerindeki kabulleri Cumhurbaşkanının yapması gibi sivilleşme adımları tabii ki Türkiye'de demokrasi özlemi içinde yaşanan herkesi sevindirmektedir, ama bunlar yeterli değildir; yukarıda sözünü ettiğim öneriler bütünlük içerisinde gerçekleşmeli ki ancak o zaman demokratikleşme sağlanmış olur.

Bütün bu önerilerin yerine getirilmesi neticesinde hem silahlı kuvvetler kendi ana görevinde daha etkili hale gelecek, hem siyaset kurumunun özgüveni artacak, iç güvenlik birimleri kendi alanında daha özgün yöntemler geliştirecek ve etkili olarak yoğunlaşacaktır. Belki de bu neticeden en çok rahatlayan silahlı bürokrasi olacaktır. Çünkü önemli ölçüde yükü hafifleyecektir. Demokrasimiz daha da güçlenecek; bu yöndeki gelişme ve uygulamalar arttıkça, daha önceleri anti-demokratik yönelim sergileyen kesimler, artık demokrasiden başka yol olmadığını gördükçe, onlar da demokratik düzen içerisinde pozisyonlarını tekrardan belirlemek zorunda kalacaklardır. Bütün bu gelişmeler de her halükârda Türk demokrasisinin lehine olacaktır. Bütün bu muhtemel beklentilerin tamamının bir çırpıda gerçekleşmesi mümkün değildir. Ama asıl önemli olan bu yöndeki hukuki ve fiili önlemlerin alınmasıdır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz ALOGAN), 3. B., Kaynak y., İstanbul, 2002.
- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev.: Ahmet FETHİ), Hil y., İstanbul, 1994.
- AKYOL, Taha, "Asker ve Siyaset", *Milliyet Gzt.*, 14.03.2009.
- AKGÜN, Birol, "Türkiye'de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008.

³⁶³ GÖKTÜRK, agm.

- AKGÜNER, Tayfun, 1961 *Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İÜ y., İstanbul, 1983.
- AKPINAR, Mahmut, "Jandarmanın Sivilleşmesi Ve Terörle Mücadele", <http://www.stratejikboyut.com/haber/jandarmanin-sivillesmesi-ve-terorle-mucadele--58445.html>, (ET: 12.10.2011).
- AKYAZ, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2. B., İletişim y., İstanbul, 2006.
- AL, Hamza, "Askerin Politik ve Bürokratik Gerçeklik Yanılgısı", *Zaman Gzt.*, 04.02.2010.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix y., Ankara, 2004.
- "Ali Bayramoğlu İle Söyleşi", (Konuşan: Mücahit BİLİCİ), *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>.
- ALKAN, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.
- ATAR, Yavuz, "Demokratikleşme Kriterleri Açısından Türkiye'nin Anayasal – Siyasal Sistemine Bakışlar", *Demokrasi Platformu D.*, Y 1, S. 2, Bahar 2005.
- BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der.: İsmet BOZDAĞ), Tercüman y., İstanbul, 1986.
- BAYRAMOĞLU, Ali, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim y., İstanbul, 2007.
- BAYRAMOĞLU, Ali, "Asker ve Siyaset", *Birikim D.*, S. 160-161, Ağustos-Eylül 2002,
- BEENTHAM, David, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, (Çev.: Bilal CANATAN), Liberte y., Ankara.
- BERGER, Peter L., "Günümüz Dünyasında Demokrasi", (Çev. Cevdet AYKAN), *Sosyal & Siyasal Teori*, (Der.: Atilla YAYLA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Hazırlayan: Ahmet KUYAŞ), YKY, İstanbul, 2004.
- BİLGİN, Pertev, 1961 *Anayasasına Göre Sıkıyönetim*, İstanbul, 1976.
- BİLGİN, Vedat, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi", *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>,
- BİRAND, Mehmet Ali, *Emret Komutanım*, Milliyet y., İstanbul, 1986.

- BİRAND, M. Ali, & DÜNDAR, Can, & ÇAPLI, Bülent, *Demirkırat*, Milliyet y., İstanbul, 1991.
- BURAK, Begüm, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", *History Studies*, Volumes 3/1, Yıl 2011.
- ÇAĞLAR, Bakır, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", *Anayasa Yargısı*, S. 7, Ankara, 1990.
- ÇAHA, Ömer, "'Apoletli Aydın'ların Darbe Düşleri!", *Star Gzt.*, Açık Görüş, 20.04.2009
- ÇAKMAK, Diren, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış D.*, C. 1, S. 2, Yaz 2008.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- DAHL, Robert, *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev.: Levent KÖKER), Yetkin y., Ankara, 1996.
- DEMİRCİ, Fatih, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokrasinin gelişim Seyri ve Demokrasi", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, "Tek Parti Rejimleri ve İttihat ve Terakki Tecrübesi Işığında Atatürk'ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti Bürokrasi İlişkisi", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 14, Bahar 2008.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet- İkinci Grup*, İletişim y., İstanbul, 1994.
- DIAMOND, Larry, *Developing Democracy Toward Consolidation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1999.
- DIAMOND, Larry, *Consolidating the Third Wave Democracies*, Johns Hopkins, 1997.
- DĞAN, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 5. B., Tekin y., İstanbul, 1986.
- DURAN, Lütfi, *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul, 1982
- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet y., İstanbul, 1982.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 6. B., Orion y., Ankara, 2010.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin y., Ankara 2002.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Siyasi Partiler Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce D.*, Yıl 6, S. 22, Bahar 2001.

- ERDOĞAN, Mustafa, *28 Şubat Süreci, Yeni Türkiye y.*, Ankara, 1999.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 6. B., Liberte y., Ankara, 2009.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Ed.: İhsan DAĞI & İhsan SEZAL), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. B., İmge Kitabevi, Ankara & İstanbul, 2003.
- EVREN, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, Milliyet y., İstanbul, 1990.
- GÖKTÜRK, Gülay, "Orduya 'Kültür Devrimi' Lazım", *Bugün Gzt.*, 31.08.2011.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 1. B., Ekin y., Bursa, 2010.
- GÜNEŞ, Ahmet Faruk, "İç Güvenlik Sivil Olmalı", www.jandarmavopolisbirlesmeli.blogcu.com, (ET: 12.10.2011).
- GÜRSOY, İdris, G "Adnan Menderes'i Kuşattılar, Ulaşamadım", *Aksiyon D.*, S. 861, 06.06.2011.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin y., Ankara, 2000.
- HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Çev.: Ahmet FETHİ), Hil y., İstanbul, 1996.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "Bir Asır Sonra 'İnkılâb-ı Azim'", *Kanun-i Esasi'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet*, (Hazırlayan: Yusuf ÇAĞLAR), Zaman Kitap, İstanbul, 2008.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "Seçkinler, Modernlik ve Dindarlık", *Kanun-i Esasi'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet*, (Hazırlayan: Yusuf ÇAĞLAR), Zaman Kitap, İstanbul, 2008.
- HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev.: Nalan SOYARIK), Doğu Batı y., Ankara, 2006.
- HEPER, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişmesi ve Niteliği*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi y., Ankara, 1974.
- HEPER, Metin, "Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923 Yılından Bu Yana 'Demokrasi' Serüveni", <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=90>.
- HEYWOOD, Andrew, *Politics*, Second Edition, New York, 2002.
- HOLDEN, Barry, *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, (Çev.: Hüseyin BAL), Liberte y., Ankara, 2007.

- HUNTINGTON, Samuel P., *Üçüncü Dalga*, (Çev.: Ergun ÖZBUDUN), Kıtay., Ankara, 2007.
- KARATEPE, Şükrü, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, 3. B., İz y., İstanbul, 1999.
- KIRATLI, Metin, *Koruyucu İdari Hizmetler*, Ankara, 1973.
- KOÇAK, Cemil, "Politika Yapan Bir Ordu, Bütünlüğünü Koruyamaz", (Konuşan: Ali ARSLAN), <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=2743>.
- KOÇAK, Cemil, "Atatürk, Orduya Güvenmiyordu", (Röportajı yapan: Neşe DÜZEL), *Taraf Gzt.*, 11.11.2009.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim y. İstanbul, 1990.
- KÜÇÜK, Adnan, "İfade Hürriyetinin Sınırlandırılması", *Liberal Düşünce D.*, Yıl 8, S. 32, Güz 2003.
- KÜÇÜK, Adnan, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, Asil y., Ankara, 2005.
- KÜÇÜK, Adnan, *Anayasa Hukuku*, Orion y., Ankara, 2008.
- KÜÇÜK, Adnan, "Türkiye'de 1950-1960 Arası Dönemde Hukuki Gelişmeler ve Fiili Uygulamalar 'Türkiye Ne Oranda Demokratikleşebildi'?", *Demokrasi Platformu D.*, Y. 5, S. 17, Kış 2009.
- KÜÇÜK, Adnan, "Türkiye'de Asker Siyaset İlişkisinde Geline Nokta", (12 Mayıs 2009), <http://www.stratejikboyut.com/yazi/turkiye8217de-asker-siyaset-iliskisinde-gelinen-nokta-651.html>.
- KÜÇÜK, Adnan, "Yeni Anayasada Milli Güvenlik Kurulu", *Zaman Gzt.*, 04.08.2011.
- KÜÇÜK, Adnan, "Kaldırmak İçin Ne Bekleniyor", *Zaman Gzt.*, 28.01.2010.
- MAHCUPYAN, Etyen, "Askerî Otoritenin Kurumsallaşmasına ve Zihniyetine Dair", *Köprü D.*, S. 56, Güz 1996, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=56>.
- MARDİN, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayan Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Ed.: TÜRKÖNE, Mümtaz'er & ÖNDER, Tuncay), İletişim y., İstanbul, 1990.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası*, (Çev.: Ali Resul USUL), Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi y., İstanbul, 1993.
- ÖZBUDUN, Ergun, "Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü", *Anayasa Yargısı*, S. 24, Yıl 2007.

- ÖZDAĞ, Ümit, *Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan y., Ankara, Kasım 1991.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkileri*, Gündoğan y., Ankara, 1991.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut y., İstanbul, 1997.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Sivil Cumhuriyet*, Boyut y., İstanbul, 1991.
- ÖZGÜREL, Avni, "Darbeler Tarihi Bir Tekerrürdür", *Radikal Gzt.*, 03.05.2009.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Bir Darbenin Anatomisi*, Ötüken y., İstanbul, 1984.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür y., Ankara, 1966.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, *Ordu Ve Politika*, Gündoğan y., Ankara, 1993.
- PLATTNER, Marc F., "Liberalism and Democracy", *Foreign Affairs*, Vol. 77, Marc-April 1998.
- SARTORI, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev.: Tunçer KARAMUSTAFAOĞLU & Mehmet TURHAN), Yetkin y., Ankara, 1996.
- SCHMITTER, Philippe C., & KARL, Terry Lyn, "Demokrasi Nedir... Ne Değildir", (Çev. Levent GÖNENÇ), *Sosyal & Siyasal Teori*, (Der.: Atilla YAYLA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Seta Analiz: 2010'da Türkiye*, <http://www.setav.org/ups/dosya/59657.pdf>, (ET: 10.01.2011).
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek y., İstanbul, 1979.
- SUNAY, Cengiz, *Türk Siyasetinde Asker-Siyaset İlişkileri*, Orion y., Ankara, 2010.
- ŞEN, Erdal, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu*, 14. B., Zaman Kitap, İstanbul, 2011.
- TANİLLİ, Server, *Devlet ve Demokrasi*, 3. B., Say y., İstanbul, 1982.
- TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta y., İstanbul, 1986.
- TANÖR, Bülent, "Siyasi Tarih: 1980-1995", *Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-1995*, (Yayına Hazırlayan: Sina AKŞİN), C. 5, 2. B., Cem y., Ankara, 1995.
- TAVUKÇU, Sinan, "Selçuklu'dan 27 Mayıs'a Ordunun Tarihi Dönüşümü", (03.10.2010), <http://www.haber10.com/makale/21348/>
- TBMM, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylem ve Demeçleri*, TBMM Basımevi, Ankara, 1983.

- TORUN, Yıldırım, "Demokrat Mıyız? Değil Miyiz? Türkiye'de Demokrasi-
nin Bazı Sorunları", *Demokrasi Platformu D.*, Yıl 4, S. 15, Yaz 2008.
- TOSUN, Tanju, *Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri*, Yüksek Lisans
Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1991.
- TUNAYA, Tarkan Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*,
Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*
(1923-1931), Yurt y., Ankara, 1981.
- TUNÇAY, Mete, "Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı", (Röportajı Yapan:
Neşe DÜZEL), Taraf Gzt., 01.03.2010.
- TURGUT, Hulusi, *12 Eylül Partileri*, 2. B., ABC Ajans y., İstanbul, 1986.
- TURHAN, Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi y., Diyarbakır, 1989.
- TÜRKÖZ, Şükrü, "İç Güvenliğin Sivilleştirilmesi",
<http://www.caginpulisi.com.tr/95/43-44-45-46-47.htm>, (ET: 12.10.2011)
- URAL, Şafak, *Pozitivist Felsefe*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- YAVUZ, Hakan, "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek",
Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (İslamcılık), (Haz: Tanıl BORA & Mu-
rat GÜLTEKİNGİL), C. 6, İletişim y., İstanbul, 2004.
- YAYLA, Atilla, "Askerî Vesayetin Boyutları", *Zaman Gzt.*, 10.07.2009.
- YAZICI, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin y.,
Ankara, 1997.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim y., İstanbul,
1995.